

**ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ПРИВАТНИЙ ЗАКЛАД
«ДНІПРОВСЬКИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
Факультет психології
Юридичний факультет
Юридична клініка «Правова допомога»**

**МАТЕРІАЛИ
І ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ФОРУМУ
«СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ТА ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРОТИДІЇ
НАСИЛЛЮ В ОСВІТНІХ ЗАКЛАДАХ»**

11 лютого 2020 року

**Дніпро
2020**

УДК 316.6:34+364.632

ББК 88.5;67

С 69

*Ухвалено до друку Вченою радою Вищого навчального приватного закладу
«Дніпровський гуманітарний університет»
(протокол № 5 від 27.02.2020 р.)*

Матеріали I Всеукраїнського форуму «Соціально-психологічні та правові аспекти протидії насиллю в освітніх закладах» (11 лютого 2020 року, Вищий навчальний приватний заклад «Дніпровський гуманітарний університет»): збірник доповідей та тез. Дніпро: ВВПЗ «ДГУ», 2020. 184 с.

(в авторській редакції)

Вміщено матеріали I Всеукраїнського форуму, в якому взяли участь вчителі загальноосвітніх шкіл, професорсько-викладацький склад закладів вищої освіти, юристи, психологи, соціологи, вихователі таких міст України, як: Дніпро, Кам'янське, Харків, Київ, Кропивницький, Хмельницький, Покровськ, Краматорськ, Мелітополь, Кривий Ріг, Першотравенськ, Жмеринка та інші, представники керівних установ Дніпропетровської області. Тематика статей охоплює актуальні питання щодо протидії насиллю в освітніх закладах.

Матеріали форуму можуть бути використані у практичній діяльності фахівців вказаних напрямів діяльності та у навчальному і виховному процесах закладів освіти.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Легка Оксана Володимирівна – доктор юридичних наук, доцент, проректор з наукової роботи Вищого навчального приватного закладу «Дніпровський гуманітарний університет»

Макушев Петро Васильовичу – доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету Вищого навчального приватного закладу «Дніпровський гуманітарний університет»

Шевяков Олексій Володимирович – доктор психологічних наук, професор, декан психологічного факультету Вищого навчального приватного закладу «Дніпровський гуманітарний університет»

Алфьорова Тетяна Миколаївна – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін Вищого навчального приватного закладу «Дніпровський гуманітарний університет»

Крашеніннікова Тетяна Валеріївна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін, заступник начальника Навчально-методичного відділу Вищого навчального приватного закладу «Дніпровський гуманітарний університет»

Корсунська Вікторія Валентинівна – викладач кафедри педагогічної психології, факультету психології Вищого навчального приватного закладу «Дніпровський гуманітарний університет», практичний психолог, член Української спілки психотерапевтів

(Вищий навчальний приватний заклад «Дніпровський гуманітарний університет»)

© Автори, 2020

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
------------------------	---

НАПРЯМОК: ПРАВОВИЙ

Аксютіна А. В. Правові аспекти регулювання домашнього насильства у суспільстві	6
Алфьорова Т. М. Правове регулювання протидії насильству в навчальних закладах	8
Капустіна О.О. Сучасні правові методи протидії насиллю в освітніх закладах.....	11
Карпенко Р. В. Правове регулювання запобігання та протидії домашньому насильству в країнах Європейського Союзу	16
Лисак С. О. Захист прав дітей, які потерпають від насилля в закладах освіти	20
Насташенко Я. І. Насилля – вплив соціальних мереж чи нова фішка молоді?.....	24
Швидка А. С. Протидія насильству в освітніх закладах: проблеми правової регламентації	29

НАПРЯМОК: ПСИХОЛОГІЧНИЙ

Басс С. А. Актуальні медичні питання протидії насиллю	35
Гарець Н. О. Особливості прояву агресії у студентів із різним рівнем самоспівчуття	43
Гладих Ж. Г., Приходько Г. В. Булінг серед студентської молоді – показник рівня толерантності	47
Гніда Т. Б. Психологічне насильство у спілкуванні батьків та педагогічних працівників	49
Єхалова Л. В. На шляху до емпатії	53
Корсунська В. В. Джерело жорстокого поведіння з дитиною та батьківська безвідповідальність	56
Лазаренко В. І. Соціально-психологічні аспекти профілактики та протидії булінгу у закладах вищої освіти	62
Ланчуковська Л. А., Руденко О. О. Корекція та трансформація життєвих навичок у ситуації булінгу методом авторської психологічної гри «Розумій! Вирішуй! Дій!»	70
Матвійчук Т. В. Психологічні особливості підліткового віку як фактор прояву агресії та булінгу	75
Мушинський В. П. Психолого-педагогічна профілактика проявів насильства в освітньому середовищі	79
Сосновенко Н. В., Горленко В. М. Алгоритм діяльності практичного психолога з первинної профілактики насильства серед учнів підліткового віку	86

Троніна А. В. Впровадження проєкту «Тест Білборда та кохання в інтернеті» в закладах освіти	91
Филимошкина Н. В., Чугай А. А. Учительская агресивность	96
Шевченко С. В. Психологічні детермінанти запобігання булінгу в учнівській спільноті: з досвіду роботи	103
Шевяков А. В. Буллинг как разновидность насилия в учебных заведениях	109

НАПРЯМОК: СОЦІАЛЬНИЙ

Варава В. В. Булінг як загроза розвитку сучасного суспільства	113
Демичева А. В. Насильство над дітьми в місцях несвободи та його виявлення під час моніторингових візитів	119
Крашеніннікова Т. В. Соціальний булінг за мовними ознаками	123
Лук'яненко В. П. Насильство як соціально-психологічний феномен	129
Слободенюк А. Д. Впровадження медіації та розвиток служби порозуміння з метою попередження насилля в освітньому просторі	134

НАПРЯМОК: ВИХОВНИЙ

Горіна О. Т., Кондратьєва Л. О. Роль вчителя у попередженні насилля у навчальному закладі	139
Гнатенко О. І. Діяльність соціального педагога з профілактики насильства в освітньому закладі	144
Кобзева І. М., Беленіннік О. Є. Роль просвітницько-профілактичної роботи у формуванні безпечної поведінки дитини	148
Лучанінова О. П. Виховні аспекти протидії насильству в закладах вищої освіти	153

НАПРЯМОК: ГЕНДЕРНІСТЬ

Кочелаба А. В. Правове регулювання рівних прав та можливостей жінок і чоловіків та проблеми його застосування	157
Ящук К. В., Бевза Л. Ю. Гендерно зумовлене насильство: виклики сьогодення	160

МАЙСТЕР-КЛАСИ, ПРАКТИКУМИ, ПРЕЗЕНТАЦІЇ, ІНФОРМАЦІЯ

Гущина Л. Діяльність національних гарячих ліній	165
Киселевская С. В. Практикум для самостоятельных занятий «Авторская методика работы со страхами»	169
Самофалова Л. М. Майстер-клас «Разом подолаємо насилля»	178
Циганок О.І. Розуміння булінгу як форми шкільного насильства	180
Мягких А. Гендерно-чутливий підхід у викладанні правових дисциплін як елемент інклюзій	181

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	182
------------------------------------	-----

ПЕРЕДМОВА

Шановні учасники форуму та читачі!

Сучасне суспільство суттєво відрізняється від суспільства минулого століття: технічний прогрес вплинув на соціальні відносини, держава інакше поводить з громадянами тощо. Однак, рівень насилля на сучасному етапі розвитку особистості залишається дуже високим, а державні органи та громадські рухи дотепер не можуть перемогти його колосальну хвилю. Досі тривають криваві війни, тисячі людей стають жертвами злочинів. Нас перестали дивувати події, коли учні приходять до школи й розстрілюють однокласників, коли виникає конфлікт між батьками та вчителями, коли напруга між стосунками набирає темп та дістає негативного піку тощо.

Про причини виникнення, профілактику та попередження різних форм насилля обговорили учасники I Всеукраїнському форумі «Соціально-психологічні та правові аспекти протидії насиллю в освітніх закладах».

До збірника включено матеріали науковців, педагогічних працівників, психологів, соціальних педагогів, представників правозахисних та державних органів з усіх куточків України. Такий формат збірника поєднує різні погляди, думки та дії щодо попередження та шляхи подолання насилля серед учасників освітнього процесу.

Маємо надію, що збірник збагатить сучасне суспільство новими підходами, конструктивними пропозиціями, методиками, способами медіації та діалогу щодо розв'язання актуальних проблем освітнього середовища з питань насилля.

НАПРЯМОК: ПРАВОВИЙ

Аксютіна А. В.

*Старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

ПРАВОВІ АСПЕКТИ РЕГУЛЮВАННЯ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА У СУСПІЛЬСТВІ

Домашнє насильство та насильство за ознакою статі є одним із проявів порушення прав людини та основною перешкодою до гендерної рівності.

З метою запобігання та протидії цьому негативному явищу Україна взяла на себе зобов'язання виконання низки міжнародних документів, зокрема Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, Декларації ООН про викорінення насильства щодо жінок, Пекінської декларації, Цілей сталого розвитку ООН до 2030 року, стратегії гендерної рівності Ради Європи до 2022 року.

Приєднавшись у 2011 році до Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція), Україна підтвердила свої наміри дотримуватися норм міжнародного права при здійсненні заходів для запобігання насильству щодо жінок та дівчат, чоловіків та хлопців, громадян похилого віку [2].

У багатьох країнах світу профілактика та запобігання домашньому насильству постає однією з актуальних напрямів роботи правоохоронних органів, соціальних працівників, психологів, освітян, що пов'язано передусім з розповсюдженістю проблеми та масштабністю соціальних наслідків, до яких вона призводить. Сполучені Штати Америки є однією з тих країн, де протидія домашньому насильству має більш ніж тридцятирічну історію, та долучає досвід взаємодії багатьох державних та громадських інституцій. У 2008 році представники України, серед яких була авторка статті, отримали можливість, у межах стажування у США (штат Каліфорнія), долучитися до міжнародної співпраці та обміну досвідом у вирішенні проблеми домашнього

насильства. З того часу проблема протидії домашнього насильства стала однією з пріоритетних сфер роботи фахівців соціальної сфери як державних організацій, так і громадських об'єднань. Вивчення досвіду запобігання домашньому насильству у Сполучених Штатах Америки показало величезні відмінності організації цього процесу на державному рівні. За 30 років створено мережу інституцій, які залучені до запобігання проблеми домашнього насильства, в тому числі, окремі судові органи. Наприклад, у м. Сакраменто – це дев'ятиповерховий будинок в центрі столиці штату, де вирок з приводу домашнього насильства виноситься у межах однієї години. При цьому передбачено, що при наявності в родині неповнолітньої дитини, агресора очікує більш важке покарання [1].

Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», який набрав чинності 8 січня 2018 року впроваджує комплексний підхід у боротьбі з домашнім насильством. Він передбачає: розширення кола кривдників; введення термінового заборонного та обмежувального приписів щодо кривдника; взяття на профілактичний облік кривдника та проведення з ним профілактичної роботи; направлення кривдника на проходження програми для кривдників; розширення повноважень Національної поліції України у випадках домашнього насильства; доповнення переліку суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству; створення Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі; повернення штрафів, як виду стягнення за вчинення домашнього насильства [3].

Список використаних джерел:

1. Арабаджин М. В. Міжнародний досвід запобігання домашньому насильству (на прикладі організації міжвідомчої взаємодії у США) // Матеріали круглого столу «Організаційно-правові засади запобігання домашньому насильству: реалії та перспективи». Запоріжжя: Класичний приватний університет. 2019. С. 45-47.

2. Пояснювальна записка до проекту розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2023 року» // URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/728-2018-%D1%80>.

3. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2789-14>.

Алфьорова Т.М.

кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОТИДІЇ НАСИЛЬСТВУ В НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

На сучасному етапі розвитку суспільства проблема насильства в навчальних закладах є досить актуальною. В Україні намагаються виробити не тільки та універсальні, але і ефективні та дієві засоби протидії насильству в навчальних закладах. У першу чергу, ці заходи повинні починатися із прийняття та формування національного законодавства з питань попередження насильства в навчальних закладах, яке буде відповідати міжнародним та європейським стандартам.

Під правовим регулюванням протидії насильству в навчальних закладах розуміють сукупність нормативно-правових актів, які визначають організаційно-правові засади, основні напрямки реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії насильству.

Розглянемо основні нормативно-правові акти, що регламентують заходи протидії насильству в навчальних закладах.

Звісно, що основними нормативно-правовими актами є Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року, метою якої є встановлення стандартів для захисту дітей від зневаги і образ, з якими вони стикаються щодня [1], та Конституція України, в якій закріплено не тільки основні права та свободи, але і гарантії їх захисту.

Так, у статті 52 Конституції України зазначається, що діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним. Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом. Утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу. Держава заохочує і підтримує благодійницьку діяльність щодо дітей [2].

На підставі цих двох нормативно-правових актах було прийнято Закон «Про охорону дитинства», метою якого є забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист, всебічний розвиток та виховання в сімейному оточенні, та яким встановлено основні засади державної політики у цій сфері, що ґрунтуються на забезпеченні найкращих інтересів дитини [3].

Також до основних нормативно-правових актів, які спрямовані на протидію насиллю в навчальних закладах, можна віднести:

- Декларацію прав дитини від 20 листопада 1959 року;
- Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» від 21 червня 2001 року;
- Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 року;
- Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» від 18 грудня 2018 року;
- Кодекс України про адміністративні правопорушення в редакції від 1 березня 2020 року, в статті 173-4 якого закріплено відповідальність за булінг (цькування), тобто діяння суб'єктів освітнього процесу, які вражаються у психічному, фізичному, економічному чи сексуальному насильстві;
- Закон України «Про освіту» в редакції від 16 січня 2020 року, в якому також закріпили поняття булінгу, його типові ознаки та певні заходи щодо забезпечення створення у закладі освіти безпечного освітнього середовища, вільного від насильства та цькування.

Слід наголосити на важливості прийняття змін до Кодексу про адміністративні правопорушення та Закону «Про освіту» щодо відповідальності за вчинення насилля, оскільки в судовій практиці все частіше з'являються рішення про притягнення до адміністративної відповідальності за вчинення насилля в освітніх закладах.

Так, наприклад, Постановою Самарського районного суду м. Дніпра від 11.12.2019 року було визнано винною мати школяра у скоєнні правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 173-4 КУпАП, та накладено штраф у розмірі 50 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (850 грн). протиправні діяння полягали в тому, що учень 4 класу, знаходячись у межах КЗО НВК № 70 ДМР, систематично вчиняв булінг відносно інших учнів цього ж класу, а саме: проявляв агресивну поведінку по відношенню до інших дітей та вчителя, бив по парті ліктями, виражався нецензурно, плювався та обливав дітей, кидав їх речі, показував непристойні жести тощо.

Отже, на даний час починає формуватися судова практика по застосуванню законодавства у сфері протидії насиллю в навчальних закладах.

Погоджуємося з Градової Ю.В., на думку якої більшість новоприйнятих законів регулюють досить специфічний правовий аспект суспільних відносин: питання морально-психологічних взаємин (вимагаючи прийняття кодексів толерантності шкіл, правил внутрішнього порядку, правил спілкування у колективі). На її думку, внутрішні правила окремої школи будуть впливати на формування морально свідомої, чемної та толерантної особистості, а в глобальному сенсі таким чином формується менталітет цілої нації [4, с. 37].

Таким чином, в Україні законодавство щодо протидії насильству в навчальних закладах ще остаточно не сформовано та знаходиться на етапі реформування. Особливо це стосується нормативно-правових актів, направлених на регулювання діяльності соціальних служб щодо надання

соціальних та психолого-педагогічних послуг здобувачам освіти, які вчинили булінг, стали його свідками або постраждали від насильницьких дій.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
2. Конституція України: закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
3. Про охорону дитинства: закон України від 26.04.2001 № 2402-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>.
4. Градова Ю. Нормативно-правове регулювання булінгу: національний та зарубіжний досвід // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право». (28). 34-41. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2019-28-04>.

Капустіна О.О.

*студентка 3 курсу юридичного факультету
ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»*

СУЧАСНІ ПРАВОВІ МЕТОДИ ПРОТИДІЇ НАСИЛЛЮ В ОСВІТНІХ ЗАКЛАДАХ

Актуальність теми насилля обумовлена запитами сучасного суспільства та розвитку правової демократичної держави в Україні. Це питання набуває особливої значущості в умовах процесів євроінтеграції, що передбачає затвердження гуманістичних цінностей.

Питання насилля в освітніх закладах та навчальних колективах, на жаль, постає дуже гостро. Кожного дня, з екранів телевізорів, моніторів комп'ютерів, смартфонів ми спостерігаємо новини щодо насильницьких дій між особами. Звичайно, такі заголовки досить важко оминати через їхній провокаційний посил.

У тезах ми розглянемо причини виникнення насильницьких конфліктів в освітніх закладах, способи їх врегулювання та профілактичні дії, які допоможуть при вирішенні напружених питань між особами.

Причини насилля в освітніх закладах:

1. Нестабільний психічний стан у навчальному колективі.

2. Напружені сімейні зв'язки між батьками.
3. Відсутність уроків «відкритого типу», коли учень може поділитися своїми переживаннями з однолітками, не боячись бути висміяним.
4. Наявність психологічного насилля під час освітнього процесу.
5. Вразливий психічний стан учнів.
6. Несформоване поняття «взаємопорозуміння між людьми» в особі.
7. Відсутність підтримки з боку батька чи матері.
8. Негативний вплив на особу з відкритих джерел мережі Інтернет та масмедіа.
9. Застарілі методи виховання у старшого покоління.
10. Ігнорування підліткових проблем, ненадання їм належної психологічної підтримки.
11. Відсутність довіри в навчальному колективі.
12. Формування насильницької моделі поведінки у підростаючого покоління.
13. Вплив булінгу на несформований психічний стан особи.
14. Наявність напруженої атмосфери всередині навчальних колективів.

Як наслідок, вищевказані фактори породжують в особі нестабільний емоційний та психічний стани, накопичування негативних переживань, розпал ненависті до оточуючих осіб, бажання заявити про себе, жагу до помсти тощо.

Проблема насильства щодо дітей може бути вирішена, передусім, через правове виховання громадян, підвищення матеріального рівня життя населення, ліквідацію безробіття в країні, фінансування програм підтримки сім'ї, збільшення кількості спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб.

Подоланню правової неосвіченості громадян, незнання своїх прав, механізму дії закону мають сприяти засоби масової інформації, широко висвітлюючи проблеми насильства щодо дітей і привернення уваги

громадськості до них, пропагування ідей ненасильницького розв'язання конфліктів, що виникають у суспільстві.

В Україні необхідно створити обґрунтовану державну правову політику, а на її основі – концепцію правового виховання населення [8].

На основі перерахованих причин виникнення насилля у сфері освіти, можемо запропонувати такі способи їх попередження:

- стимулювати дослідження проблем державної політики захисту дітей від насильства та інших протиправних дій у навчальних закладах гуманітарного профілю та сприяти дослідженню ефективності законодавства у вищезазначеній сфері, а також практики його застосування;

- налагодити достатнє і якісне кадрове забезпечення, не допускаючи скорочення в системі органів та установ, які мають здійснювати заходи із запобігання насильства щодо дітей;

- розробити та затвердити спеціальну державну статистичну звітність випадків насильства щодо дітей, а також створити спеціальну систему звітності, використовуючи дані «гарячих ліній» та «телефонів довіри»;

- провести експертизи законопроектів з погляду дотримання прав дитини, зокрема, захисту дітей від психологічного насильства;

- запровадити програму раннього виявлення насильства щодо дітей в сім'ї;

- пропагувати ідею ненасильницького розв'язання конфліктів, що виникають у суспільстві;

- запровадити практику транслявання на телебаченні анімаційних роликів, присвячених проблемі захисту дітей від насильства та інших протиправних дій;

- запровадити спеціальні онлайн-програми, додатки до смартфонів та сервісів, що дадуть змогу учневі анонімно повідомляти про булінг у навчальному закладі;

– посилити інтенсивність профілактичної роботи із запобігання насильству щодо дітей в громадах, зокрема серед батьків та у навчальному середовищі.

В Україні правове регулювання питань щодо психологічного та фізичного насилля досить чітко врегульоване та закріплене в наступних нормативно-правових актах:

- 1) Конституція України [6];
- 2) Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [2];
- 3) Закон України «Про охорону дитинства» [4];
- 4) Закон України «Про освіту [3]»;
- 5) Кодекс України про адміністративні правопорушення [5]:
  - стаття 173-1. Поширювання неправдивих чуток;
  - стаття 173-4. Булінг (цькування) учасника освітнього процесу;
- 6) Кримінальний кодекс України [7]:
  - стаття 146. Незаконне позбавлення волі або викрадення людини.

Також, наразі в Україні впроваджено чимало правових проєктів, які певною мірою протидіють насиллю в навчальних колективах, серед яких:

- проєкт: «Попередження насильства над дітьми в школі», що здійснює ВГО «Жіночий консорціум України» за фінансової підтримки шведської громадської організації Save the Children Sweden;
- проєкт: «Впровадження Конвенції ООН про права дитини в Україні», який діє завдяки Всеукраїнській громадській організації «Жіночий консорціум України» за фінансової підтримки міжнародної громадської організації Save the Children International та Шведського агентства з питань міжнародного розвитку (SIDA);
- проєкт «Реформування кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні», яку здійснює ГО «Інститут миру і порозуміння» за підтримки Канадського агентства міжнародного розвитку;

- проєкт Громадської організації «Ла Страда – Україна»: «Розбудова миру, профілактика і розв’язання конфлікту з використанням медіації в групах та громадах, які постраждали від конфлікту, особливо серед жінок та дівчат – ВПО», завдяки фінансовій підтримці Посольства Великої Британії в Україні;

- проєкт: «Повага дією» за підтримки Посольства Швейцарії в Україні та задумом «Пітер Ярроу Продакшнз» і «Педагоги за суспільну відповідальність» [1].

Таким чином, у нашій державі має бути сформовано нетерпимість до жорстокого поводження з дітьми. На жаль, донедавна в нас було прийнято не втручатися в особисте життя людини, яка проживає поряд. Легше всю провину в жорсткому поводженні з однолітками перекласти на навчальний заклад, адже там вона проводить більшу частину підліткового життя.

Варто зазначити, що проблемою захисту прав дітей, які постраждали від насильства й жорстокого поводження, та попередження насильства в освітньому колективі є відірваність прав дітей, задекларованих у законодавчих актах, від реального життя та неспроможність влади їх забезпечити. Водночас наголошуємо, що на сучасному етапі законодавство України приділяє значну увагу захисту прав дітей у кримінальній, сімейній, адміністративній галузях права.

На державному рівні має бути налагоджено належне функціонування відповідних служб, підготовку та навчання спеціалістів із метою забезпечення ефективного вирішення проблем насилля серед дітей.

У проведенні освітянської реформи на державному рівні необхідно врахувати роль закладів освіти у здійсненні заходів із запобігання насильства, законодавчо встановити їх функціональні обов’язки в цій сфері в межах компетенції та компетентності з метою усунення дублювання та функціонального перенавантаження установ.

Список використаних джерел:

1. Додаток до листа Міністерства освіти і науки України від 18.05.2018 № 1/11-5480 [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://don.kyivcity.gov.ua/files/2018/5/22/mon.pdf>.
2. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 № 2229-VIII [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>.
3. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII [Електронний ресурс.] // Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
4. Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 № 2402-III [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>.
5. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1 - 212-21) від 07.12.1984 № 8073-X [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.
6. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80>.
7. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
8. Лесько Н. В. Адміністративно-правове забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук: 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право / Наталія Володимирівна Лесько; Міністерство освіти і науки України, Інститут права імені князя Володимира Великого Міжрегіональної академії управління персоналом. Київ, 2019. 489 с. Бібліографія: С. 378–440. [Електронний ресурс] // Режим доступу: https://lpnu.ua/sites/default/files/dissertation/2019/12148/avtoreferat_dysertaciyi_na_a_zdobuttya_naukovogo_stupenya_doktora_yurydychnyh_nauk_lesko_nataliyi_vo_lodymyrivny_1.pdf.

Карпенко Р. В.

викладач кафедри цивільно-правових дисциплін

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ В КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Україна виступила однією з держав-розробниць Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (або Стамбульської конвенції) від 11 травня 2011

року та підписала цей документ 7 листопада 2011 року, проте досі не ратифікувала. Після тривалого обговорення у парламенті та завдяки зусиллям правозахисників 6 грудня 2017 року був прийнятий Закон «Про запобігання та протидію домашньому насильству», а також внесені зміни до чинного законодавства, що передбачили кримінальну та адміністративну відповідальність за домашнє насильство (набули чинності 11 січня 2019 року). Таким чином, слідчо-судова практика вже протягом восьми місяців поступово накопичує відповідний досвід. Можна не сумніватися, що з огляду на відносну новизну цього напрямку діяльності для профільних підрозділів Національної поліції України, недостатню обізнаність працівників щодо наявних повноважень і механізмів їх застосування наша держава потребує для належної організації запобігання та протидії домашньому насильству урахування кращих іноземних (насамперед європейських) прикладів правового регулювання роботи правоохоронних органів та корисних напрацювань у сфері їх взаємодії з іншими державними структурами та неурядовими організаціями. Зокрема, в Австрії діяльність щодо запобігання та протидії домашньому насильству ґрунтується на таких принципах: життя у середовищі, безпечному від насильства (включно із домашнім) – це невід’ємне право людини; домашнє насильство – це каране діяння, а не «сімейна справа»; захист кожному гарантовано законом. Поліція (відповідно до Федеральних Законів «Про захист від насильства» та «Про поліцію безпеки») уповноважена винести (за наявності необхідних підстав) заборонний припис, згідно з яким особа, яка становить небезпеку для оточуючих (членів сім’ї, співмешканців тощо), а її поведінка свідчить про наявний (чи потенційний) ризик вчинення посягань проти життя, здоров’я, свободи особи тощо, видаляється з місця проживання (незалежно від родинних зв’язків та права власності) із заборною повертатись туди, вилученням ключів та визначенням (тимчасово) іншого місця проживання (у разі опору кривдника до нього застосовують заходи поліцейського примусу). Якщо вік жертви не досягає 14 років, кривднику забороняється також

наближатися менше ніж на 50 метрів до закладу освіти чи соціального захисту, де перебуває жертва.

За даними, наведеними Всесвітньою організацією охорони здоров'я, кожна шоста жінка зазнала насильства в сім'ї. Відповідно до цих же даних, ця проблема є більш гострою для економічно слабо розвинених країн, при цьому жінки в цих країнах із більшою вірогідністю визнають таке насильство над собою виправданим. Так, відсоток жінок, які повідомили про те, що вони хоч раз у житті зазнавали насильства з боку членів своєї сім'ї, варіюється від 15% у Японії до 71% в Ефіопії. За іншими даними, рівень насильства над жінками в сім'ї становить близько 23% у Швеції, 4% у Японії та Сербії, 30–54% у Бангладеші, Ефіопії, Перу і Танзанії. У США жінка страждає від фізичного насилля кожні 18 хвилин. За статистикою 62% убивств жінок було вчинено їхніми чоловіками. У Перу 70% усіх зареєстрованих злочинів становить фізичне насильство в сім'ї. Значного поширення набуло сексуальне насильство – у Канаді, Новій Зеландії, США та Великобританії кожна шоста жінка була зґвалтована [2, с. 202].

У Бельгії правоохоронні органи, реагуючи на випадки домашнього насильства, також дотримуються принципу «Хто б'є – повинен піти». Чинний закон «Про тимчасову заборону доступу до помешкання у випадку домашнього насильства» уповноважує прокурора винести постанову про примусове видалення кривдника з певного місця проживання за наявності безпосередньої загрози безпеці однієї чи декількох осіб, які проживають там само, та заборону повернення туди чи встановлення контакту із визначеними особами терміном до 10 діб. Протягом зазначеного часу справу про домашнє насильство повинен розглянути суд, який має право скасувати встановлену заборону чи продовжити її на строк до трьох місяців. Порушення умов такої заборони визнається злочином. Крім цього, з метою зменшення латентності випадків домашнього насильства було змінено чинний Кримінальний кодекс Бельгії: лікарі, фармацевти, акушерки та інші особи, зобов'язані зберігати таємниці, що стали відомі їм при виконанні професійних обов'язків, не

несуть кримінальної відповідальності за розголошення інформації, що пов'язана із домашнім насильством (якщо таке розголошення мало форму повідомлення до правоохоронних органів).

В Італії донедавна суди загальної юрисдикції не мали повноважень виносити приписи у справах про злочини. Проте після внесення змін до чинного Цивільного кодексу, вони мають право постановляти охоронний припис з метою захисту членів родини від кривдника: як запобіжний захід, винна особа (подружжя, партнер чи інший родич) може бути невідкладно видалена з місця проживання у випадку вчинення домашнього насильства, і тільки за новим рішенням суду отримує право повернутись. Так само за умовами охоронного припису кривднику можуть заборонити відвідувати місця перебування (проживання, роботи) жертви та її родичів (чи навіть наближатись до них).

У Норвегії особлива увага приділяється захисту та реабілітації жертви домашнього насильства. Відповідно до чинного законодавства на відповідний орган муніципальної влади покладається обов'язок надати жертві домашнього насильства (незалежно від статі) безкоштовний тимчасовий притулок (або інше місце проживання), забезпечити доступ до цілодобової телефонної гарячої лінії з метою порад та консультацій, а у робочий час – правову та психологічну допомогу, зв'язок із соціальними та іншими службами, розробку персонального плану реабілітації (виходячи з першочергових потреб потерпілої особи) [1]. Окреме ставлення гарантується для неповнолітніх жертв (ураховуючи їх вік).

Підсумовуючи викладене, слід наголосити, що подібність законодавчих положень, які регулюють порядок запобігання та протидії домашньому насильству у країнах Європи, обумовлюється не тільки прагненням імплементувати положення Стамбульської конвенції, а й спільними соціальними цінностями, що поставлені під охорону, – здоров'я та життя особи, спокій та благополуччя родини тощо. Досвід практичної діяльності правоохоронних та інших державних органів й інституцій громадянського

суспільства у вказаній сфері, безперечно, повинен бути вивчений та проаналізований у нашій державі з метою уникнення можливих помилок та впровадження корисних напрацювань у правозастосування.

Список використаних джерел:

1. Акімов М. Правове регулювання запобігання та протидії домашньому насильству в деяких державах Європи. Новели законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству: матеріали міжнародного круглого столу (27 вересня 2019 року). Київ: Національна академія прокуратури України, 2019. С. 10-12.
2. Коломоєць О. Д. Світовий досвід протидії насильству в сім'ї // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». № 1. 2011. Т. 24 (63). С. 202–208.

Лисак С. О.

начальник управління, Дніпровська міжрегіональна ресурсно-комунікаційна платформа Координаційного центру з надання правової допомоги

ЗАХИСТ ПРАВ ДІТЕЙ, ЯКІ ПОТЕРПАЮТЬ ВІД НАСИЛЛЯ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

Насильство в закладах освіти має різну природу і характер, проявляється як у формі одноразових насильницьких дій, так і у вигляді постійних знущань, принижень і систематичного цькування (булінгу).

18 грудня 2018 року Верховною Радою України було прийнято Закон України від № 2657-УШ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)».

В Україні вже поступово формується певна судова практика щодо притягнення до відповідальності за вчинення булінгу. Не завжди така практика позитивна в частині прийняття рішення щодо притягнення осіб винних в насиллі над дітьми в закладах освіти, іноді суд не з'ясовує істину. Частими є випадки, коли справи закриваються з причин відсутності ознак насилля та це, на жаль, є наслідком недоробок зі сторони правників і педагогів.

Особи, які зобов'язані розглядати випадки насилля в закладах освіти, виявляти та документувати їх не мають навичок та знань щодо специфіки збирання доказів, що є складовими в понятті «булінг», і не завжди вміють розрізнити булінг від конфлікту.

Відповідно до ст. 173-4 Кодексу України про адміністративні правопорушення **булінг (цькування)** – це діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою щодо інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого. Також ця стаття закріплює різні види покарання у відповідності до тих дій, що були вчинені та визначає відповідальність керівника освітнього закладу у випадках не повідомлення про випадки булінгу представників Національної поліції України.

Випадки конфліктів у закладах освіти можуть мати різні юридичні наслідки: у відповідності до кваліфікації, яку таким діям визначить правник, кривдник може понести дисциплінарну, адміністративну або кримінальну відповідальність.

Не поглиблюючись у роботу правників, які будуть розглядати кожен випадок окремо, доцільно більш детально розглянути ті дії, які можуть вчинити працівники закладів освіти або батьки дитини задля захисту прав дитини, яка постраждала від насильницьких дій у закладі освіти.

Для освітян має стати нормою, що дитина, яка знаходиться в закладі освіти, має бути під постійним наглядом і не лише в частині проходження навчальної програми, а й в частині її поводження з іншими учнями як в приміщенні навчального закладу, так і поза його межами. Розгляд кожного випадку вчинення насильницьких дій щодо дитини у межах закладу освіти має бути різностороннім, з обов'язковим залученням психолога та усіх осіб, які опікуються даною дитиною.

Окремої уваги з питань правового захисту потребують випадки, коли від насилля у закладі освіти потерпає педагог. У цьому випадку постраждала особа має скласти заяву до керівника навчального закладу, в якій детально описати в чому проявилися протиправні дії щодо неї. Дирекція навчального закладу має відреагувати на таку заяву не лише створенням комісії та зверненням до поліції, а й всебічним розглядом даної заяви із залученням усіх учасників конфліктної ситуації, батьків дітей, фахового психолога. Не можна казати, що звернення до поліції є дієвим інструментом, хоча він є і обов'язковим. Не завжди робота правника має позитивний результат, навіть якщо суд винесе рішення про притягнення винних до відповідальності, це може і не вирішити сам конфлікт, адже коли одна сторона добивається справедливості лише через покарання, без прийняття до уваги доводів іншої сторони, це призводить до поглиблення конфлікту.

Якщо до вирішення ситуації насилля у закладі освіти підійти комплексно, тобто окрім звернення до поліції, провести роботу та спробувати з'ясувати причину конфлікту, поговорити з агресором(-ами) імовірно, вдасться знайти джерело всіх конфліктів, які призвели до випадку вчинення насильницьких дій, та, з'ясувавши першопричину, розв'язати цей конфлікт. Саме такий шлях є більш правильним.

Крім цього, не слід забувати, що дієвим інструментом протидії та профілактики насилля у закладах освіти є медіація. Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» педагогічним працівникам відведена певна роль у запобіганні та протидії булінгу.

Керівник закладу освіти зобов'язаний створити у закладі освіти безпечне середовище, вільне від насильства та булінгу. До того ж, керівник:

- розробляє, затверджує та оприлюднює план заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладі освіти;
- розглядає заяви про випадки булінгу (цькування) та видає рішення про проведення розслідування;

- вживає відповідних заходів реагування;
- забезпечує виконання заходів для надання соціальних та психолого-педагогічних послуг учням, які вчинили булінг, стали його свідками або постраждали від булінгу (цькування);
- повідомляє органам Національної поліції України та службі у справах дітей про випадки булінгу (цькування) в закладі освіти.

Заклади освіти мають опублікувати у себе на сайтах правила поведінки учня та план заходів, спрямований на запобігання та протидію насилля у закладі освіти. Так само має бути інформація, як конфіденційно подати заяву про випадок булінгу та про те, як на цю заяву відреагують.

Виявлення та правильне реагування працівником закладу освіти або батьками дитини на факти насильницьких дій та булінгу, в подальшому, дасть змогу правникам захистити права дитини.

На сьогоднішній день мережа інтернет, друковані видання та різноманітні телевізійні шоу широко висвітлюють питання булінгу та конфліктів у закладах освіти, разом із тим, надаючи поради як діяти в тому чи іншому випадку, але кожен випадок індивідуальний і тому не варто на прикладах, які висвітлюються приймати рішення щодо долі своєї дитини або своєї кар'єри в навчальному закладі. Перш ніж діяти зверніться до правників.

Кожен, хто потерпає від насилля у закладі освіти, на сьогоднішній день, має право на захист від держави і цей захист не лише в частині роботи правоохоронних органів, а й в частині захисту прав фаховими юристами системи безоплатної правової допомоги.

Для отримання консультації з правових питань та/або захистом прав та інтересів, можна звернутися до найближчого центру з надання правової допомоги (адресу можна дізнатися зателефонувавши за телефоном 0 800 213 103 або на сайті www.legalaid.gov.ua).

Насташенко Я. І.

здобувач 3 курсу юридичного факультету Вищого навчального приватного закладу «Дніпровський гуманітарний університет»

НАСИЛЛЯ – ВПЛИВ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ

ЧИ НОВА ФІШКА МОЛОДІ?

Сьогодні ми поговоримо про насилля. Що ж таке насилля?

Насильство – застосування силових методів, або психологічного тиску за допомогою погроз, свідомо спрямованих на слабких або тих, хто не може чинити опір. Тобто, будь-яке застосування сили щодо беззахисних (булінг).

Давайте розберемо, які ж є **види** насилля:

Фізичне насильство – умисне нанесення побоїв, тілесних ушкоджень, що може призвести або призвело до травмування, порушення фізичного чи психічного здоров'я, нанесення шкоди честі та гідності, в окремих випадках, до смерті постраждалої.

Карається статтею 126 (Побої і мордування) ККУ:

1. Умисне завдання удару, побоїв або вчинення інших насильницьких дій, які завдали фізичного болю і не спричинили тілесних ушкоджень, – карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк до двохсот годин, або виправними роботами на строк до одного року.

2. Ті самі діяння, що мають характер мордування, вчинені групою осіб, або з метою залякування потерпілого чи його близьких, або з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, – караються обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк.

Ви зіткнулися із фізичним насильством, якщо Вас: б'ють чи штовхають; не випускають із власного дому або не пускають до нього; погрожують позбавити життя чи навмисно створюють ситуації, які можуть становити загрозу здоров'ю та безпеці; змушують до вживання алкоголю чи наркотиків; позбавляють їжі, перешкоджають відпочинку чи сну; проти волі

Вас переміщують у межах однієї держави або за кордон із застосуванням сили, погроз чи обману.

Психологічне насильство – насильство, пов’язане з дією однієї особи або групи осіб на психіку іншої особи шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, якими навмисно спричиняється емоційна невпевненість, нездатність захистити себе та може завдатися або завдається шкода психічному здоров’ю.

Ви зіткнулися із психологічним насильством, якщо Вас: систематично принижують і Вами маніпулюють; ображають словесно або негативним жестами, мімікою; переслідують, постійно контролюють, погрожують; зневажають та ігнорують бажання, думки, почуття, безпідставно критикують; позбавляють права на захист честі та гідності; шантажують; ігнорують чи дискримінують через Ваші переконання, віросповідання, національну, расову приналежність чи походження.

Економічне насильство – умисне позбавлення однією особою або групою осіб іншої людини або групи людей житла, їжі, одягу та іншого майна чи коштів, на які постраждалі мають передбачене законом право.

Ви зіткнулися із економічним насильством, якщо Вас: обмежують у доступі до власних коштів чи забороняють використовувати власні кошти так, як Ви вважаєте за потрібне; пошкоджують Ваше майно; позбавляють або перешкоджають у доступі до їжі, житла, майна; обмежують у можливості працевлаштування, забороняють навчатися чи працювати; примушують до жебрацтва; шантажують.

Сексуальне насильство – протиправне посягання однієї особи або групи осіб на статеву недоторканість іншої людини, а також дії сексуального характеру щодо неповнолітнього (-ої).

Карається такими статтями ККУ(особливої частини):

152 - Зґвалтування.

153 – Сексуальне насильство.

154 – Примушення до вступу в статевий зв’язок.

155 – Статеві зносини з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку.

156 – Розбещення неповнолітніх.

Ви зіткнулися із сексуальним насильством, якщо Вас: зґвалтували; примусили до небажаних сексуальних контактів; доторкалися до інтимних частин Вашого тіла проти Вашої волі; примушували до сексу з іншими людьми; примушували до збочених форм сексуальних відносин; примушували займатися порно-індустрією чи секс-бізнесом; примушували до вагітності або абортів; примушували до спостереження за статевим контактом кривдника.

Звідки він береться цей булінг? Що це вплив соціальних мереж чи нова фішка молоді? І яке покарання можна понести?

Коли йдеться про булінг, то тут варто розглядати ситуацію під різними кутами.

З одного боку, питання стосується не лише дітей, але і дорослих. Тобто, якщо у колективі є авторитетний дорослий, який встановлює правила, де заборонено моральне та фізичне насилля, відслідковує та контролює виконання цих правил, затравлювання не буде. Він також зможе компетентно та вчасно помітити сигнальні маячки й швидко їх нейтралізувати.

З іншого боку, якщо дорослий не помічає булінгу чи мобінгу, то травлі, на жаль, не уникнути. Чому? Тому, що мораль у 12 років ще слабка. Це безпосередньо пов'язано із розвитком мозку. Відповідальність у кожного своя. Утім, все-таки її більше у нас, у дорослих. Якраз час визначитися, що гарно, а що погано та почуватися сильними у відстоюванні власних цінностей.

Дуже важливо розуміти, що існують певні вікові потреби. Підлітковий вік пов'язаний із завойовуванням поваги в колективі та сім'ї, перманентним доведенням собі та іншим, що у дитини є місце.

Підліткам життєво необхідно триматися колективу. Тільки так можна виконати програму, закладену споконвіку. І якщо група має позитивне, здорове ядро, тоді все чудово і цькування не потрібне. Дітей і підлітків

об'єднує спільний інтерес, спільна мета. Якщо ж цього немає, тоді діти – під дією тієї ж потреби бути в колективі, – направляють групову енергію проти когось. Немов перебуваючи в стані афекту, вони поширюють її з усім остервенінням, руйнуючи себе та інших.

Причини виникнення булінгу: потреба віку; тиск освітнього закладу, як системи; групова ієрархія (коли одразу в кількох підлітків є бажання домінувати та бути визнаним лідером); дитячий або підлітковий досвід (якщо дитина раніше була жертвою насилля, саме вона потрапить до воронки агресора чи жертви).

У *соціальних мережах* ми дуже часто зустрічаємо відео чи фото насильницького характеру, зазвичай викладають їх у групах, де адміністратор залишає за собою право бути невідомим. Із впевненістю можна сказати, що людина, яка це викладає вже не є цілком психічно здоровою. Адже це робиться для того, щоб було більше глядачів, щоб був так званий «годний контент» і багато коментарів, неважливо яких, головне, щоб вони були. Адміністратори заробляють на цьому гроші і їх не хвилює, що дивляться діти, не хвилює що це псує дитячу психіку. І вони не вважають, що на їхніх постах підлітки вчаться жорстокості.

Та не потрібно забувати про наше улюблене *телебачення*. Наші батьки росли дивлячись телевізор, ми росли дивлячись телевізор і наші діти будуть рости дивлячись телевізор, а коли ростеш дивлячись телевізор це привчає тебе до вбивства. Кожний серіал, кожна передача, кожен фільм дає нам змогу привчитись до насилля. Задумайтесь, із самого малечку діти дивляться мультфільми з насильницьким підтекстом, добрі герої перемагають злих, начебто звучить непогано, але перемагають як? Завдавши болю іншому герою мультфільму. Дитина, на підсвідомому рівні програмує себе на те, що завдавати болю це нормально.

Але молодь не завжди вчиться жорстокості в соціальних мережах. Є багато випадків коли діє, так званий, *стадний інстинкт*. Наприклад, підліток потрапив до поганої компанії і перейняв їхні звички, повадки. І тут батьки

вже мало що зможуть зробити, адже як би батьки не виховували, стадний інстинкт є стадний інстинкт, це спосіб заробити собі ім'я у новій компанії, показати, що він нічим не відрізняється від них, що він такий же крутий.

Яке ж покарання можна понести за булінг?

У ЗУ «Про освіту» стаття 1 п. 3¹ сказано: булінг (цькування) – діяння (дії або бездіяльність) учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи та (або) такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого.

Типовими **ознаками** булінгу (цькування) є: систематичність (повторюваність) діяння; наявність сторін – кривдник (булер), потерпілий (жертва булінгу), спостерігачі (за наявності); дії або бездіяльність кривдника, наслідком яких є заподіяння психічної та/або фізичної шкоди, приниження, страх, тривога, підпорядкування потерпілого інтересам кривдника, та/або спричинення соціальної ізоляції потерпілого.

Відтепер такі дії вважаються правопорушенням і тягнуть за собою **адміністративну відповідальність** у вигляді штрафу від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (наразі це – 850-1700 грн.) або громадські роботи на строк від двадцяти до сорока годин. Якщо булінг вчинено групою осіб або повторно протягом року після накладання адміністративного стягнення, штраф від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян – 1700-3400 грн. або громадські роботи на строк від сорока до шістдесяти годин.

Слід зазначити, що за правопорушення дітей до 16 років несуть відповідальність їхні батьки. За свої дії громадяни від 16 років несуть відповідальність особисто. Також передбачено і відповідальність за приховування випадків булінгу, а це 850-1700 грн. або виправні роботи до 1 місяця з відрахуванням 20% заробітку.

Отже, теперішня жорстокість підлітків спровокована не лише соціальними мережами, а й телебаченням та впливом навколишнього оточення, тому що підлітки, самі того не розуміючи, керуються підсвідомими інстинктами, внаслідок чого ми спостерігаємо випадки булінгу.

Швидка А. С.

вчитель правознавства Мишуринської філії I-II ступенів Комунального закладу «Ганнівський навчально-виховний комплекс «СЗШ – дошкільний навчальний заклад»

ПРОТИДІЯ НАСИЛЬСТВУ В ОСВІТНІХ ЗАКЛАДАХ: ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ

Поняття «насильство» утвердилося в свідомості людини ХХІ століття. Насильство щодо дітей, насильство в засобах масової інформації, незаконне насильство в поліції, насильство на вулицях, насильство влади щодо громадян, інформаційне насильство – все це реалії сьогодення життя. За таких умов правова проблема захисту дітей від насильства та інших протиправних дій сьогодні пов'язана із найважливішим завданням української держави – захистом прав людини і прав дитини зокрема, оскільки від цього залежить майбутнє нашої держави.

Якщо тридцять років тому вчителі часто фіксували такі порушення шкільної поведінки, як невиконання домашніх завдань, гіперактивність на уроках, ухилення від збору металобрухту, відсутність шкільної або спортивної форми, прогули занять, то зараз це виражається жорстокістю у стосунках із однолітками і педагогами, демонстративним придушенням особистості вчителя, бійками, ранньою вагітністю школярок, побиттям молодших школярів (часто з ознаками міжнаціональної ворожнечі), алкоголізмом, наркоманією, згвалтуванням і навіть вбивством.

Тож якщо раніше в шкільному середовищі насильство у вигляді підліткових бійок було реакцією на загрозу, замах на свободу, для відновлення своїх прав і місця в соціальній ієрархії, то сьогодні приводом

стає відсутність спільної ідентичності, відмінності між агресором і жертвою, що провокує першого на насильницьку взаємодію з другим [3, с. 41].

О. Алексеева під шкільним насильством розуміє приниження, образи, погрози, удари, ляпаси, будь-яке інше заподіяння фізичного болю, вимагання та відбирання грошей, цінних речей, примушування до сексуальних стосунків за допомогою погроз і сили, що відбуваються між учнями школи, учнями і вчителями або між учнями та представниками адміністрації школи (директором, завучем, іншими співробітниками) на території школи або поза її межами, а також перераховані дії, які вчиняються з використанням мережі Інтернет [1, с. 132].

Насильство серед учнів загальноосвітніх навчальних закладів (булінг) – соціальне явище, яке отримало поширення у всьому світі, у тому числі й в Україні. Основними ознаками насильства серед учнів є: соціальна небезпечність; умисність; тривалість та систематичність знущань (на відміну від звичайного конфлікту чи навіть бійки); агресивність та негативність поведінки, які можуть проявлятися в різних формах (фізичне та психічне насильство); прямий чи опосередкований характер дій; вчинення зазвичай за умови явної фізичної, психічної та будь-якої іншої переваги переслідувача; настання негативних наслідків різних видів.

Науковець І. Лубенець визначає поняття **насильства** серед учнів (булінгу) загальноосвітніх навчальних закладів як умисні, прямі або опосередковані, переважно систематичні протиправні дії з боку учня (учнів) навчальних закладів, спрямовані проти іншого учня (учнів) всупереч його (їхньої) волі, які виражаються у формі фізичного впливу (заподіяння тілесних ушкоджень, побоїв, мордування тощо) чи погрози застосування такого впливу або психічного впливу (погрози побиттям, відбирання речей, грошей, поширення ганебних відомостей тощо), обмежують її (їхню) свободу волевиявлення або дій, наслідком яких є порушення прав на безпечне навчання, повагу, честь, гідність, майно, здоров'я або життя та спричинення

фізичної, майнової, психічної, моральної шкоди учневі (учням) [5, с. 230–231].

Ситуацію, що пов'язана з насильством в освітньому середовищі, на наш погляд, загострюють такі чинники:

- відсутність загальнодержавної програми з протидії насильства у шкільному (молодіжному) середовищі (є лише регіональні програми «Стоп-насильство», які здійснюються у межах загальних комплексних регіональних програм);

- неузгодженість взаємодії певних секторів соціальної роботи (громадські організації «Ла Страда Україна», «Благополуччя дітей», «Жіночий консорціум» суттєво впливають на розв'язання означеної проблеми);

- недостатня координація діяльності навчальних закладів та соціальних установ (часто через відсутність соціального педагога) ускладнює реалізацію часткових регіональних програм;

- дефіцит методичних програм роботи з кривдниками;

- тенденція замовчувати про випадки насильства (з боку всіх учасників, але з різних причин – жертви, батьків, вчителів, кривдника);

- малий досвід ефективного розв'язання проблеми насильства у професійній практиці та низький рівень професійної компетентності фахівців освітньої та соціальної сфери (соціальний педагог / соціальний працівник, психолог);

- нерозробленість механізму дискваліфікації педагогічних і соціальних кадрів [2, с. 166].

Юридичний механізм забезпечення права дитини на особисту безпеку та захист від усіх форм насильства в освітньому середовищі реалізується системою нормативно-правових актів щодо забезпечення прав дитини на безпечне освітнє середовище та захисту дитини від усіх форм насильства. Вказана система побудована відповідно до міжнародних стандартів, яку складають: Конституція України, закони України; постанови та

розпорядження Кабінету Міністрів України, а також накази відповідних міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, де визначено правові та організаційні засади забезпечення прав дітей у сфері освіти.

Важливим підзаконним нормативно-правовим актом, що врегульовує захист дітей від насильства в освітньому середовищі, є Лист Міністерства освіти і науки України «Методичні рекомендації щодо взаємодії педагогічних працівників у навчальних закладах та взаємодії з іншими органами і службами щодо захисту прав дітей» від 28.10.2014 р. № 1/9-557 [6]. У вищезазначеному Листі детально регламентований алгоритм дій працівникові психологічної служби в навчальному закладі у випадках виникнення підозри щодо жорстокого поводження з дитиною або якщо є реальна загроза його вчинення (вдома, з боку однолітків, з боку інших працівників навчального закладу або інших осіб).

18.12.2018 р. Верховна Рада України прийняла Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» [7], який набув чинності 19.01.2019 р. Аналізуючи результати першого року впровадження Закону, хочеться звернути увагу на його досягнення.

По-перше, проблемі булінгу почали приділяти більше уваги, що з впевненістю можна віднести до позитивних моментів. В Україні на державному рівні визнали існування серед дітей такої проблеми як булінг (цькування). Адже незважаючи на те, що проблема не є новою, до 2019 р. в нашому правовому полі взагалі не було такого поняття. При цьому дослідження ЮНІСЕФ в Україні у 2017 р. свідчили, що 67% українських дітей віком 11-17 років зіштовхувалися зі цькуванням.

Окрім цього, цю проблему визнали не просто складним соціально-педагогічним, психологічним явищем, але й прийняли той факт, що булінг – це по суті насильство, а не звичайний конфлікт. За рівнем суспільної небезпеки це правопорушення віднесли до адміністративних, передбачивши

відповідний склад у статті 173-4 Кодексу України про адміністративні правопорушення [4].

По-друге, Закон заклав основні інструменти профілактики та протидії булінгу в закладах освіти, більшість з яких побудовані на засадах міждисциплінарної взаємодії. Зокрема, План заходів, спрямований на запобігання і протидію булінгу (цькуванню), який розробляють та оприлюднюють на веб-сайтах усі заклади освіти, що мають ліцензію на провадження освітньої діяльності, повинен враховувати пропозиції територіальних органів Мінсоцполітики, Національної поліції, Міністерства юстиції, Міністерства охорони здоров'я. Також передбачається обов'язок керівника закладу освіти повідомляти уповноваженим підрозділам Національної поліції України та службі у справах дітей про випадки булінгу (цькування) в закладі освіти. Ці положення Закону свідчать про необхідність об'єднання зусиль на шляху подолання такого ганебного явища як булінг, а також створення безпечного освітнього середовища, вільного від його проявів.

Як підсумок зазначаємо, що, на наш погляд, проблему насильства в освітньому середовищі не можна вирішити шляхом посилення правових санкцій. Проблема насильства щодо дітей може бути вирішена, передусім, через правове виховання громадян, підвищення матеріального рівня життя населення, ліквідацію безробіття в країні, фінансування програм підтримки сім'ї, збільшення кількості спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб. Подоланню правової неосвіченості громадян, незнання своїх прав, механізму дії закону мають сприяти засоби масової інформації, широко висвітлюючи проблеми насильства щодо дітей і привернення уваги громадськості до них, пропагування ідей ненасильницького розв'язання конфліктів, що виникають у суспільстві. В Україні необхідно створити обґрунтовану державну правову політику, а на її основі – концепцію правового виховання населення.

Список використаних джерел:

1. Алексеева О.В. Суб'єкти адміністративної відповідальності за неправомірні дії неповнолітніх: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Держ. НДІ М-ва внутр. справ України. Київ, 2016. 205 с.
2. Докторович М. О. Шкільний мобінг: зміст, чинники та шляхи подолання. Дитинство без насилля: суспільство, школа і сім'я на захисті прав дітей: зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. / за заг. ред. проф.О. М. Кікінежді. Тернопіль: Стереарт, 2014. С. 165–167.
3. Дубинина С. Н. Агрессия как стратегия адаптации девиантных подростков. Среднее профессиональное образование. 2009. № 4. С. 41-44.
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення № 8074-10 від 07.12.1984 року. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>
5. Лубенець І. Г. Насильство серед учнів загальноосвітніх навчальних закладів: кримінологічна характеристика та заходи запобігання: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Держ. НДІ М-ва внутр. справ України. Київ, 2017. 287 с.
6. Методичні рекомендації щодо взаємодії педагогічних працівників у навчальних закладах та взаємодії з іншими органами і службами щодо захисту прав дітей: Лист МОН України від 28.10.20014 № 1/9-557. URL: <http://zakinpro.org.ua/nakazi-listi-mon/2661-list-28-10-14-1-9557>.
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню): Закон України від 18.12. 2018 № 2657-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19>

НАПРЯМОК: ПСИХОЛОГІЧНИЙ

Басс С. А.

лікар акушер-гінеколог Обласного центру планування сім'ї – кабінет «Клініки, дружньої до молоді» Комунального підприємства «Дніпровський обласний перинатальний центр зі стаціонаром» Дніпровської обласної ради

АКТУАЛЬНІ МЕДИЧНІ ПИТАННЯ ПРОТИДІЇ НАСИЛЛЮ

Дорогі друзі, шановна наша молодь, педагоги та робітники соціально-психологічної та правової служби! Всі ми – колеги, бо кожен із нас хоче найкращого нашим дітям, нашій країні! До вас звертаємося ми – медпрацівники Обласного центру планування сім'ї КП «ДОПЦ зі стаціонаром» ДОР» (який є Обласним центром дитячої та підліткової гінекології та приймає всю молодь області з різноманітними проблемами), кабінет «Клініки «Дружньої до молоді» (де молоді віком з 14 років – до 24 років та членам їх сімей можна отримати дружню та кваліфіковану, доступну, конфіденційну та анонімну підтримку за різноманітними питаннями). У наш час сучасних швидкостей, вседоступної різноманітної і, навіть, небезпечної інформації на теренах Інтернету та кібербулінгу, враховуючи медико-психологічні особливості підліткового періоду, є велика необхідність у більш кваліфікованому та своєчасному спілкуванні на теми сексуального здоров'я задля запобіганню небажаної вагітності, профілактики абортів та протидії насиллю.

Порядок надання медичної допомоги особам, які постраждали від домашнього насилля, розроблено спільно з міжнародними та державними організаціями: Офісом Уповноваженого Президента України з прав дитини, Фондом Народонаселення ООН в Україні (UNFPA Ukraine), БФ «Здоров'я жінки і планування сім'ї», організацією «Право на здоров'я» (HealthRight International), МБФ «Українська фундація громадського здоров'я» за погодженням з Міністерством соціальної політики України, Національною поліцією України та Міністерством внутрішніх справ України.

Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України № 658 від 22 серпня 2018 року «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі», керівник закладу загальної середньої освіти забезпечує реалізацію у закладі освіти заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі шляхом:

- проведення з учасниками освітнього процесу виховної роботи із запобігання та протидії насильству;

- здійснення з учасниками освітнього процесу інформаційно-просвітницьких заходів із питань запобігання та протидії насильству, у тому числі щодо дітей та за участю дітей;

- організації роботи практичного психолога та/або соціального педагога з постраждалими дітьми;

- визначення уповноваженого спеціаліста з числа працівників закладу для проведення невідкладних заходів реагування у разі виявлення фактів насильства та/або отримання заяв/повідомлень від постраждалої особи/інших осіб.

У разі виявлення фактів насильства уповноважена посадова особа закладу загальної середньої освіти протягом доби за допомогою телефонного зв'язку, електронної пошти інформує уповноважений підрозділ органу Національної поліції та службу у справах дітей (у разі, коли постраждалою особою та/або кривдником є дитина), забезпечує надання медичної допомоги (у разі потреби) та фіксує необхідну інформацію в **журналі реєстрації фактів виявлення (звернення) про вчинення домашнього насильства та насильства за ознакою статі (закладу освіти) за формою згідно з додатком 3.**

Керівники закладів професійної (професійно-технічної) та вищої освіти визначають фахівця з числа працівників закладу для організації заходів у сфері запобігання та протидії насильству.

У разі виявлення (візуально або під час опитування) фактів насильства щодо повнолітніх учнів (студентів) закладів освіти або отримання

відповідних заяв чи повідомлень від повнолітнього учня (студента), інших осіб уповноважена посадова особа закладу освіти: не пізніше однієї доби інформує уповноважений підрозділ органу Національної поліції про виявлення факту вчинення насильства або відповідне звернення за допомогою телефонного зв'язку, електронної пошти, фіксує факт виявлення (звернення) в журналі реєстрації фактів виявлення (звернення) про вчинення домашнього насильства та насильства за ознакою статі (закладу освіти) за формою згідно з додатком 3; вживає першочергових заходів для надання медичної, психологічної або іншої допомоги постраждалій особі відповідно до вимог законодавства.

Заклади освіти звітують щокварталу Мінсоцполітики про результати здійснення повноважень у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі у визначеному ним порядку через МОН.

Для координації заходів щодо постраждалих осіб керівник закладу охорони здоров'я визначає відповідальну особу з числа заступників керівника закладу.

У разі виявлення в особи ушкоджень, що могли виникнути внаслідок вчинення насильства, або звернення особи чи її законних представників у зв'язку зі вчиненням насильства працівник закладу охорони здоров'я:

- не пізніше однієї доби інформує уповноважений підрозділ органу Національної поліції про всі факти звернення та доставлення до закладів охорони здоров'я осіб із тілесними ушкодженнями кримінального характеру (вогнепальними, колотими, різаними, рубаними ранами, забоями), що могли виникнути внаслідок вчинення насильства;

- не пізніше однієї доби за допомогою телефонного зв'язку, електронної пошти інформує про факт насильства уповноважену особу, визначену відповідно до абзацу першого пункту 20 або пункту 23 цього Порядку, якщо постраждалою особою є дитина, – також службу у справах дітей;

– реєструє звернення у журналі реєстрації фактів виявлення (звернення) про вчинення домашнього насильства та насильства за ознакою статі (закладу охорони здоров'я) за формою згідно з додатком 4;

– у разі виявлення ушкоджень сексуального характеру направляє постраждалих осіб на тестування на ВІЛ-інфекцію та інфекції, що передаються статевим шляхом;

– інформує постраждалу особу та/або її законного представника (якщо такий представник не є кривдником) про права, заходи та соціальні послуги, якими вона може скористатися.

Заклади охорони здоров'я надають невідкладну медичну допомогу, забезпечують проведення необхідного медичного обстеження постраждалих осіб, які звернулися особисто або направлені іншими суб'єктами, та документують результати обстеження, забезпечують проведення діагностичних, лікувально-профілактичних заходів згідно з галузевим стандартом у сфері охорони здоров'я, за показаннями направляють їх для відповідного лікування до інших профільних закладів охорони здоров'я; забезпечують психіатричний огляд недієздатних осіб, які є кривдниками, з метою діагностики психічних і поведінкових розладів та надання їм відповідної допомоги, а також госпіталізацію у психіатричні заклади, зокрема в примусовому порядку, відповідно до Закону України «Про психіатричну допомогу».

Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, центри соціально-психологічної допомоги, притулки для постраждалих осіб, притулки для дітей, центри соціально-психологічної реабілітації дітей, центри медико-соціальної реабілітації постраждалих осіб, центри надання соціальних послуг у громадах, кризові центри, інші заклади, установи та організації (їх структурні підрозділи), які надають соціальні послуги постраждалим особам, мобільні бригади соціально-психологічної допомоги постраждалим особам (далі – служби підтримки постраждалих осіб):

– у разі звернення особи та/або її законного представника у зв'язку зі вчиненням щодо неї насильства не пізніше однієї доби за допомогою телефонного зв'язку, електронної пошти інформують уповноважений підрозділ органу Національної поліції, у разі, коли постраждалою особою є дитина, – також службу у справах дітей, якщо постраждалою є недієздатна особа чи особа, цивільна дієздатність якої обмежена, – уповноважену особу, визначену відповідно до абзацу першого пункту 20 або пункту 23 цього Порядку, реєструють звернення в журналі реєстрації фактів виявлення (звернення) про вчинення домашнього насильства та насильства за ознакою статі (центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, центру соціально-психологічної допомоги, центру надання соціальних послуг, притулку для постраждалих осіб, центру медико-соціальної реабілітації постраждалих осіб, іншого закладу, установи та організації, які надають соціальні послуги постраждалим особам, мобільної бригади соціально-психологічної допомоги постраждалим особам) за формою згідно з додатком 5;

– невідкладно інформують заклади охорони здоров'я про всі факти звернення до них осіб із тілесними ушкодженнями кримінального характеру (вогнепальними, колотими, різаними, рубаними ранами, забиттям), що могли виникнути внаслідок вчинення насильства;

– залучають фахівців, які володіють українською жестовою мовою, або перекладачів жестової мови для забезпечення комунікації з особами, які мають порушення слуху;

– у разі направлення постраждалих осіб суб'єктами, уповноваженими на прийняття заяв (повідомлень) про вчинення насильства, у межах повноважень, визначених положеннями про такі служби, забезпечують невідкладне надання таким особам соціальних послуг, медичної, соціальної, психологічної допомоги на безоплатній основі, а також тимчасовий притулок для постраждалих осіб та їх дітей;

– сприяють в отриманні постраждалими особами безоплатної правової допомоги шляхом видавання направлення.

МОЗ України затвердило наказ, що регламентує надання медичної допомоги дітям і дорослим, які постраждали від домашнього насильства. Затверджений порядок - принципово новий підхід, що включає алгоритми дій медиків і пацієнтів у разі сексуального, фізичного чи психологічного насилля.

Наказ МОЗ України № 278 від 01.02.2019 «Про затвердження Порядку проведення та документування результатів медичного обстеження постраждалих осіб від домашнього насильства або осіб, які ймовірно постраждали від домашнього насильства, та надання їм медичної допомоги» визначає, як відбувається медичне обстеження та надання медичної допомоги людям, які постраждали від насильства.

Наказ зосереджує увагу не лише на клінічних симптомах, а й типах поведінки, що можуть вказувати на те, що людина піддається домашньому насиллю, – агресивність, напади люті, схильність до руйнації, нищення, уповільнене мовлення, нездатність до навчання, відсутність знань, відомих дітям відповідного віку (наприклад, невміння читати, писати та рахувати, страх спілкування з протилежною статтю), тривожність тощо.

Порядок регламентує алгоритм дій як закладу охорони здоров'я, так і права постраждалого пацієнта.

Також тепер про запобігання та протидію домашньому насильству вивчатимуть студенти-медики та лікарі. Такі теми ректори медичних закладів вищої освіти та закладів післядипломної медичної освіти мають внести в навчальні плани і освітні програми безперервного професійного розвитку фахівців для лікарів.

Дії медиків при виявленні ознак насильства:

- знайдіть можливість поговорити віч-на-віч з людиною, уважно вислухайте, але не змушуйте говорити;
- якщо йдеться про дитину – негайно треба вжити дії для безпеки дитини, нормалізації її емоційного стану;

- визначте вид медичної допомоги, якої потребує людина (амбулаторна, стаціонарна, первинна, вторинна чи третинна) та за потреби направте таку людину до відповідного закладу охорони здоров'я;

- проводьте обстеження і лікування без дискримінації за будь-якою ознакою;

- інформуйте людину та/або її законного представника (якщо представник не є кривдником) про права, заходи та соціальні послуги, якими може скористатися постраждала особа.

- **протягом доби** заклад охорони здоров'я повинен інформувати Національну поліцію України, а у разі виявлення ушкоджень у дитини – також службу у справах дітей.

Важливо: людина, яка постраждала від насильства (або її законний представник), обов'язково має надати згоду на медичне втручання. Виняток – пряма загроза життю людини, у цьому випадку згода пацієнта не є обов'язковою.

Дії людини, яка постраждала від домашнього насилля:

1. *Зверніться за медичною допомогою* (Звернутись можна у будь-який заклад охорони здоров'я. Якщо ваш стан не є критичним, запишіться на прийом до свого сімейного лікаря, терапевта чи педіатра, він проведе обстеження, призначить лікування чи направить до вузького спеціаліста. У екстреній ситуації телефонуйте 103).

2. *Пройдіть обстеження і отримайте підтримку* (Лікар має повідомити пацієнта про результати обстеження, можливі варіанти лікування, а також про права, заходи та соціальні послуги, якими може скористатися пацієнт).

3. *Пройдіть лікування* (Лікування відбувається виключно за згодою пацієнта чи його законного представника, якщо він не є кривдником).

Відповідно до даних ВООЗ, насильство є медичною проблемою. **Щороку** 1,4 мільйона людей у всьому світі помирають через насильство. В Україні лише у 2018 році до Національної поліції України надійшло 115 500 заяв і повідомлень про домашнє насилля.

Порядок надання медичної допомоги особам, які постраждали від домашнього насилля, розроблено спільно з міжнародними та державними організаціями – Офісом Уповноваженого Президента України з прав дитини, Фондом Народонаселення ООН в Україні (UNFPA Ukraine), БФ «Здоров'я жінки і планування сім'ї», організацією «Право на здоров'я» (HealthRight International), МБФ «Українська фундація громадського здоров'я» за погодженням із Міністерством соціальної політики України, Національною поліцією України та Міністерством внутрішніх справ України.

Бажаємо всім мирного неба , тільки гарних новин та барвистої весни в вашому житті!

Чекаємо на вас у нашому медичному закладі!

Телефони обласного Центру планування сім'ї – (056) 756-88-20; 097-217-11-31.

Сайт <http://www.cps.org.ua>.

Facebook – Дніпропетровський Обласний Центр Планування Сім'ї.

Гарець Н. О.

викладач кафедри педагогічної психології Вищого навчального приватного закладу «Дніпровський гуманітарний університет»

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ АГРЕСІЇ У СТУДЕНТІВ ІЗ РІЗНИМ РІВНЕМ САМОСПІВЧУТТЯ

Необхідність розгляду теми полягає в особливостях сучасного суспільства, що відрізняється, з одного боку, стрімким технічним розвитком, а з іншого – недостатньо розвиненими психологічними засобами регулювання стосунків. Особливої уваги потребує питання агресії (у тому числі у формі булінгу, мобінгу), що існує серед студентської молоді та її подолання шляхом розвитку певних психологічних якостей особистості. Одним із ефективних способів зниження прояву агресії може бути розвиток самоспівчуття як комплексу переконань, поведінкових навичок та зменшення почуття ізольованості від інших.

Існує ряд публікацій, що розкривають роль та функції самоспівчуття та висвітлюють його потенціал у підтримці психологічного здоров'я, емоційного благополуччя та подоланні стресу, зокрема такого, що виникає під час адаптації студентів до навчального процесу. З огляду на отримані результати, уявляється доцільним розглядати розвиток самоспівчуття як один із механізмів регулювання проявів агресії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дає змогу говорити про недостатню представленість досліджень самоспівчуття та його потенціалу в українській психологічній науці; так, зроблено лише деякі кроки до розгляду стресозахисної та інших функцій самоспівчуття [4].

У зарубіжній науці історія визначення феномену самоспівчуття пов'язана із підходами, що розглядають його через поняття співстраждання або «розумне співчуття» (С. Стосні), «милосердну любов» (С. Шпрехер, Б. Фер), милосердя до іншого та до себе (П. Гілберт). Найбільш ґрунтовним є представлення концепції співчуття та самоспівчуття як співчуття до себе К. Нефф, що включає до себе такі елементи, як «людяність», «доброта до себе» та «усвідомлене ставлення до життя». Складова «доброта до себе» описує певний набір емоційних, когнітивних та поведінкових стратегій людини відносно себе та своїх переживань. Вона означає здатність бути поблажливим до себе та своїх недоліків і вміння підтримати себе у разі невдачі замість того, щоб нагадувати про похибки або зануритись у самокритику. «Людяність» включає до себе розуміння того, що переживання неспіху та розчарування притаманно всім людям, і певна особистість не є винятком. Така складова, як «усвідомлене ставлення до життя» відображає здатність людини збалансовано та реалістично підходити до переживання негативних емоцій, не перебільшуючи чи недооцінюючи їх силу та значення у житті та вміння відокремлювати себе від своїх думок та почуттів [3].

Мета дослідження полягає у розгляді особливостей прояву агресії у студентів із різним рівнем самоспівчуття.

Теоретичний аналіз літератури з питання проявів агресивності студентами вказують на зацікавленість дослідників витокami, формами агресії та зв'язком агресії із особистісними особливостями студентів. Дослідники визначають агресію як будь-яку форму поведінки, націлену на образу або спричинення шкоди іншій живій істоті, не бажаючій подібного ставлення. Разом із тим, під агресією частіше розуміють специфічну форму поведінки, а агресивність розглядають як психічну властивість особистості, яка виражається в її готовності до агресивних дій. Серед компонентів, що входять до агресії, виділяють пізнавальний (розуміння ситуації як загрозової, баченні об'єкта для нападу), емоційний (першочергове значення має гнів) та вольовий (цілеспрямованість, наполегливість, ініціативність, сміливість) компоненти. Також виділяють різновиди агресії: агресія як самоціль, чи емоційна агресія; інструментальна; агресія змішаного типу; фізична, непряма та вербальна агресії; дратівливість; негативізм; образа; підозрілість; почуття провини; реактивна; умовна; територіальна; гетероагресія; аутоагресія та інші (О.Б. Бовть, В.Д. Менделевич, Д. Майєрс).

Говорячи про чинники виникнення агресії у студентів, Ю. В. Дудко зазначає важливість адаптації студента до навчання та пошуку свого місця у цій системі, та пропонує пов'язувати виникнення агресії у студентів із відсутністю у них ефективних навичок спілкування, а вирішення проблеми вбачає у формуванні адекватної рольової поведінки як шляху подолання дезадаптації [5].

Так, Х. О. Лапій та Л. М. Марковець, говорячи про агресивність студентів відзначають певну роль агресії, а саме: її використання як засобу досягнення мети та психологічної розрядки, та схильність студентів до вербальної агресії, докорів сумління та відчуття провини. Разом із тим автори дослідження пов'язують агресію із рівнем самооцінки [7].

Результати дослідження структури агресивності студентів ВНЗ, запропоновані М. В. Зам'ятіною, дозволяють виділити основні компоненти психологічної структури агресивності студентів, а саме:

1. досягнення самоактуалізації – активні дії слугують досягненню мети;
2. злість та недовіра – досліджувані схильні проявляти негативні емоції до себе самих та до оточуючих;
3. нестабільний емоційний стан – занадто приділяють увагу здатності самостійно регулювати свою поведінку та відповідати за неї, не залежати від зовнішніх оцінок та впливів;
4. агресія – неврівноваженість, невміння контролювати та стримувати свої емоції;
5. невдоволення – схильність проявляти незадоволення з приводу різноманітних питань.

Отже, спільним для перелічених досліджень є розгляд агресивності у зв'язку із проблемами адаптації студентів та ознаками аутоагресії [6].

Можна зробити припущення, що розвиток самоспівчуття студентів має бути пов'язаний із покращанням адаптації та зменшенням агресивних проявів щодо самого себе.

Дійсно, дослідження Katie E.Gunnell, Amber D.Mosewich та ін. зв'язку самоспівчуття та благополуччя студентів виявило, що студенти-першокурсники, в яких рівень самоспівчуття підвищується протягом року, відчують себе більш енергійними та оптимістичними [2].

Зв'язок рівня самоспівчуття із проявами агресії було досліджено у роботі Ferdi W. Djajadisastra. Так, було виявлено значну негативну кореляцію між показниками самоспівчуття та агресивності у студентів коледжу ($r = -0.389$, $p < 0.05$). Таким чином, високі показники самоспівчуття пов'язані із низьким рівнем прояву агресії та навпаки, низький рівень розвитку самоспівчуття пов'язаний із високими показниками прояву агресії. Також значний негативний зв'язок було виявлено між самоспівчуттям та фізичною агресією, злістю та ворожістю ($p < 0.05$) [1].

Як показує проведений аналіз, існує необхідність у розвитку психологічних засобів контролю проявів агресії студентами через подолання її психологічних чинників, а саме: дезадаптації, відчуття провини, емоційної

нестабільності. Дієвим інструментом, відповідно до теоретичних та емпіричних даних, у таких умовах є розвиток самоспівчуття як вміння підтримати себе, розуміння власних емоційних станів та їх минулості, зменшення ізоляції через почуття зв'язку з людством та досвідом інших людей.

Список використаних джерел:

1. Djajadisastra, Ferdi W. Self-Compassion and Aggression in College Students // ANIMA Indonesian Psychological Journal. 2017. Vol. 32. № 4. P. 235-241.
2. Gunnell K. E., Mosewich A. D., McEwen C. E., Eklund R. C., Crocker P. R. E. Don't be so hard on yourself! Changes in self-compassion during the first year of university are associated with changes in well-being // Personality and Individual Differences. 2017. Vol. 107. P. 43-48.
3. Neff K., Hsieh Y., & Dejitterat K. Self-compassion, achievement goals, and coping with academic failure // Self and Identity. 2005. № 4. P. 263–287.
4. Гарець Н.О., Шевяков О.В. Феномен самоспівчуття у структурі особистості студентської молоді // Сборник научных работ по материалам Международной научно-практической конференции «MODERN VIEW OF SCIENCE AND PRACTICE» (25.05.2019 Лондон, Великобритания) С. 50-55.
5. Дутко Ю.В. Зниження агресії студентів шляхом забезпечення виконання ними конвенційних ролей // Актуальні питання психологічного забезпечення навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах [Текст]: матеріали міжвуз. наук.-прак. конф. (Київ, 21 травня 2010 р.). Київ: Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2010. 120 с.
6. Замятіна М. В. Психологічна структура агресивності студентів ВНЗ / М. В. Замятіна // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти : зб. наук. пр. / ред. Л. Л. ТОВАЖНЯНСЬКИЙ, О. Г. РОМАНОВСЬКИЙ. Харків : НТУ «ХП», 2012. Вип. 30-31 (34-35). С. 385-392.
7. Лапій Х. О., Марковець Л. М. Основні форми агресивності. І особистісні особливості студентів: динаміка взаємодії // Проблеми сучасної психології. Збірник наукових праць К-ПНУ ім. І. Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. 2009. Вип. 6. Ч. 1. С. 379-387.

Гладких Ж. Г.

практичний психолог Індустріального коледжу Державного вищого навчального закладу «Український державний хіміко-технологічний університет», аспірант Запорізького національного університету

Приходько Г. В.

викладач-методист з української мови та літератури, Індустріальний коледж Державного вищого навчального закладу «Український державний хіміко-технологічний університет»

БУЛІНГ СЕРЕД СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ – ПОКАЗНИК РІВНЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ

За даними дослідження «UNICEF Україна» за 2018 рік, 64% підлітків зіштовхнулися з булінгом (стали жертвами або свідками), а 36% постраждалих від цькування в різних його проявах взагалі не звернулися за допомогою.

Згідно з доповіддю Всесвітньої організації охорони здоров'я 2018 р., Україна посідає одинадцяте місце серед 40 досліджуваних країн за відсотковим співвідношенням жертв булінгу серед студентства у віковій категорії від 15-17 років, тому дослідження проблеми булінгу з метою розроблення ефективних способів його профілактики та підвищення толерантності серед підлітків є важливим питанням психології [1, с.30].

На сьогоднішній день в Україні та світі гостро постала проблема проявів булінгу, суїциду.

Булінг іде в розріз з основними поняттями людяності, зокрема толерантності, взаємоповаги, врахування прав людини [2, с.67].

Нагальним постає питання розроблення нових методів вирішення даної проблеми: по-новому подивитись на світ, посприяти подоланню конфліктів, утвердити стосунки на засадах гуманізму та взаєморозуміння. Аби досягнути глобальність проблеми, потрібно правильно розуміти *поняття булінгу*, види проявів та причини появи цькування в суспільстві.

Отже, *булінг (цькування)* це – вид насильства, який передбачає психологічний тиск на людей [3, с.53]. Особливо поширений серед молоді і

проявляється в цькуванні та нетерпимості до прав іншої людини. Це форма насилля, де жертвою може стати будь-хто, незалежно від раси, статі, віку.

У навчальних закладах жертвами насилля стають як хлопці, так і дівчата, інколи жертвами цькування можуть стати навіть викладачі.

Не варто булінг плутати з конфліктом, оскільки *конфлікт* – це тимчасове непорозуміння між індивідами через різні погляди стосовно того чи іншого питання. Сторони конфлікту зазвичай не мають фізичної або іншої переваги одне над одним, на відміну від булінгу, коли булер обирає слабшу за себе людину.

Булінг має три сторони – кривдник (булер), потерпілий (жертва) і спостерігачі. Ознакою булінгу є систематичність дій, в результаті яких потерпілі відчувають занепокоєння, приниження, страх, тривогу або соціальне відчуження.

Від цькування страждають як підлітки, що мають якісь відмінності від інших (фізичні вади, обдарованість або відставання в навчанні, зовнішній вигляд), так діти, які не мають явно виражених відмінностей.

Булінг не має часової обмеженості: може тривати тиждень, місяць або і довше. Все залежить від того, як поведуть себе всі учасники: постраждалий, кривдник, спостерігачі, які соромляться чи бояться сказати про прояви булінгу [2, с. 63].

Спонукаючи підлітка до агресивної поведінки може негативна інформація в ЗМІ, агресивні комп'ютерні ігри, а також причиною такої поведінки може бути насильство в сім'ї, де батьки змушують дитину робити те, чого вона не хоче. Навіть якщо дитина стала тільки свідком такого насильства, в подальшому вона переносить цей негатив на інших [1, с.27].

Для вияву агресивного впливу на підлітка педагоги і батьки повинні звернути увагу на зміни у поведінці:

- небажання ходити до навчального закладу;
- погіршення успішності в навчанні;
- нестандартні малюнки в зошитах чи на руках підлітка;

- поганий настрій, пригніченість, замкнутість.

Якщо дитина міняється – це завжди помітно, тому необхідно поговорити з нею. Поговорити так, щоб дитина довірилася, розповіла про свої проблеми [3, с.47]. Не треба на неї тиснути, дитина повинна бути впевнена, що її зрозуміють, дадуть пораду, а не покарають за якісь дії.

Відсутність толерантності і розуміння індивідуальності кожної людини є основною причиною булінгу, а тому повага до людського різноманіття повинна стати новим етичним стандартом українського суспільства. Позитивний ефект від впровадження дій з подолання булінгу досяжний тільки за умови комплексного охоплення всіх учасників життя: підлітки-батьки-педагоги.

Список використаних джерел:

1. Бех І. Д. Почуття цінності іншої людини як моральний пріоритет особистості. Початкова школа. 2001. № 12.
2. Дорошко І. І. Насильство. Булінг. Проблема в запитаннях та відповідях. Харків. 2013.
3. Конолова М. Терпимість – ключ до благополуччя суспільства. Виховання толерантності. Основні ідеї та принципи. 2006. № 2(38).

Гніда Т. Б.

кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник лабораторії прикладної психології освіти УНМЦППіСР НАПН України

ПСИХОЛОГІЧНЕ НАСИЛЬСТВО ЯК ФОРМА СПІЛКУВАННЯ БАТЬКІВ ІЗ ПЕДАГОГІЧНИМИ ПРАЦІВНИКАМИ

Питання насильства та булінгу актуальне вже не перший рік. Законодавчі документи, покликані захищати учасників освітнього процесу, не завжди працюють ефективно. Концепція Нової української школи [3, с. 14] закликає до педагогіки партнерства між батьками та педагогами у вирішенні питань повноцінного розвитку дитини, проте стосунки педагогів та батьків тільки погіршуються. Збільшується кількість випадків тиску та психологічного насильства у середовищі дорослих. Непоодинокі випадки

поширення недостовірної інформації про працівників освіти, цькування та злочинних дій батьків відносно педагогів.

Психологічне насильство – насильство, пов'язане з дією одного учасника освітнього процесу на психіку іншого шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, якими навмисно спричиняється емоційна невпевненість, нездатність захистити себе та може завдаватися або завдається шкода психічному здоров'ю.

Перебуваючи в стані жертви психологічного насильства педагоги починають відчувати страх, тривожність, постійне почуття небезпеки (потреба завжди перебувати напготові), нерішучість, труднощі з концентрацією уваги, повну безініціативність та відчуття безпорадності, депресію, з'являються скарги на фізичне здоров'я. Виконання професійних обов'язків у такому стані стає майже неможливим. До більш тривалих наслідків психологічного насильства відносимо депресію, надмірне збудження/сонливість, почуття провини, втрату соціальних контактів із родичами, друзями, прагнення самотності та ізолюваності, звуження свідомості, нездатність адекватно оцінювати ситуацію, власне майбутнє, зневіра в можливості змін у власному житті на краще, втрата сенсу і інтересу до життя тощо [2, с. 14].

До причин появи різних форм психологічного насильства у спілкуванні батьків із педагогами виділяємо наступні [4, с. 23]:

- соціальні (напруження, конфлікти, насильство в суспільстві; пропагування в засобах масової інформації насильства як моделі поведінки);
- економічні (матеріальні нестатки; відсутність гідних умов життя, працевлаштування і заробітку грошей; економічна залежність; безробіття та протилежний варіант – матеріальна забезпеченість як основа для владної позиції);
- психологічні (стереотипи поведінки, нестриманість, підвищена агресивність батьків, невміння керувати власними емоціями);

- педагогічні (відсутність культури поведінки – правової, моральної, громадянської, естетичної, економічної, трудової);
- соціально-педагогічні (відсутність усвідомленого батьківства та бажання брати відповідальність за виховання власної дитини, позитивної моделі сімейного життя на засадах гендерної рівності, сімейного виховання);
- правові (неусвідомлення деструктивної форми спілкування як психологічного насильства, трактування власної позиції як захисної або відстоювання осібних прав та прав дитини, неповага до прав педагогів, недостатня правова свідомість);
- політичні (схильність до гендерних та інших стереотипів; недостатній пріоритет проблем сім'ї та гендерної рівності; впевненість у більшій відповідальності закладів освіти та держави в цілому у питаннях материнства, дитинства, сім'ї, а ніж власній відповідальності; брак уваги до батьківства, чоловіків);
- соціально-медичні (відсутність репродуктивної культури у населення, відповідального батьківства, системи сімейних лікарів; алкоголізм, наркоманія, агресія тощо);
- фізіологічні та медичні (порушення гормонального фону, обміну речовин, швидкості реакцій; прийом збуджувальних лікарських препаратів; хвороби нервової системи тощо).

Переважно в практиці зустрічається не одна причина, а цілий комплекс. Розуміючи комплексний та тривалий час формування причин психологічного насильства з боку батьків педагогам необхідно будувати стратегію роботи з батьками у партнерстві не лише з адміністрацією закладу освіти, а і з залученням працівників психологічної служби закладів освіти, працівників правоохоронних органів, соціальних та медичних служб, громадськості [1, с. 98].

Безперечно, до категорії батьків, спілкування з якими може набувати рис психологічного насильства, педагоги відносять:

- батьків, сім'ї яких опинилися у складних життєвих обставинах, сім'ї пільгових категорій, опікуни, батьки-вихователі, прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу;
- батьки-представники національних меншин;
- батьки, які впевнені, що заклад освіти і держава зобов'язані їм матеріальною, педагогічною та психологічною підтримкою;
- батьки, які не зацікавлені у спілкуванні із працівниками закладу освіти;
- батьки, які не люблять власну дитину;
- батьки, чийї дитини можна все та інші.

Не викликає жодних сумнівів конфліктність окремих тем у спілкуванні педагогів із батьками. За результатами дослідження педагогічний працівників Харківської області складено перелік тем, в обговоренні яких педагоги відчувають психологічне насильство з боку батьків, а саме:

- повчання педагогів батьками щодо змісту їх роботи, правильності її виконання;
- притягнення батьків до відповідальності за неналежне виховання дитини;
- підтримка підлітка під час проживання вікової кризи;
- якісне проведення дозвілля дитиною та підлітком;
- успішність дітей у навчанні;
- відвідування/пропуски занять дітьми та підлітками;
- шкідливі звички та асоціальна поведінка учня;
- гігієна учня, житлово-побутові умови проживання дитини;
- постановка учня на внутрішньо шкільний облік;
- виховні впливи батьків на дітей з інших родин та інші.

Зрозуміло, що основною стратегією педагогічних працівників у спілкуванні з батьками, які практикують психологічне насильство, стає захист власної цілісності. У даному аспекті допомогою для педагога стане володіння нормативно-правовою базою щодо захисту педагогічних

працівників та використання психологічних технік реагування на дії агресора.

Наступною стратегічно задачею стає ознайомлення батьків з їх правами та обов'язків щодо виховання дитини. Для профілактики конфліктів з питання відповідальності й притягнення батьків до неї необхідно провести роз'яснювальну роботу з батьками на початку відвідування дитиною закладу освіти.

Лише після цього можливо будувати стосунки на принципах поваги, довіри і партнерства. Утім особистість педагога, його власна та професійна позиції, цінності та культура спілкування стають рішучим аргументом у побудові діалогу з батьками.

Наприкінці відзначимо, що для побудові доброзичливих стосунків із батьками учнів у закладі освіти має панувати атмосфера довіри, поваги, партнерства у спілкуванні адміністрації із педагогами, у педагогічному колективі та у спілкуванні педагогів із учнями.

Список використаних джерел:

1. Гніда Т.Б. Педагогіка партнерства на шляху подолання булінгу // Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції «Неперервна освіта нового сторіччя: досягнення та перспективи». Запоріжжя: ЗОШПО, 2019. С. 98-103.
2. Лист МОН України від 18.05.2018 р. №1/11-5480 «Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству».
3. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. Київ: МОН України, 2016. 40 с.
4. Попередження домашнього насильства. Навчальний посібник для консультантів «Гарячих ліній» / Упорядники: Краснова О. В., Калачник О. А. Київ, 2016. 90 с.

Єхалова Л.В.

психолог КЗ «Середня загальноосвітня школа № 5 ім. Г. Романової Кам'янської міської ради I–III ступенів», реєстровий психотерапевт з двох напрямків: клієнт-центрована та дитячо-юнацька психотерапія, діючий член Української спілки психотерапевтів, Інженер Порозуміння, спеціаліст з супроводу та трансформації конфліктів

НА ШЛЯХУ ДО ЕМПАТІЇ

Наявність емпатії в соціумі обумовлює рівень життя в ньому. Йдеться як про емоційне, так і про матеріальне наповнення соціуму, яке формується завдяки наявності емпатії, тому що обидві складові є доповнення одне одного.

Опрацьовуючи питання емпатії, не можна не згадати К. Роджерса [3]. Одним із його визначень полягало в наступному. Він говорив, що перебувати в стані емпатії означає сприймати внутрішній світ іншого точно, зі збереженням емоційних і змістовних відтінків. Проте, він наголошував на здатності займати позицію іншого, не втрачаючи відчуття «нібито».

Вперше термін «емпатія» ввів Е. Тітченер [5]. Він узагальнив ідеї про симпатію з теорією про здатність співчувати Е. Кліффорда та Т. Ліппса. Цим питанням займалися Т.П. Гаврилова [1], А.В. Петровський [6], Дж. Іган [2], Даймонд тощо.

Виявилось, що в європейському просторі, де розвинене громадянське суспільство, вибудований багаторічний досвід демократичних стосунків та вже втілений в життя принцип партисипації, неабияку яку роль у цих багаторівневих процесах відіграє здатність людини саме до емпатії.

У нашому ж суспільстві – доволі непроста справа з емпатією. Так склалося, що в більшості випадків емпатичну людину позиціонують як слабку, емоційно неврівноважену, таку, яка не в змозі контролювати свою емоційну сферу, занадто переймаючись долею оточення. Система виховання традиційно була побудована на принципах суворої ієрархії та великою кількістю обмежень. Система освіти будувалася за допомогою формування почуття вини, сорому, примусу, осудженню, погрози тощо. Як результат – людям складно визначати свої почуття, тим більше потреби. Від цього складно відійти, через те, що ці стратегії, що вибудовувалися та спрацьовували протягом тривалого часу, протягом життя декількох поколінь, пронизали все суспільне життя, зокрема освітній простір, який являє собою

квінтесенцію всього суспільства, це полігон для відпрацювання безлічі конфліктних та складних ситуацій.

З цього приводу, мені хочеться поділитися моїм досвідом роботи у дитячому середовищі з дітьми дошкільного та шкільного віку, які опинилися у складних життєвих умовах, тих, хто мешкає зі своїми родинами, в тому числі на лінії розмежування. Я спостерігала, що, задовольняючи базові потреби дитини у дружбі, безпеці, свободі, довірі, і, нарешті, емпатії, діти дуже швидко самі опановували навички емпатії. Вони маркували свої почуття та визначати свої базові потреби, які є універсальними, незалежно від віку, статевої та національної приналежності. Вони сприймали цей процес навчання легко, природно, бо їх ментальні установки ще знаходяться у стадії формування. І, звісно, набагато легше інтегрували набутий досвід у життя. До речі так само і швидко втрачали свої набуті навички, якщо поряд значний дорослий не підкріплював їх.

Про роль дорослих та їх стосунків з емпатією, власне, і хотілося б ще поговорити детальніше.

Я веду розмову саме про емпатію дорослого до дитини, що знаходиться поруч. Для мене емпатія, що супроводжує дитину в процесі її розвитку полягає в тих базових потребах, про які ми говорили вище, але не вичерпується саме ними. І головним, на нашу думку, здобутком є емпатія до бажання дитини обирати свободу. Свободу, а не всездозволеність. Свобода дитини для мене – це свобода дій маленької людини в спеціально підготовленому дорослим для неї просторі. І в цьому є емпатія. Я вважаю, що саме в цей час емпатія магічним чином з потреби перетворюється на цінність всього суспільства, тому що суспільство вкладає моральні, матеріальні, людські ресурси у маленьку людину, у дітей, у своє майбутнє.

Дитина, яка виросла в емпатичному середовищі, побудованому на демократичних засадах, буде мати певні межі, але морального та етичного характеру, і це стане цілком природним для неї.

Отже, на нашу думку, в емпатичному суспільстві наступає справжня, а не просто задекларована соціальна відповідальність батьків, педагогів, оточуючих дитину людей та самої дитини за власне оточуюче середовище. І тут вже на перший план виступає, наприклад, цінність і громадянської позиції, і патріотичність, яка проявляється у повсякденних дрібницях. Поєднуючись зі своїми базовими потребами, серед яких провідне місце займає емпатія, дитина зростає гармонійною, успішною, впевненою в собі, конкурентоздатною.

Список використаних джерел:

1. Гаврилова Т. П. О воспитании нравственных чувств. Москва: Знание; 1984. 223 с.
2. Иган Дж. Маркетинг взаимоотношений. Анализ маркетинговых стратегий на основе взаимоотношений / Дж. Иган. Москва: Юнити-Дана, 2008. 375 с.
3. Роджерс К. О становлении личности: психотерапия глазами психотерапевта. Москва: Прогресс, 1994. 321 с.
4. Роджерс К. Вчитися бути вільним // Гуманістична психологія: Антологія в 3-х т. / За ред. Р. Трача і Г. Балла. Київ. 2001. Т. 1. 116 с.
5. Титченер Э. Б. Хрестоматия по психологии / A text book of psychology. Москва: Прогресс, 1910. 154 с.
6. Петровский А. В. Психология: учебник / А. В. Петровский, М. Г. Ярошевский. Москва: Академия, 2002. 512 с.

Корсунська В. В.

*викладач кафедри педагогічної психології
«Дніпровський гуманітарний університет», психолог, магістр
психології, діючий член Української спілки психотерапевтів*

ДЖЕРЕЛО ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ З ДИТИНОЮ ТА БАТЬКІВСЬКА БЕЗВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

У сучасному суспільстві тема насильства стала однією з основних тем для обговорень, досліджень і, врешті-решт, точкою відліку для прийняття кардинальних рішень щодо захисту прав людини в цілому. Насильство проявляється у різних сферах суспільного життя, воно має різні форми:

фізичне, психологічне, сексуальне або економічне. Багато людей стають жертвам насильства, але, однією з проблем все ж таки залишається випадки насильства щодо дітей. Хоча, відверто кажучи, випадки насильства відбуваються не тільки з боку дорослих, частіше такі випадки набирають силу серед однолітків у дитячому середовищі, тому, у закладах освіти часто спостерігається булінг. Саме цей термін стає актуальним та дуже часто обговорюються в суспільстві.

Однак, на сьогодні існує дуже багато опорів як від самих постраждалих так і середовища, в якому перебуває жертва насильства. Жертва самостійно не виявляє бажання розголошувати про випадки насильства вчинені над нею. Для оприлюднення такої інформації у жертви виникає внутрішній опір. Над усе вона відчуває страх, страх покарання, страх повторного покарання з боку насильника. І для того, щоб вона зробила крок до змін, щоб відірвалася від негативних та токсичних стосунків, потрібен час та постійна робота з психологами.

На практиці, ми стикалися з випадками насильства над дітьми – це фізичне, психологічне та сексуальне. Наприклад, дуже часто спостерігаються випадки психологічного насильства дітей в родині. На перший погляд, здається, що дитина живе в родині, яка має стабільні стосунки, виховується в любові, але, ця картина може бути «примарною», тобто ілюзією. Діти в таких сім'ях часто стають спостерігачами за стосунками дорослих. Постійні сварки, галас, приниження один одного з використанням ненормативної лексики, виражений осуд людей, які є членами родини, або близьких родичів у присутності дитини, вживання алкоголю тощо – все це впливає на дитину, на її розвиток та виховання. Крім цього, в деяких сім'ях дітям нав'язуються певні судження, що «бруд з дому не виносять», начебто показуючи, що в родину для інших хід заборонено. Діти тримають «таємницю» про стосунки дорослих та стають між батьками джерелом примирення. Часто таке примирення має іншу форму прояву та впливає на стан здоров'я дитини. Діти починають хворіти на запалення легень, хворобу нирок, алергію тощо,

спрацьовує психосоматика. Інколи, саме захворювання дитини, може стати крапкою для тимчасового перемир'я між дорослими. Дитина не може розповісти про такі стосунки навіть своїм друзям, бо боїться осуду з їх боку, боїться не відповідати гарному суспільству в якому він навчається або спілкується, боїться говорити, бо знає, що за такі дії може отримати чергове покарання.

У дитячому середовищі деякі діти потрапляють під психологічний тиск однолітків, які вважають їх «чужинцями», тому що вони не так одягненні, не мають дорогих речей, не мають можливості кудись поїхати відпочити та інше. Дитина, яка має досвід жорстокого поводження або ознаки насильства з боку батьків, водночас стає об'єктом насильства та знущання з іншого боку, тепер вже в закладі. Інколи, на жаль, до такої категорії, окрім дітей, відносяться інші учасники освітнього процесу.

Дитина, інколи, виконує роль «захисника» матері під час погроз із боку батька. Маються на увазі випадки, коли батько, начебто, не застосовує фізичної сили, тобто не б'є руками, але робить щось інше: він починає кидати побутові предмети такі, як стілець, молоток, сокира, ніж, будь-який посуд, починає щось ламати, бити, трощити, знущатися з домашніх тварин тощо. Дитина, спочатку ховається за матір, поки вона відчуває захист з її боку, але це лише на початковій стадії. Далі, дитина стає на захист попереду матері як «щит», таким чином, зупиняючи погрози з боку батька. Дитина починає голосно кричати «не бий маму», хватати якісь предмети побуту та погрожувати батькові, використовує нецензурну лексику, яку вона почула саме від дорослих чи то у звичайних обставинах, чи то під час сварки. У дитини змінюються мова, словниковий запас та спостерігається затримка у розвитку.

Під час спілкування з дорослими (індивідуальні консультації) спостерігається й процес маніпулювання дитиною як з боку матері, так і з боку батька. Інколи можна виявити такі прояви тоді, коли жінка відмовляється від сексуальних стосунків із чоловіком використовуючи

дитину. Мати вкладає дитину біля себе в ліжку, витирає обличчя після поцілунків в присутності дитини, показуючи відверту неприязнь до чоловіка та ін. У таких випадках дитина стає «суперником» для батька та «захисником» матері, врятовуючи її від сексуальних стосунків. Малече підпадає під маніпуляцію матері, з одного боку, та під психологічний тиск батька, з іншого. Ці факти показують, що дорослі мають певну невихованість щодо своєї дитини та втягують її до розв'язання дорослих проблем. У таких родинях батьки перекладають відповідальність за свої вчинки на дітей.

Є випадки, коли батьки не розуміють, що саме вони здійснюють. Під час алкогольного сп'яніння батьки починають повчати дитину, погрожують їй, рвуть на дитині одяг, тим самим, звинувачуючи дитину у сексуальних стосунках не звертаючи на її вік, при цьому висловлюють образливі слова. Такі, випадки жорстокої поведінки залишають певний слід у дитини, вона починає ображатися, ненавидіти образника. Інколи такі ситуації не залишають дитині вибору та підштовхує її до втечі. Така агресивна поведінка батька погано впливає на сприйняття чоловіків взагалі, особливо з боку дівчинки. Надалі, вона буде бачити лише погані риси у будь-якому чоловікові.

Є випадки, коли мати пояснює дитині, що «я живу з твоїм батьком заради тебе», «як би не ти, то вона б вже жила інакше». Чуючи такі звинувачення дитина починає відчувати себе непотрібною, соромитися самої себе, в неї виникає відчуття провини та бажання зникнути. Інколи жінки дають «брехливі» роз'яснення щодо поведінки чоловіків, вказують на незамінність батька, «без нього погано», «вона жила без батька у своїй родині й це погано», «треба терпіти та поважати його». У таких випадках мати перекладає свою відповідальність на дитину, бо вона не може завершити такі стосунки самостійно та прийняти будь-яке рішення. Дитина стає надто дорослою та несе відповідальність за недбайливість батьків.

Непоодинокими є ситуації, коли дітьми маніпулюють дорослі під час розлучень. Наприклад, кожен із батьків намагається показати себе з гарного

боку, принижуючи іншого в очах дитини, залучають родичів до в'яснення їх стосунків. Постійні суперечки та конфлікти щодо визначення місця проживання дитини, підштовхують батьків застосовувати різних заходів: домовлятися зі структурними органами та писати заяви до правоохоронних органів щодо жорстокого поводження з дитиною, здійснювати підкуп свідків, викрадати дитину та відвозити її до іншої місцевості, чинити психологічний тиск на мати чи батька дитини у її присутності, здійснювати експертизу ДНК-тесту на підтвердження батьківства тощо. І все це заради того, щоб задовольнити свою жагу бути першим, бути зверху, задовольняючи потребу у так званій «справедливості», мати рацію. Дитина у цьому випадку стає «розмінною монетою» та «заручником» конфліктної ситуації, батьки забувають про неї, бо захоплені своїми перевагами та доказами щодо покращання себе самого в очах іншого. Що стає з дитиною у цьому випадку? Вона почуває себе зайвою, нервовою, дратівливою, не спить в ночі, прокидається з криками та хапається за матусю, плаче, погано їсть тощо. Вона починає боятися появи батька в домі, де вона живе з матусею. У навчальному закладі в школі або у дитсадку, деякі діти починають проявляти агресію до інших дітей, демонструючи стосунки, що виникають в родині.

Таким чином, дитина стає дзеркалом сімейних стосунків. Поведінка дитини змінюється, стає агресивною. Таким чином, вона привертає увагу до себе з боку інших дорослих для отримання допомоги. Також спостерігається «застрягаюча поведінка», дитина *«застрягає» на своїх почуттях, думках, не забуває образ, схильний до затяжних конфліктів, в яких частіше за все поводитьься активною»* [1, с.164].

Що стається з дитиною після того, як вона стає дорослою? Вона повторює такі самі дії як її батьки, бо не знає як можна поводити себе інакше; має певні комплекси щодо своєї зовнішності, розуму, здібностей, почуває себе самотньою та непотрібною нікому; має негативний досвід спілкування. А далі, своєю поведінкою, доводить свою значущість в суспільстві, у відносинах з іншими людьми протилежної статі, як правило, невдало.

Що можна зробити, щоб дитина вийшла живою з таких токсичних відносин та стала особистістю? Це питання взагалі постає перед усім суспільством. І говорити, що саме навчальні заклади винні в тому, що стає з дитиною, буде звучати як актом звинувачення у прояві халатності та некомпетентності працівників освітнього закладу. На жаль, такі випадки існують, але ці звинувачення не мають підстави.

Якщо говорити про заходи, які ми вживаємо під час своєї роботи, то, в першу чергу, хотілося б зазначити, що будь-яка робота повинна проводитися спільно та комплексно. Розв'язати питання поодинокі неможливо, так само як не буде сенсу проводити роботу тільки з дитиною. Батьки, родичі, оточення дитини повинні не тільки брати участь психологічній підтримці дитини, а й самим отримувати допомогу у психологічному, правовому та виховному полі; здійснювати роботу з батьками по налагодженню стосунків за допомогою діалогу. Саме виявлення потреб один одного дає змогу розв'язати болючі питання та знайти вихід зі складної ситуації; застосовувати діагностичні методики спрямовані на виявлення відхилень у психологічному стані дитини та проводити корекційну роботу; миттєво реагувати на ситуації щодо насильства або жорстокого поводження з дитиною, направляти інформацію до відповідних органів з метою проведення профілактичних заходів. Важливо зрозуміти, що таке реагування допоможе дитині швидше отримати належну допомогу. Тим самим, практичні психологи та вчителі будуть захищені від так званого упередженого ставлення щодо прояву халатності та не виконанні своїх посадових обов'язків.

Таким чином, основною причиною жорстокого поводження з дітьми є конфліктні ситуація. Саме вони є джерелом виникнення внутрішньої агресивності у дорослих як реакції на переживання нездоланності якихось бар'єрів, недоступності чогось бажаного, незадоволеності потреб.

Список використаних джерел:

1. Котлова Л.О. Особливості прояву конфліктних форм поведінки підлітків з вираженими акцентуаціями рис характеру / Л.О. Котлова // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Т. 1. Вип. 105. / Чернігівський національний педагогічний університет імені Т.Г. Шевченка; гол. ред. Носко М.О. Чернігів: ЧНПУ, 2012. С. 162–166.
2. Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство: Метод. посіб. / Авторитупоряд.: Д. Пурас, О. Калашник, О. Кочемировська, Т. Цюман; заг. ред. Т. Цюман. Київ: ФОП КЛИМЕНКО, 2015. 114 с.
3. Насилие и его влияние на здоровье. Доклад о ситуации в мире. / Под ред. Этьенна Г. Круга и др. / Пер. с англ. Москва: Из-во «Весь мир», 2003. 376 с.
4. Юрків Я.І. Насильство дітей в сім'ї як соціально-педагогічна проблема. Науковий вісник Ужгородського національного університету / Серія: Педагогіка, соціальна робота. Вип. 28. Ужгород. 2013. С. 185–189.

Лазаренко В. І.

кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної психології і психології управління, керівник соціально-психологічної служби Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОФІЛАКТИКИ ТА ПРОТИДІЇ БУЛІНГУ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Таке явище як **цькування** у закладах освіти стає все більш актуальним. У нашій країні дитячу жорстокість називають насильством або цькуванням, а в США цьому явищу дали назву – **булінг**. Про проблему насильства у дитячому середовищі відомо давно, але її довгий час замовчували. Наразі ця проблема все більше стає предметом обговорення, особливо після прийняття Верховною Радою України 17 грудня 2018 року Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу». Цим законом нарешті передбачено покарання осіб, які здійснюють систематичні агресивні дії щодо інших.

Булінг (від англійського bullying – цькування) – це дискримінація, цькування, психологічний або фізичний терор, залякування. Всі ці дії

спрямовані на підпорядкування собі іншої людини або викликання у неї почуття страху.

Булінг – масове соціальне явище, широко поширене сьогодні усьому світі. Разом із тим, це явище мало вивчене, хоча його складно назвати новим. Про булінг в світі стали говорити і писати на початку ХХ століття, але серйозні дослідження почалися на Заході лише 30 років тому. Найбільший внесок у вирішення проблеми внесли скандинавські дослідники: шведський шкільний лікар Петер-Пауль Хайнеманн, норвезький психолог-дослідник Дан Ольвеус, педагог і соціолог Ерлінг Георг Руланн, естонсько-шведський когнітивний психолог Анатоль Пікасо. Особливо значною була робота Дан Ольвеуса: саме завдяки йому явище булінгу в науковій сфері стало видимим і обговорюваним.

Булінг характеризується певними особливостями: це умисна, свідома, систематична агресивна поведінка, яка відбувається у відносинах між людьми, котрі мають різний рівень сил та влади. Суперечка між рівними, за співвідношенням сил людьми, не вважається булінгом. А від випадкової бійки, суперечки чи зіткнення булінг відрізняється систематичністю і регулярністю. Він має свої вікові, гендерні та інші прояви.

У 2016 році колеги з ЮНІСЕФ провели дослідження і з'ясувалося, що майже понад 67% українських дітей у віці від 11 до 17 років стикалися з булінгом у школі. І 48% з них нікому про це не розповідали. За даними психологічної служби системи освіти у 2017 році в українських школах було понад 100 тис. звернень до психологів від учнів, вчителів, батьків щодо цькування. За даними ВООЗ, Україна займає 7 місце у світі за кількістю переслідувачів та 9 місце за кількістю жертв цькування серед 15-ти річних. У дитячих колективах такі процеси виражені більш яскраво, оскільки діти щирі в своїх проявах. Вони відкрито висловлюють злобу, роздратування і агресію.

Булінг як соціально-психологічне явище має місце не тільки у закладах середньої освіти, а охоплює й наступні рівні навчання молоді – заклади вищої освіти. Спрямованість булінгу в освітньому середовищі: учень,

студент (агресор) → учень, студент (жертва); дорослий, педагог (агресор) → учень, студент (жертва); учень, студент (агресор) → дорослий, педагог (жертва); педагог, співробітник (агресор) → педагог, співробітник (жертва).

Наслідки булінгу / цькування є серйозними та не проходять безслідно для усіх сторін. Жертва булінгу одержує величезну кількість психологічних травм, які неминуче позначаються на її подальшому житті: *розлади психіки* – навіть одиничний випадок залишає глибокий емоційний шрам, що вимагає спеціальної роботи психолога, дитина стає агресивною і тривожною, виникають проблеми в поведінці, частіше за інших схильна до депресій і закінчує життя самогубством; *складнощі у взаєминах*: шанси стати жертвами на робочому місці у людей, які пережили булінг в дитинстві, зростають у багато разів; переважно вони залишаються самотніми на все життя, їм важче підніматися кар'єрними сходами, тому вони частіше за інших вибирають надомну або відокремлену роботу, більше спілкуються в соціальних мережах, ніж у реальному світі; *хвороби*: результатом булінгу дуже часто бувають фізичні нездужання. Відомі випадки, коли у хлопчиків від стресу і безсилля починалися серйозні проблеми з серцем. Дівчатка-підлітки схильні до іншого нещастя: глузування й образи призводять їх до анорексії або булімії. Можливі розлади сну і переростання травми в психосоматику. Наприклад, підліток страждає від болів в нирках, але обстеження і аналізи нічого не показують. Больовий синдром зникає лише після психологічної допомоги.

Агресор менше страждає від наслідків булінгу, ніж жертва, але все ж безслідно це не проходить і для нього: *несприятливе майбутнє*, а отже, примітивні асоціальні способи поведінки не зникають у дорослому житті: девіантна поведінка, алкоголізм, наркоманія, крадіжки, грабіж, вандалізм, і, найчастіше їх життя пов'язане з місцями позбавлення волі; *проблеми у взаєминах*: вони стають диктаторами в сім'ї і покаранням для підлеглих на роботі, отруюють роботу колегам, ставлять підніжки, якщо досягають високих результатів у кар'єрі, то рано чи пізно наживають ворогів, а решта їх

недолюблюють і бояться; *терор в сім'ї*: навіть якщо вже в дорослому житті вони успішні, то оточуючим з ними незатишно, бо розважатися чужими нещастями залишається їх хобі на все життя. Вони не вміють вибудовувати теплі відносини з дітьми, з коханими, часто просто копіюючи поведінку своїх батьків; *досвід насильства є деструктивним для особистості*, тобто руйнуються механізми формування близькості з іншими людьми, і вони ніколи не зможуть створити довірливих теплих відносин з партнерами, навіть з власними дітьми завжди будуть на відстані.

Найгіршим у булінгу є вплив на тих, хто в ньому активно не бере участь, *на свідків*. Булінг провокує негативні риси людей, викликаючи негативну психодинаміку: булінг *заразливий* і є загроза приєднатися до цькування; підліток вимушений *вибирати між силою і слабкістю*, не бажаючи бути слабким; підліток *не відчуває особисту відповідальність*, булінг провокує робити як всі; страждання жертв повторюється знову і знову, і *почуття жалю та емпатії притупляється*; вони можуть *відчувати почуття провини* через те, що не заступилися або, в деяких випадках, через те, що вони приєдналися до булінгу; все це може поступово *змінити відносини і норми в групі, зробити їх цинічними і безжальними* по відношенню до жертв. Це призводить до погіршення психологічного клімату в школі, класі, ЗВО, сім'ї, соціальній спільноті та зменшення кількості людей із вираженою гуманістичною позицією у соціумі.

Наразі маємо випадки прояву булінгу, з якими стикається та працює соціально-психологічна служба Дніпровського національного університету ім. Олеся Гончара:

1. *Синдром жертви* (звертаються студенти перших курсів за індивідуальною консультацією, які пережили досвід булінгу у школі), вони не можуть адаптуватися до нового колективу, відчувають дискомфорт в колективі, не знаходять друзів, бо відчувають страх встановлення відносин, мають підвищену соціальну тривожність, невпевненість у собі і ін.

2. *Організація та здійснення булінгу у гуртожитках* також, переважно, студентами першого курсу (прояв: об'єднуються дві дівчинки проти однієї і через цькування виживають із кімнати). Деякі випадки стають оприлюдненими, оскільки жертва наважується протистояти і звертається за допомогою на факультет, у деканат, до декана або заступника декана з виховної роботи. У таких випадках створюється комісія (практичний психолог, куратори груп, заступник декана з виховної роботи, учасники булінгу, комендант гуртожитку), розглядається ситуація, приймається рішення про розселення, проводиться бесіда зі сторонами. Також у зв'язку з цим, актуальним є проведення тренінгів із профілактики та розв'язання конфліктів для комендантів гуртожитків та членів ради студентів гуртожитків.

3. І ще одна категорія студентів явищ, яка має прихований прояв булінгу та залишається недостатньо дослідженою. Мова йде про **відраховуються студентів протягом навчання з університету** з різних причин. Причини відрахування ніхто досконально не вивчає. Переважно, офіційна причина – пропуски занять, розчарування у виборі професії, незадовільне навчання, навчальна неуспішність, як наслідок – заборгованості за сесію. Ми не ідеалізуємо сучасних студентів у тому сенсі, що успішність студентів поступово знижується порівняно з попередніми роками, але ми маємо глибоке переконання, що певна частина відрахувань студентів із закладів вищої освіти пов'язана саме з неможливістю встановити відносини та адаптуватися в академічній групі, а не навчальна неспроможність. Неуспішність студентів у навчанні є вторинним явищем, хоч і така причина також має місце.

Враховуючи зазначені явища, у Дніпровському національному університеті імені Олеся Гончара соціально-психологічною службою розроблений та впроваджується загальноуніверситетський проєкт «Психологічний супровід особистісного та професійного зростання майбутніх фахівців під час навчання в університеті». Проєкт реалізується

протягом усього періоду навчання студентів в університеті. Метою психологічного супроводу у межах проєкту є створення в університетському середовищі максимально сприятливих умов для навчання і особистісно-професійного розвитку студентів як майбутніх фахівців. Реалізація психологічного супроводу професійного становлення охоплює усі етапи навчання студентів. Завдання психологічного супроводу співвідносяться з етапами професійного навчання: *адаптацією, інтенсифікацією та ідентифікацією*. *Формами реалізації* психологічного супроводу професіоналізації студентів університету обрані індивідуальні консультації та групові тренінгові заняття, майстер-класи за різною тематикою; довготривалі та короткотривалі програми (проєкти) з надання психологічної підтримки студентам; методична робота (розроблення та впровадження новітніх психологічних технологій).

На етапі адаптації (1 курс бакалаврата) здійснюється надання студентам допомоги у пристосуванні до умов та змісту професійно-освітнього процесу, а саме: мотивації навчання, регуляції життєдіяльності у нових життєвих умовах, подолання труднощів самостійного життя і встановленні комфортних взаємин з однокурсниками і педагогами і ін. Починаючи з вересня місяця на всіх факультетах проводяться тренінгові заняття за такою тематикою: «Згуртування колективу», «Стоп-булінг», «Самовладання у стресових ситуаціях», «Резильєнтність (життєстійкість)», «Впевненість у собі», «Навички ефективного спілкування», «Засоби конструктивного вирішення конфліктів», «Оволодіння навичками медіації», «Життєві цінності», «Навички медіації».

На етапі інтенсифікації (2-3 курси бакалаврату) психологічний супровід спрямований на розвиток загальних і спеціальних здібностей, інтелекту, емоційно-вольової регуляції, самостійності, відповідальності за своє становлення. Робота психологічної служби спрямована на особистісний і інтелектуальний розвиток студентів, вирішення проблем взаємин з одногрупниками і педагогами, збереження репродуктивного здоров'я,

подолання кризи ревізії та корекції професійного вибору і ін. Розроблені та проводяться тренінги за такою тематикою: «Навички конструктивної поведінки», «Позитивне мислення», «Ефективне спілкування», «Толерантність», «Активна життєва позиція», «Резильєнтність», «Стрес і засоби його подолання», «Профілактика емоційного напруження та конструктивне подолання конфліктів», «Емоційний інтелект», «Лідерство», «Навички медіації».

На етапі ідентифікації (4 курс бакалаврату, 5-6 курси магістратури) психологічний супровід спрямований на формування професійної ідентичності, готовності до майбутньої професійної діяльності. Для реалізації даної роботи розроблені та проводяться тренінги за такою тематикою: «Самоменеджмент», «Фінансова грамотність», «Запобігання торгівлі людьми», «Навички ефективної комунікації», «Пошук роботи та навички самопрезентації», «Впевненість у собі», «Креативність», «Лідерство», «Резильєнтність (життєстійкість)», «Навички медіації».

Отже, булінг – це хвороба, яка охоплює не окремих людей, а суспільство в цілому. І якщо суспільство не дбає про чистоту міжособистісних відносин, то воно хворіє насиллям.

Нижче в таблиці наведено етапи, напрями, зміст і форми психологічної роботи у межах загальноуніверситетського проєкту.

Загальноуніверситетський проєкт

«Психологічний супровід особистісного та професійного зростання майбутніх фахівців під час навчання в університеті»

Мета психологічного супроводу – створення в межах університетського середовища максимально сприятливих умов для і особистісно-професійного розвитку і студентів як майбутніх фахівців

Абітурієнт (діагностика спеціальних здібностей та професійне самовизначення)	Адаптація (управління адаптаційними процесами)	Бакалаврат			Магістратура	Професіоналізація (управління процесами професійної ідентифікації)	Професіонал
		I курс	II - III курси	IV курс	V-VI курс		
		Адаптація	Інтенсифікація	Ідентифікація			
		Надання допомоги у пристосуванні до умов та змісту професійно-освітнього процесу	Розвиток загальних і спеціальних здібностей, інтелекту, емоційно-вольової регуляції, відповідальності за своє становлення, самостійності	Формування професійної ідентичності, готовності до майбутньої практичної діяльності			
Напрями роботи: - мотивація навчання, - ціннісні орієнтації, - соціально-психологічні установки; - регуляція своєї життєдіяльності; - подолання труднощів самостійного життя і встановленні комфортних взаємин з однокурсниками і педагогами і ін.	Напрями роботи: - особистісний і інтелектуальний розвиток, - вирішення проблем взаємин з однолітками і педагогами, - сексуальні відносини (безпечні стосунки та репродуктивне здоров'я), - подолання кризи ревізії та корекції професійного вибору і ін.	Напрями роботи: - готовність до професійної діяльності, - навички самопрезентації, - навички пошуку роботи і ін.					
Тренінги: - «Згуртування колективу», - «Стоп-булінг», - «Самовладання у стресових ситуаціях», - «Резильєнтність (життєстійкість)» - «Впевненість у собі» - «Навички ефективного спілкування», - «Засоби конструктивного вирішення конфліктів», - «Життєві цінності», - «Навички медіації».	Тренінги: - «Навички конструктивної поведінки», - «Позитивне мислення», - «Ефективне спілкування», - «Толерантність», - «Активна життєва позиція», - «Резильєнтність», - «Стрес і засоби його подолання», - «Профілактика емоційного напруження та конструктивне подолання конфліктів», - «Емоційний інтелект», - «Лідерство», - «Навички медіації».	Тренінги: - «Самоменеджмент», - «Фінансова грамотність», - «Запобігання торгівлі людьми», - «Навички ефективного комунікації», - «Пошук роботи та навички самопрезентації», - «Впевненість у собі», - «Креативність», - «Лідерство», - «Резильєнтність (життєстійкість)», - «Навички медіації»					

Ланчуковська Л. А.

практичний психолог Комунального закладу «Навчально-виховне об'єднання – школа-ліцей дошкільний навчальний заклад «Вікторія-II»

Руденко О. О.

практичний психолог Комунального закладу Навчально-виховного комплексу «Кіровоградський Колегіум»

КОРЕКЦІЯ ТА ТРАНСФОРМАЦІЯ ЖИТТЄВИХ НАВИЧОК У СИТУАЦІЇ БУЛІНГУ МЕТОДОМ АВТОРСЬКОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГРИ «РОЗУМІЙ! ВИРІШУЙ! ДІЙ!»

Насилля у школі – проблема, про яку довгий час було не прийнято говорити. Одним із аспектів проблеми насилля є жорстоке поводження з дітьми та нехтування їхніми інтересами, та, як наслідок, насилля в стосунках між ними. Поведінка, спрямована на утвердження своєї влади над кимось або чимось, стає усе більш розповсюдженою. Діти та підлітки є найбільш вразливою категорією, вони соціалізуються, формують власну систему сприйняття світу, систему цінностей та пріоритетів, навчаються різним моделям поведінки, і, на жаль, булінг стає однією з таких моделей.

Булінг (bullying, від англ. bully – хуліган, забіяка, грубіян, насильник) визначається як пригноблення, дискримінація, цькування. Булінг – це соціальне явище, характерне переважно для організованих дитячих колективів, у першу чергу, школі [4, с. 10–12].

Суть булінгу вбачають все-таки не в самій агресії або злості кривдника, а в презирстві, зневазі – сильному почутті відрази до покірливого, того, хто ніби не заслуговує на повагу. Це дозволяє кривдникам шкодити без почуття провини, співчуття чи емпатії. Кривдник надає собі привілеї домінантності, контролю, права виключення та ізоляції жертв [4, с. 11–12].

Булінгом називається агресія одних дітей щодо інших, коли наявні нерівність сил агресора та жертви, агресія має тенденцію повторюватися, при цьому відповідь жертви показує, як сильно її зачепило те, що відбувається.

Найчастіше жертвами шкільного цькування стають діти, які мають:

- фізичні недоліки або вади;

- страх перед школою;
- низький рівень інтелекту і труднощі у навчанні;
- особливості зовнішності – руде волосся, веснянки...;
- особливості поведінки – замкнуті або імпульсивні.

Найчастіше агресорами (ініціаторами цькування – **булерами**) є діти з нарцисичними рисами характеру. Основна особливість «нарциса» – прагнення до влади, самоствердження за рахунок інших. Бути «крутим», мати авторитет серед ровесників, як людини, якій ніхто нічого не може зробити. «Ти мені нічого не зробиш» – приховане за усією поведінкою цього учня послання. Однак типів існує безліч, вони часто поєднуються, наприклад, кривдники бувають більш відповідальними за інших в усвідомленні своєї поведінки та більш чутливими до виправної терапії [5, с. 2–5].

Проблема, на вирішення якої направлена програма: зменшення кількості випадків булінгу в освітньому середовищі, можливість корегувати поведінку учнів на початковому етапі зародження конфліктної ситуації та сформулювати позитивні правила в групі. Під час занять пропонується моделювання різних конфліктних ситуацій, це проводиться разом з обговоренням у класі і пропозиціями своїх варіантів поведінки, отже, відбувається відпрацювання конструктивні форми поведінки у різних складних життєвих ситуаціях.

Добір дітей для корекційної роботи здійснюється на основі психодіагностики, яка реалізується шляхом спостереження; інтерпретації серії методик: методика «Шкала емоційного відгуку» А. Меграбяна і Н. Епштейна; визначення показників та форм агресії за методикою А. Басса та А. Дарки; методика первинної діагностики та виявлення дітей «групи ризику» (М. І. Рожков, М. А. Ковальчук); методика «Соціометрія» (розроблена Я. Морено) [2, с. 35-40].

Етапи програми:

I етап – орієнтувальний (1 заняття), спрямований на ближче знайомство психолога з дітьми та вхідне анкетування.

II етап – реконструктивний (1 заняття) – трансформаційна психологічна гра.

III етап – закріплюючий (1 заняття) – рефлексія та вихідне анкетування.

Вік учасників: 11-13 років.

Організація занять: програма включає 3 заняття; кількість занять на тиждень – 1, тривалість занять – 60 хв.; кількість дітей у групі – 15-25.

Структура психологічної гри:

Перший тур: Діти витягують картку асоціацію та відносять до певного острова, якому на їх думку відповідає ця асоціація.

Другий тур: Розбір карток з історіями з метою визначення учасників ситуації булінгу.

Третій тур: Метод «човникової дипломатії» застосовується до історій із другого туру, відбувається захист своєї думки.

Четвертий тур: Складання «Діаманту рекомендацій» із протидії булінгу.

Заключний етап, спрямований на рефлексію заняття (Що нового сьогодні ми довідалися на занятті? Що особливо сподобалось?) та прощання.

Вхідне та вихідне анкетування.

Засоби відстеження ефективності програми здійснюються за допомогою повторної діагностики, під час якої визначається рівень агресивності й тривожності. Використовуються ті самі методики, що й для первинної діагностики.

Сьогодні у різних країнах діє безліч програм, спрямованих на вирішення проблеми цькування у школі. Ступінь участі школи у таких програмах різна, але в усіх цих програмах є загальні параметри.

Начебто ця система охоплює досить широкий спектр попередження, але їй не вистачає мобільності, креативного і цікавого підходу, а також багато корекційних програм довготривалі в своєму застосуванні, а при нинішній освітній ситуації, де учні мають велике навантаження через навчальну та позашкільну залученість, тому не мають змоги систематично відвідувати

корекційні заняття. Ось тут і згодиться психологічна трансформаційна гра «Розумій! Вирішуй! Дій!».

Основна її особливість – це доступність подавання інформації в цікавій і зрозумілій формі дітям, девіз яких – «граючи-навчайся» та може бути застосована не лише психологом і соціальним педагогом, але й класним керівником, адже не потребує тривалої підготовки та проста в застосуванні.

Настільні психологічні ігри (або трансформаційні ігри) є порівняно новим інструментом роботи з психікою людини, який встиг зарекомендувати себе як абсолютно безпечний, найменш травматичний та при цьому достатньо ефективний спосіб звернутися до тої прихованої, витісненої інформації, емоцій, почуттів, страхів та переживань, що містяться в людській підсвідомості.

Трансформаційна гра орієнтована на роботу з особистими запитами учасників, і направлена на знаходження оптимальних рішень та подолання особистісних криз та складних ситуацій, а також на досягнення персональних цілей учасників. Тобто зберігається не тільки командна робота, але й індивідуальна в середині команди, а це вже дуалістичний процес корекційної взаємодії.

Говорячи простою мовою, трансформаційна гра – це певний мікс групової психотерапії, елементів коучингу та гри, з додаванням концептуальної (іноді езотеричної чи містичної) складової.

Загальною особливістю всіх ігор є особистий запит на гру (актуальна ситуація чи питання, що потребує розрішення, запит на досягнення цілі) та індивідуальне просування по грі (без завдання перемогти інших), з основним завданням учасників пройти через різні стани (різні ділянки ігрового поля).

Ще один важливий момент: відбувається розгортання життєвого сценарію людини в безпечному ігровому просторі, сама особистість стає і гравцем, і тим хто за цим спостерігає.

Отже, впровадження інноваційних технологій в освітній процес є важливим кроком для кращого засвоєння знань, вдосконалення вмінь та

навичок. Використання ігрових технологій у роботі психолога дасть можливість засвоювати знання і навички не примусово, а зацікавити учнів і занурити у сам процес корекційної психологічної гри, яка надає гравцям можливості «проживання» в іншій світоглядній системі.

Слід зазначити, що подібна можливість дуже рідко виникає в реальному житті, але її вплив на розвиток особливості людини важко переоцінити. Здатність «подивитися на світ чужими очима» є одним із важливих чинників, що забезпечують розуміння інших, не схожих на тебе людей, та більш адекватне саморозуміння.

Гра «Розумій! Вирішуй! Дій!» надає можливості: для розвитку і саморозвитку, так як людина знаходиться в стані «максимальної готовності» до цього; для формування саморегуляції, навичок планування, самоконтролю і самооцінки; дозволяє осмислити і зрозуміти себе, побачити (відчути) перспективи зміни, побудувати нові моделі поведінки, навчитися по-іншому ставитися до світу і себе; розвиває важливі соціальні навички і вміння, здібність до емпатії, кооперації, вирішенню конфліктів шляхом співпраці, вчить людину бачити ситуацію очима іншого.

Головним аспектом є те, що дитина включається в гру цілковито: всім своїм інтелектуальним, особистісним, емоційним потенціалом, своїм життєвим досвідом і творчими ресурсами при цьому це й сумісна діяльність, що передбачає колективну взаємозалежність і збільшення особистих можливостей через залучення потенціалу інших учасників.

Єдине, що не варто ніколи забувати про встановлення фокусу корекційного процесу на почуттях і переживаннях дитини (необхідно добитися відкритого вербального вираження дитиною своїх почуттів, стати для дитини своєрідним дзеркалом, в якому вона може побачити себе).

Тобто корекційний процес можливий лише тоді, коли психолог сензитивний до почуттів дитини, висловлює віру в можливості дитини прийняти на себе ту чи іншу роль.

Список використаних джерел:

1. Король А. Причини та наслідки явища булінгу // Відновне правосуддя в Україні. 2009. № 1-2(13).
2. Лемак М.В., Петрище Ю.В. Психологу для роботи: діагностичні методики. [збірник психодіагностичних методик]. Ужгород, 2011.
3. Не смійся з мене. Посібник для вчителя. Проект «Повага Дією» (Ярроу П., Лора Паркер Роерден).
4. Психологічний супровід навчально-виховного процесу. Навчально-методичний посібник / Д.Д. Романовська, Л.В. Кирилецька // Психологія: [електронний посібник]. Чернівці: ІППОЧО, 2015.
5. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми у конфліктний та постконфліктний період: метод. рек. / Н.П. Бочкор, Є.В. Дубровська, О.В.Залеська та ін. Київ: МЖПЦ «Ла Страда-Україна», 2014.

Матвійчук Т.В.

*кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціально-гуманітарної та загальноєкономічної підготовки
Хмельницького кооперативного торговельно-економічного інституту*

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ ЯК ФАКТОР ПРОЯВУ АГРЕСІЇ ТА БУЛІНГУ

Підлітковий вік – це вік бурхливого розвитку та статевого дозрівання. За даними багатьох психологічних досліджень у значної частини підлітків на цьому етапі розвитку України спостерігається життєва безпорадність, соціальний нігілізм, пасивність, відчуженість від дорослих, зневіра та байдужість до всього.

Узагальнення різних наукових позицій показало, що єдиної думки щодо основних аспектів психологічного змісту підліткового віку не існує. Це стосується провідної діяльності цього вікового періоду, його центральних новоутворень, а також питання про віднесення даного відрізка онтогенезу до стабільного чи до критичного періоду.

Питання про підліткову кризу та суперечливий характер переходу від дитинства до дорослості є досить проблемним – щодо нього існують цілком полярні погляди. З однієї сторони – це сприймання всього підліткового періоду як однієї неперервної кризи (Л. Божович, Д. Крилов, А. Прихожан,

С. Масгутова), з іншої – це підкреслення можливості безкризового протікання підліткового періоду (М. Кле, Дж. Коулмен, Ф. Райс, Х. Ремшмідт та ін.).

У західній психології досить популярними є концепції переходу від дитинства до дорослості П. Блоса, Е. Еріксона, К. Левіна, А. Фрейд, С. Холла та ін., в яких проголошувалася ідея важливості і необхідності зовнішніх та внутрішніх конфліктів у підлітковий період онтогенезу.

Підлітковий вік не випадково називають «складним», «критичним», «кризовим». У цей період переходу від дитинства до дорослості відбувається якісний скачок у розвитку психіки – усвідомлення своєї індивідуальності, становлення стійкого уявлення про себе («Я-образ»), тобто формується самопізнання.

У 70-х роках у західній психіатричній і психологічній літературі широкого поширення набула концепція Е. Еріксона (1968) про «кризу ідентичності» як про головну особливість підліткового віку. Під «ідентичністю» мається на увазі визначення себе як особистості, індивідуальності, відповідь самому собі на питання «Хто Я такий?». Вважається, що криза ідентичності досягає вершини в старшому підлітковому віці.

Головним завданням, яке постає перед індивідом у ранній юності, на його думку, є формування почуття ідентичності на противагу ролевій невизначеності особистого «Я». Молода людина має відповісти на питання «Хто Я?» і «Який мій подальший шлях?».

У пошуках особистої ідентичності людина вирішує, які дії є для неї важливими, і виробляє певні норми для оцінки своєї поведінки та поведінки інших людей. Цей процес пов'язаний також з усвідомленням особистої цінності і компетентності. Гармонійний і безконфліктний розвиток особистості підлітка знаходиться у прямій залежності від того, наскільки добре підліток може адаптуватися серед однолітків, наскільки ефективно побудує свої стосунки з ними.

У випадку, коли не формується особиста ідентичність, можливе виникнення неадекватної ідентичності, що виявляється у вигляді:

- відходу від психологічної інтимності – запобігання тісним міжособистісним відносинам;
- «розмивання» почуття часу, нездатності будувати життєві плани, страху дорослішання та змін;
- невміння реалізувати свої внутрішні ресурси й зосередитися на якійсь головній діяльності, розпилення продуктивних творчих здібностей;
- формування «негативної ідентичності», що виражається у відмові від самовизначення й виборі негативних зразків для наслідування.

Молода людина не розуміє, що з нею відбувається, звідки ця енергія, яка буквально її «розпирає». За відсутності розуміння власних потреб, належного виховання, необхідних вольових якостей, особливих заборонних бар'єрів, уміння керувати своїми емоціями у молодих людей часто виникає невмотивований протест проти «всіх і всього на світі».

Крім цього, в деяких молодих людей у цей час може спостерігатися втрата життєвих орієнтирів у зв'язку з недостатністю або відсутністю уваги і допомоги з боку батьків, педагогів, психологів, а звідси – самотність, туга; виходу з цієї ситуації молода людина шукає в товаристві, в різних неформальних об'єднаннях молоді, які часто суттєво впливають на її світогляд, поведінку і життя.

Внутрішні і зовнішні протиріччя особистості підлітка тісно взаємопов'язані. Психіка має здатність перетворювати зовнішні протиріччя у внутрішні і навпаки. При цьому таке перетворення найчастіше відбувається несвідомо, всупереч волі самого підлітка. Підлітки, які уникають вирішення зовнішніх проблем та схильні до безконфліктної поведінки, можуть опинитись під владою своїх внутрішніх протиріч і не здатні самореалізовуватися у звичайному соціальному середовищі. Підлітки, які часто конфліктують з оточуючими, як правило, переживають і внутрішні конфлікти. У свою чергу, внутрішні конфлікти також впливають на поведінку людини, на її зовнішню

конфліктність. Складові внутрішніх умов мають значний вплив на проблеми соціалізації, мислення, прояви делінквентної поведінки, визначають показники психологічних проблем та поведінкових розладів.

Прагнення бути незалежним, дорослим спонукає підлітка, так би мовити, перебувати на межі дозволеного і недозволеного, випробовуючи на міцність норми, закони, традиції суспільства. Діапазон такого «пошуку межі допустимого» дуже широкий: від панібратського звертання до вчителів, батьків, демонстративного прояву агресії, намагання самоствердитись за рахунок слабшого – до спроб порушити («обійти») закон або ж до експериментування з психоактивними речовинами.

Наступною важливою особливістю підліткового віку є потреба у спілкуванні з однолітками. Бажання зайняти своє місце серед ровесників, заслужити їхню повагу і схвалення здебільшого визначає поведінку підлітка. Спілкування уявляється дітям надто цінним саме в підлітковому віці, оскільки в цей період нова інформація міжособистісних стосунків є свого роду навчальною моделлю майбутніх дорослих стосунків. Вступаючи у взаємодію з однолітками, підлітки глибше пізнають себе, порівнюють себе з іншими дітьми, отримують один від одного інформацію, якої не мали від дорослих, вступають в емоційні контакти, що в підлітковій групі мають особливий специфічний тип, неможливий в сім'ї.

На думку О. Коронцевич, конфліктність – за умови конструктивності – є стрижнем особистості, довкола якого локалізуються решта факторів психологічного благополуччя.

У процесі формування самосвідомості змінюється й уявлення про час, свій життєвий простір. Дитина зазвичай живе тільки сьогоднішнім, у підлітка формується уявлення про своє минуле і майбутнє. Усвідомлення кінця свого існування стимулює розвиток саморегуляції поведінки, прагнення якнайкраще спланувати своє життя, щоб воно не пройшло даремно. Це, у свою чергу, спонукає підлітка до самовиховання, самовдосконалення, щоб бути «господарем своєї долі».

Д. Грешнев визначає психологічні умови та фактори, які сприяють подоланню внутрішнього особистісного конфлікту. Серед них можна виділити такі: навички саморегуляції несприятливих емоційних станів; варіативність способів вирішення проблемних ситуацій; здатність приймати нові цінності та установки, гнучка та динамічна система цінностей; розвиненість особистісних якостей, необхідних для успішної соціальної адаптації та особистісного росту; розвинені рефлексивні навички.

Отже, більшість конфліктів підліткового віку як зовнішнього, так і внутрішнього плану має соціальний характер та пов'язана з проблемами в ідентифікації та міжособистісному спілкуванні. Саме проблеми у сфері спілкування з однолітками та дорослими, невміння налагоджувати контакти, вирішувати конфліктні ситуації, несформованість навичок конструктивної, фасилітативної взаємодії й спричиняють зовнішні та внутрішні прояви вікової кризи у підлітків.

Мушинський В. П.

*заступник директора Дніпропетровського обласного методичного
ресурсного центру, практичний психолог-методист*

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА ПРОЯВІВ НАСИЛЬСТВА В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Сьогодні, в процесі реформування системи освіти, проблеми проявів насильства в освітньому середовищі дуже часто стають перешкодою для досягнення мети всебічного розвитку дитини. Допомога дорослих дуже потрібна дітям та молоді в будь-якому віці, особливо якщо дії кривдників можуть завдати серйозної шкоди фізичному та психічному здоров'ю. Заклад освіти відіграє важливу роль у створенні умов для здобуття учнями знань у безпечному освітньому середовищі, формуванні вмінь та навичок, які потрібні, щоб уникнути та запобігти проявам насильства, безконфліктного спілкування, ненасильницької поведінки.

1. Види і форми агресивних проявів, які виявляються в освітньому середовищі:

Гетероагресія – спрямована на оточуючих: побої, погрози, образи, ненормативна лексика і т. д.

Аутоагресія – спрямована на себе: самоприниження, саморуйнівна поведінка аж до самогубства.

Інструментальна агресія – здійснюється як засіб для досягнення певного результату.

Ворожа(мотиваційна) агресія – виступає як заздалегідь спланована дія, мета якої – нанесення шкоди чи збитку.

Пряма агресія – спрямована безпосередньо на об'єкт невдоволення.

Опосередкована агресія – спрямована на об'єкти, які безпосередньо не пов'язані з роздратуванням.

Вербальна агресія – виражена в словесній формі: погрози, обзивання.

Експресивна агресія – виявляється невербальними засобами: жестами, мімікою, інтонацією голосу.

Фізична агресія – пряме застосування сили для завдання моральної чи фізичної шкоди противнику.

Булінг (від англ. bully – хуліган, задирака, грубіян) – тривалий процес свідомого жорстокого ставлення, агресивної поведінки з метою заподіяння шкоди, викликання страху, тривоги, створення негативного середовища для людини. За результатами дослідження, проведеного Фондом ООН Юнісеф у 2017 році, 67% дітей в Україні у віці від 11 до 17 років стикалися з проблемою булінгу впродовж останніх трьох місяців, а 24% дітей стали жертвами цього явища [2].

Форми прояву булінгу в освітньому середовищі: словесні образи, глузування, обзивання, погрози; образливі жести або дії; словесні та інтонаційні залякування; ігнорування, відмова від спілкування, бойкот; вимагання грошей, їжі, майна, псування речей; фізичне насилля, тобто дії, спрямовані на завдання болю чи тілесних ушкоджень (удари, штовхання,

викручування рук, підніжки, побиття тощо); приниження через гаджети (через смс з мобільних телефонів, електронні листи); приниження у соціальних мережах тощо.

2. Види психолого-педагогічної профілактики проявів насильства в освітньому середовищі.

Визначають три основні види психолого-педагогічної профілактики проявів насильства в освітньому середовищі: первинна, вторинна та третинна. Кожен з видів профілактики має свої особливості [3].

Первинна профілактика (рівень середовища) – інформаційно-просвітницька робота щодо формування активного стилю життя, який забезпечує реалізацію прав, задоволення потреб та інтересів особистості без застосування насильства та проведення моніторингу освітнього середовища. В кожному навчальному закладі повинно бути проведено оцінювання службових приміщень (роздягальні, душові кабінки, туалетні кімнати) та території закладу на предмет небезпеки (тобто переглянути, у яких з них підлітки можуть бути ізольованими та травмованими). Необхідно забезпечити контроль за учнями на перервах.

Вторинна профілактика (рівень групи) – групова робота, метою якої є зміна ризикованої, дезадаптивної поведінки на адаптивну, конструктивну поведінку. Передбачає своєчасне виявлення учнів «групи ризику» та проведення з ними соціально-психологічної корекції шляхом розроблення та проведення тренінгів.

Третинна профілактика (рівень особистості) спрямована на інтегрування в соціальне середовище осіб, які вчинили насильство або потерпіли від насильства. Передбачає виявлення причин та особливостей поведінки молоді особи, які призвели до виникнення проблеми та її реабілітацію.

Заступник директора з виховної роботи, куратори, майстри, класні керівники забезпечують **первинний рівень** профілактичної роботи.

Фахівці психологічної служби (практичні психологи і соціальні педагоги) забезпечують системну роботу з **вторинного та третинного** видів профілактики. За необхідності треба залучати до цієї роботи фахівців Служби у справах дітей та правоохоронних органів.

3. Алгоритм дій працівника психологічної служби закладу освіти у випадках вчинення насильства.

У випадках виникнення підозри щодо жорстокого поводження з дитиною або якщо є реальна загроза його вчинення (удома, з боку однолітків, з боку інших працівників навчального закладу або інших осіб пропонуємо працівникові психологічної служби діяти в такий спосіб.

Працівник психологічної служби (практичний психолог, соціальний педагог) може запросити на зустріч дитину, стосовно якої поступила інформація про жорстоке поводження щодо неї. Зустріч може проходити у кабінеті психолога, соціального педагога чи в окремому приміщенні.

Основною метою бесіди з дитиною є отримання повного обсягу інформації про те, що відбулося в ході спонтанної розповіді дитини.

У процесі розмови фахівець повинен з'ясувати терміни подій, які відбулися з дитиною та отримати їх опис для цього варто ставити цілеспрямовані запитання про насильство:

- a. про характер насильства, якщо воно було;
- b. часу і обставин;
- c. про людину, що заподіяла насильство;
- d. з'ясувати місце події;
- e. опис оточення;
- f. коли це трапилося, у який час – уранці, вдень, увечері, вночі, у яку пору року і т.д.

Якщо дитина підтвердила, що пережила жорстоке ставлення, необхідно провести документування отриманих від неї фактів за протоколом 1-Н [1].

Протокол 1-Н

про отримання відомостей про вчинення насильства над дитиною або реальну загрозу його вчинення

№ п/п	Зміст інформації	Заповнюється працівником психологічної служби
1.	Дата і точний час події:	(короткий опис)
2.	Місце події:	- було вчинено насильство в сім'ї; - було вчинено насильство в умовах навчального закладу; - існує реальна загроза вчинення насильства в сім'ї; - існує реальна загроза вчинення насильства в умовах навчального закладу (необхідне підкреслити)
3.	Учасники події:	
4.	Жертва (жертви):	(стать, ППП, клас, школа, навчальний заклад)
4.1.	Нападник (и), кривдник:	(стать, ППП, клас, школа, навчальний заклад; якщо – дорослий – описати прикмети)
4.2.	Співучасники	(ППП, клас, школа, навчальний заклад; якщо – дорослий – описати прикмети, стать)
4.3.	Свідки:	(стать, ППП, клас, школа, навчальний заклад; якщо – дорослий – описати прикмети)
5.	Вид насильства	- Фізичне - Психологічне - Сексуальне - Економічне (необхідне підкреслити)
6.	Потерпіла (лий, лі) потребує допомоги	- Медичної - Психологічної - Психолого-соціальної реабілітації - Юридичної - Відвідування працівника соціальної служби - інше (вказати) _____ (необхідне підкреслити)
7.	Ужиті заходи	- надано медичну, психологічну, юридичну допомогу; - рекомендовано направити до центру медико-соціальної реабілітації, кризового центру для жертв насильства в сім'ї дітей та молоді та інше вказати) (необхідне підкреслити)
8.	Про цей випадок проінформовано:	
8.1.	Директора навчального закладу або його заступника:	(ППП, посада, дата, час)
	З цим протоколом ознайомлений, копію одержав:	(підпис, дата, час)
8.2.	Батьки або особи що їх замінюють:	(ППП, дата, час, телефон)
	З цим протоколом ознайомлений, копію одержав:	(підпис, дата, час)
8.3.	Копію протоколу надіслано:	(поліція у справах дітей, опікунська рада і т.п.; точна назва, дата)
9.	Цей протокол зберігається у працівника служби і не підлягає знищенню чи вилученню протягом п'яти років	(дата і час складання протоколу; особистий підпис працівника служби)

Після заповнення протоколу, працівнику психологічної служби необхідно віддати його оригінал директору навчального закладу чи його заступнику, копію протоколу необхідно залишити у себе.

Працівник психологічної служби повинен дотримуватися принципу конфіденційності щодо дитини-жертви, особливо у межах навчального закладу.

Працівнику психологічної служби необхідно провести зустріч із батьками (чи опікунами) постраждалої дитини, провести зустріч із батьками учнів-кривдників (якщо інцидент насильства відбувся серед учнів).

Скласти план психологічної реабілітації жертви та її кривдника, особливо, якщо останнім виступає інший учень (учні) закладу. За необхідності потрібно залучити фахівця з місцевого центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

У випадках, коли працівник психологічної служби став свідком жорстокого поводження з дитиною в умовах навчального закладу (з боку однолітків, з боку інших працівників навчального закладу або інших осіб), рекомендується наступний порядок дій.

Вжити заходів для припинення насильства або жорстокого поводження.

Забороняється застосовувати фізичну силу до учасників інциденту.

Якомога швидше повідомити представника служби охорони навчального закладу, вчителів, інших дорослих.

Після припинення інциденту у разі необхідності необхідно надати постраждалому першу медичну допомогу: супроводити дитину для обстеження стану її здоров'я до медичного пункту закладу, а у разі необхідності – до відповідного закладу охорони здоров'я з метою надання медичної допомоги і документування фактів жорстокого поводження.

У кабінеті психолога чи соціального педагога (в окремому приміщенні) провести первинне опитування учасників інциденту: жертви, кривдника чи (кривдників), свідків. Скласти протокол 2-Н [1].

Протокол - 2 - Н

дій працівника психологічної служби у випадку, коли він стає свідком
насильства або жорстокого поводження з дитиною

№	Зміст інформації	Заповнюється працівником психологічної служби
1.	Що спостерігав працівник служби особисто в якості свідка події:	(короткий опис)
2.	Дата і точний час події:	
3.	Місце події:	
4.	Учасники події:	-----
4.1.	Жертва (жертви):	(стать, ППП, клас, школа, навчальний заклад)
4.2.	Нападник (и), кривдник:	(стать, ППП, клас, школа, навчальний заклад; якщо – дорослий – описати прикмети)
4.3.	Співучасники	(стать, ППП, клас, школа, навчальний заклад; якщо – дорослий – описати прикмети)
4.4.	Свідки:	(ППП, клас, школа, навчальний заклад; якщо – дорослий – описати прикмети, стать)
5.	Що зробив працівник служби для припинення насильства або жорстокого поводження і це можуть підтвердити свідки:	(короткий опис)
6.	Про цей випадок проінформовано:	-----
6.1.	Директора навчального закладу або його заступника:	(ППП, посада, дата, час)
	З цим протоколом ознайомлений, копію одержав:	(підпис, дата, час)
6.2.	Батьки або особи що їх замінюють:	(ППП, дата, час, телефон)
	З цим протоколом ознайомлений, копію одержав:	(підпис, дата, час)
6.3.	Копію протоколу надіслано:	(поліція у справах дітей, опікунська рада і т.п.; точна назва, дата)
7.	Цей протокол зберігається у працівника служби і не підлягає знищенню чи вилученню протягом п'яти років	(дата і час складання протоколу; особистий підпис працівника служби)

З метою надання первинної психологічної допомоги, з'ясування обставин ситуації жорстокого поводження і документування фактів, спочатку необхідно провести зустріч з постраждалою дитиною якщо її фізичний стан це дозволяє. Фахівцеві слід терпляче вислухати розповідь дитини та запровадити її інтерпретацію подій.

Оформлений належним чином Протокол – 2 – Н із підписом працівника психологічної служби подається керівництву навчального закладу і підписується. У разі відмови від підпису працівник психологічної служби у графі 6.1 фіксує: «від підпису відмовився (відмовилась)», ставить дату і час.

Копію цього протоколу працівник психологічної служби надає за вимогою батькам або особам, що їх замінюють, законним представникам всіх учасників інциденту або представникам правоохоронних органів фіксуючи дату і час видачі копії.

Протокол зберігається у працівника служби протягом п'яти років і є документом суворої звітності.

Список використаних джерел:

1. Лист Міністерства освіти і науки України від 28.10.14 №1/9-557 «Методичні рекомендації щодо взаємодії педагогічних працівників у навчальних закладах та взаємодії з іншими органами і службами щодо захисту прав дітей».
2. Протидія булінгу в закладі освіти: системний підхід. Методичний посібник. / Андрєєнкова В.Л., Мельничук В.О., Калашник О.А. Київ: ТОВ «Агентство «Україна», 2019. 132 с.
3. Юрчик М.О. Теоретичні аспекти моделювання процесу психологічної профілактики шкільного насильства // Проблеми сучасної психології. 2015. Випуск 29. С. 779-790.

Сосновенко Н. В.

*науковий співробітник лабораторії прикладної психології освіти Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи
Національної академії педагогічних наук України*

Горленко В. М.

*науковий співробітник лабораторії прикладної психології освіти
Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи
Національної академії педагогічних наук України*

АЛГОРИТМ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА З ПЕРВИННОЇ ПРОФІЛАКТИКИ НАСИЛЬСТВА СЕРЕД УЧНІВ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

Актуальною проблемою, що стоїть перед сучасним українським суспільством, є подолання й недопущення будь-яких проявів насильства в учнівському середовищі. Це обумовлено тим, що атмосфера насильства і жорстокості стає звичною і в ряді випадків не викликає протесту і протидії в підлітковому та юнацькому середовищі як у навчальному закладі, так і за його межами.

Значну роль у справі захисту дітей від насильства мають відігравати саме школи, адже сучасні освітні заклади при всіх їх проблемах, труднощах, недоліках зберігають статус одного з основних інститутів соціалізації особистості, її становлення і розвитку. Дорослі, які здійснюють контроль за навчальними закладами і які працюють у них, зобов'язані забезпечити умови, що сприяли б утвердженню людської гідності дитини та її розвитку.

За даними Дубровської Є., Ясеновської М., Алексеєнко М., отриманими в результаті опитування учнів віком 9-16 років в українських школах у 2009 році, школу як місце, де вони зустрічаються з насильством визначили: 68% дівчат віком 9-11 років; 55% хлопців віком 9-11 років; 72% дівчат віком 12-14 років; 63% хлопців віком 12-14 років; 66% дівчат віком 15-16 років; 55% хлопців віком 15-16 років [1, с. 28]. Зазначимо, що респонденти мали змогу назвати декілька місць і більшість дітей (за винятком хлопців старшого та молодшого віку) на перше місце поставили школу.

Щодо до агресорів, то на запитання «Хто частіше чинить насильство в школі?» відповіді розподілилися таким чином (діти мали змогу надати кілька відповідей):

дівчата віком 12-14 років: твій ровесник – 15%; твої ровесники (кілька дітей разом) – 28%; старший учень – 31%; старші учні (кілька дітей разом) – 39%; ти сам – 0%; інше – 3%;

хлопці віком 12-14 років: твій ровесник – 17%; твої ровесники (кілька дітей разом) – 27%; старший учень – 36%; старші учні (кілька дітей разом) – 38%; ти сам – 3%; інше – 3%.

Дубровська Є., Ясеновська М. і Алексеєнко М. зауважують: «...зі зростанням віку респондентів-учнів збільшується кількість дітей, які самі себе ідентифікують як агресорів по відношенню до інших дітей. Це свідчить про підвищення міри усвідомлення своїх дій та їх наслідків, але також і про складність контролю над ними. Тобто значна кількість дітей визнає свою відповідальність і, відповідно, потребує спеціальної допомоги». Дослідниці впевнені, що «превентивна робота в окресленому напрямку та організація

допомоги дітям, які опинилися у такій ситуації, необхідна і впроваджувати її слід саме на базі школи» [1].

Захист дітей від жорстокості, насильства та попередження злочинів проти них є надзвичайно важливим, соціально значущим і актуальним завданням, вирішення якого носить міждисциплінарний характер. Не зважаючи на масштабність і складність проблеми, професійний і організаційний ресурс, сфера соціального впливу працівників психологічної служби в системі освіти дозволяють здійснювати комплексний і системний вплив на всіх учасників освітнього процесу.

Відповідно до Положення про психологічну службу у системі освіти України (наказ Міністерства освіти і науки України від 22 травня 2018 року №509, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 31 липня 2018 року за № 885/32337) однією з важливих функцій психологічної служби є просвітницько-профілактична робота.

Просвітницько-профілактична робота – поширення психологічних знань, виявлення фактів порушення прав дитини, вжиття заходів щодо подолання негативних чинників, які впливають на життєзабезпечення дитини, її моральний та соціальний розвиток, профілактика та попередження негативних впливів.

Для підвищення ефективності діяльності практичного психолога закладу освіти у типових професійних ситуаціях, доречним є застосування алгоритмів. Під алгоритмом розуміється точно визначена та строго детермінована система послідовних правил дії (програми), призначена для ефективного розв'язання певного класу завдань.

Для розроблення алгоритму діяльності практичного психолога з первинної профілактики серед учнів підліткового віку застосований проектно-технологічний підхід. В. Г. Панком запропонована така структура побудови алгоритмів: чітке визначення мети і завдань виду роботи; психологічна проблема, на розв'язання якої спрямовано даний алгоритм; конкретна цільова група або клієнт; методики і методи, які включені до алгоритмів, та чітка

послідовність до їх застосування; план та умови застосування алгоритму; кінцевий результат (Табл. 1) [4, с. 179-181]:

Таблиця 1. Структура методичного розроблення на основі проектного підходу

№	Назва структурного елемента	Пояснення
1	Назва програми (проєкту)	Відображає проблему (проблеми), на вирішення яких буде спрямовано проєкт та очікувані результати.
2	Проблема	Короткий опис проблеми, що потребує вирішення. Як правило наводяться статистичні дані або дані опитувань і обстежень.
3	Мета проєкту	Формулювання кінцевих результатів проєкту.
4	Завдання	Кроки або логічні напрями, завдяки яким буде досягнуто мети.
5	Цільові групи	Коротка характеристика груп людей, на які буде спрямовано проєктну активність.
6	Методи, методики	Перелік методів, методик і прийомів, які будуть застосовані у процесі виконання проєкту.
7	Терміни виконання	Початок і кінець проєкту.
8	Кінцеві результати	Короткий опис кінцевого результату (продукту), який подається у вимірюваних показниках.
9	Критерії ефективності	Перелік вимірюваних показників, за якими можна судити про те, наскільки успішно здійснено заплановану роботу.
10	План реалізації	Детальний (покроковий) опис дій, застосування методів, методик і прийомів, узгоджених між собою у часі.
11	Ресурси (співпраця)	Короткий опис ресурсів (кадрових, матеріальних, фінансових, інформаційних) необхідних для реалізації проєкту.
12	Можливі ризики і перешкоди	Короткий опис перешкод і ризиків, що можуть виникнути в ході реалізації проєкту.

Пропонуємо найбільш вагомі структурні компоненти алгоритму первинної профілактики насильства серед підлітків у роботі практичного психолога ЗЗСО. В основу розроблення алгоритму покладений річний цикл діяльності школи, циклограма діяльності працівників психологічної служби, діагностичні мінімуми [2; 3].

Отже, *мета* проєкту – сприяти формуванню основних компетентностей здобувачів освіти, а саме: соціальна компетентність (конструктивне вирішення конфліктів); екологічна грамотність і здорове життя (усвідомлення ролі соціуму для життя та здоров'я).

Завдання.

1. Проаналізувати соціально-психологічний клімат в освітньому закладі в цілому і окремих класах (групах).

2. Провести інформаційно-просвітницьку роботу та правову освіту здобувачів освіти з проблем насильства.

3. Ознайомити з поняттям «насильство», «види насильства».

4. Формувати негативне ставлення до насильства (неприпустимість проявів насильства в дитячому середовищі).

5. Розвивати навички спілкування, вирішення конфліктів, керування емоціями і подолання стресових ситуацій.

Методи, методики. Для вирішення завдань, що стоять перед психологічною службою закладу освіти в період переходу учнів до основної школи, доцільно використати діагностичні методики [2]. Також рекомендуємо використання орієнтовного переліку методик щодо виявлення та протидії домашньому насильству відносно дітей (Лист МОН № 1/9-656 від 30.10.2018 року «Про перелік діагностичних методик щодо виявлення та протидії домашньому насильству відносно дітей»).

Кінцеві результати. Психологічна безпека освітнього середовища (комфортна міжособистісна взаємодія, що сприяє емоційному благополуччю здобувачів освіти). Сформоване нетерпиме ставлення здобувачів освіти до

насильницьких моделей поведінки, небайдуже ставлення до постраждалих осіб, усвідомлення насильства як порушення прав людини.

Можливі ризики і перешкоди: заперечення існування проблеми насильства у закладі освіти; відсутність/неналагоджена співпраця працівника психологічної служби та педагогічних працівників (класний керівник, вчителі-предметники); не врахування особистого досвіду здобувачів освіти (не надати зайвої інформації!); приховування випадків насильства.

Список використаних джерел:

1. Дубровська Є., Ясеновська М., Алексеєнко М. Насильство в школі: Аналіз проблеми та допомога, якої потребують діти та вчителі у її розв'язанні. Київ: Жіночий консорціум України, 2009. 36 с. URL: <https://wcu-network.org.ua/public/upload/files/schulNAS111.pdf>.
2. Застосування діагностичних мінімумів в діяльності працівників психологічної служби: [метод. рек.] / авт.-упор.: В. М. Горленко, В. Д. Острова, Н. В. Сосновенко, І. І. Ткачук; за заг. ред. В. Г. Панка. Київ: УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2018. С.73, 76-77, 81-84.
3. Методичні рекомендації щодо впровадження циклограм діяльності працівників психологічної служби: метод. рек. / авт.-упор.: В. М. Горленко, Ю. А. Луценко, В. Д. Острова, Н. В. Сосновенко, І. І. Ткачук ; за заг. ред. В. Г. Панка. Київ: УНМЦ практичної психології і соціальної роботи. 2017. 132 с.
4. Панок В. Г. До питання розробки алгоритмів діяльності практичних психологів. Харківський осінній марафон психотехнологій (каталог психотехнологій; тези доповідей): матеріали III міжрегіональної наук.-практ. конф., м. Харків, 26 жовтня 2019 р., імені Г. С. Сковороди. Харків: Діса плюс, 2019. С. 179-181.

Троніна А. В.

*спеціаліст, практичний психолог Комунального закладу освіти
«Перещепинський опорний освітній заклад №1» Перещепинської міської ради*

ВПРОВАДЖЕННЯ ПРОЄКТУ «ТЕСТ БІЛБОРДА ТА КОХАННЯ В ІНТЕРНЕТІ» В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

Інтернет і соціальні мережі вивели життя на зовсім новий рівень – все більше і більше дітей пересилають особисті світлини, повідомлення інтимного змісту за допомогою сучасних засобів зв'язку.

У межах проведення щорічної Всеукраїнської акції «16 днів проти насильства», рекомендацій МОН України закладам загальної середньої освіти з нагоди відзначення Європейського дня захисту дітей від сексуального насильства та сексуальної експлуатації, щодо захисту дітей від сексуальних ризиків в інтернеті проведення уроків-квестів «Тест Білборда та кохання в Інтернеті» в цей час було досить доречним. Адже певну інформаційну підтримку підлітки отримали під час проведення загальношкільних заходів: КТС «Я-дитина! Я теж маю права», вільна трибуна «Чому це важливо – свобода слова, діла, думки?», інтерактивні заняття «Як не стати жертвою насильства?».

Сприяло більш поглиблено підійти до вирішення проблем, які виникли на сьогодні, а це: безліч друзів в інтернеті; вся особиста інформація про себе та сім'ю бездумно викладається в соціальні мережі; викладання особистих світлин інтимного характеру в мережу; відсутність довіри у спілкуванні з батьками та вчителями; залежність від ситуації, в яку потрапили; відсутність життєвого досвіду для вирішення певних особистих проблем; значна залежність від думки «друзів» та інші.

Ознайомившись із метою та завданнями, які ставить перед собою проєкт «Тест Білборда та кохання в Інтернеті», враховуючи проблеми, які наявні в підлітків середнього і старшого віку нашої школи ми вирішили спробувати втілити в роботу з учнями проєкт «Тест Білборда та кохання в Інтернеті» на основі наданих методичних рекомендацій та розробок авторами цього проєкту Анастасією Дьяковою, координатором національних програм із захисту дітей від насильства при Уповноваженому Президента України з прав дитини.

Мета цього квесту: ознайомлення середніх та старших підлітків із небезпеками, що виникають під час спілкування в Інтернеті, сформувати навички безпечного спілкування в соціальних мережах; дати уявлення про необхідні дії у разі підозри чи виникнення онлайнгрумінгу чи сексторшину.

Завдання, які ми ставили перед собою: ознайомлення середніх та старших підлітків із небезпеками, що виникають під час спілкування в Інтернеті, формування навичок безпечного спілкування в соціальних мережах, вміння вийти з небезпечної чи проблемної ситуації у разі підозри чи виникнення онлайнгрумінгу чи сексторшину, довірливих відносин підлітків із практичним психологом чи соціальним педагогом школи.

До участі в проєкті ми вирішили залучити підлітків від 14 до 16 років (це учні 8-11 класів нашої школи). Участь у цьому проєкті взяло 142 підлітка із 182 цього віку, які навчаються в школі.

Ознайомившись із програмою квесту, ми виділи для себе такі форми роботи і вправи: інформаційна довідка про сексторшин та онлайнгрумінг; ознайомлення з правилами проведення квесту; робота за маршрутними листами; використання QR-коду; перегляд тематичного відео з ютубу та колективний аналіз переглянутого; обговорення проблеми, яку вирішували в ході квесту.

Значна частина часу роботи над квестом – це саме підготовка матеріалів, обладнання, оцінка ризиків, які можуть виникнути в ході роботи: технічне забезпечення, часові обмеження (час на проведення квесту – 45 хв.), сприйняття інформації підлітками та зворотній зв'язок.

Для проведення цього заняття для кожної групи учнів ми готували:

- правила участі у квесті – на листку розміром А1;
- роздруковували тексти посилань, додатки (матеріали) до квесту;
- додатки помістили до спеціальних конвертів (виготовленого заздалегідь по 7 шт. на кожну команду);
- до конвертів додали частини QR-коду (заздалегідь роздрукований та розрізаний на частини);
- роздрукували підказки, за допомогою яких діти проходили маршрут квесту (азбука Морзе, зображення колеса з літерами, компаса, скрипки, швидкої допомоги, ілюстрація картини Мона Ліза) та бланки для підведення підсумків;

- підготували приладдя: відро, картина, дзеркало, вода в пляшці, квіти, словник англійської та німецької мов, підручник з англійської мови.

Втілення цього проєкту ми вирішили розпочати з учнів 9-Б класу, так як в цьому класі найменша кількість учнів (17). Заняття проводили в тій класній кімнаті, в якій навчалися дев'ятикласники. Підготовка класної кімнати відбувалася лише протягом перерви.

Роботу розпочали з інформаційного блоку, в якому ознайомили учнів з метою і завданням квесту, пояснили значення термінів сексторшин та онлайнгрумінг, обговорили правила та порядок дій під час квесту. Учні класу були довільно об'єднанні у дві групи «Instagram» та «Telegram». Кожна група отримала завдання та розпочала роботу. Відшукавши всі шість посилань, учасники квесту склали пазл, на якому зображено QR посилання на відео, а з літер розміщених на пазлах утворилося ключове слово. Склали пазл учасники переглянули відео з Ютуб та заповнили бланк, який учні знайшли разом з останнім посланням. Заповнений бланк є підтвердженням проходження квесту.

Провівши перше заняття ми побачили: підлітки проявили зацікавленість темою з перших хвилин роботи; їм сподобалася форма проведення заняття; дружно співпрацювали в команді; активно обговорювали проблеми та шукали вихід.

У кінці заняття старшокласники зробили такі висновки: не варто довірятися випадковим знайомим у соціальних мережах; необхідно зменшити потік інформації про себе; треба уникати переписок інтимного характеру; при виникненні ситуацій онлайнгрумінгу чи сексторшину – звертаємося до дорослої людини.

У цілому таких занять було проведено 7 з учнями 8-11 класів. З практики ми прийшли до висновку, що в таких заняттях діти мають потребу, інформація отримана ними є актуальною в молодіжному середовищі; у групі з 30 учнями такий квест проводити малоефективно, тому що певна кількість дітей залишалася осторонь процесу ознайомлення та дослідження вказаної

проблеми, через обмежений час не можливо висловити свою точку зору всім бажаним, через велику кількість учнів у приміщенні класної кімнати та необхідність активних дій при проходженні квесту створювалася певна ситуація хаосу.

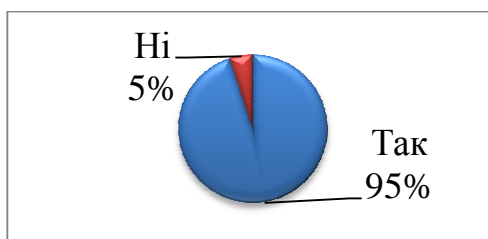
У нас була можливість попрацювати з групами учнів об'єднаних за гендерним принципом – це дві групи дівчат та окремо дві групи хлопців. Квест у такому форматі став більш продуктивним у 9-А класі, тому що учасники були більш відвертими у своїх баченнях проблеми, у висловлюваннях своєї точки зору. А при проведенні квесту в такому форматі з учнями 8-х класів активними були лише групи дівчат, хлопці ж проявили себе легковажними та емоційно не готовими до розв'язання поставлених завдань.

Таким чином, проаналізувавши всі проведені заняття, нам вдалося: донести, що ситуація висвітлена в проєкті «Тест Білборда та кохання в Інтернеті» є проблемою в сучасному молодіжному суспільстві; певним чином захистити підлітків від досить відвертого спілкування в соціальних мережах; показати можливий вихід у разі виникнення ситуацій сексторшину та онлайнгрумінгу.

Щодо ризиків, які ми обумовлювали на початку, то вони практично не справдилися, навіть обмеження в часі, тому що саме 45 хвилин виявилися оптимальним варіантом.

Який зворотній зв'язок ми отримали? Через певний час ми провели анонімне анкетування учасників квесту, до якого були введені такі питання:

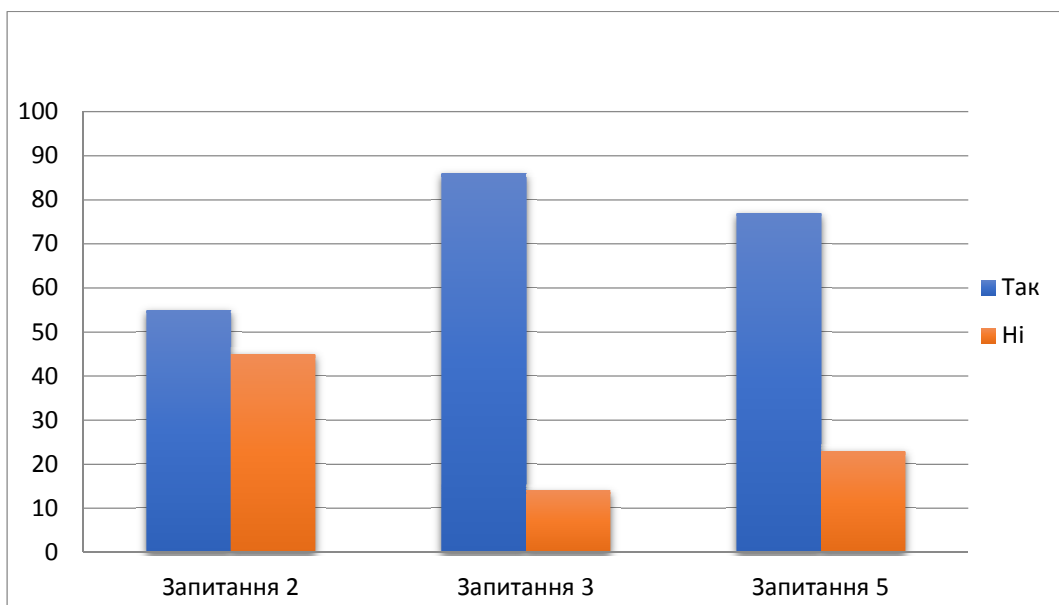
1. Чи сподобалась форма проведення заняття?

2. Чи була новою для вас інформація про тест Білборда?

3. Чи була для вас корисною отримана інформація?
4. Якщо ні, то чому?
5. Чи вплинула отримана інформація у ході квесту на вибір вашої позиції в соціальних мережах?

Відповіді на запитання 2, 3, 5:

Филимошкина Н. В.

психолог-практик высшей категории

Чугай А.А.

*кандидат технических наук, доцент кафедры психологии и педагогики
ВУЧЗ «Днепровский гуманитарный университет»*

УЧИТЕЛЬСКАЯ АГРЕССИВНОСТЬ

Учитель – профессия, представители которой наиболее склонны к профессиональным деформациям. Представим, что учитель природно не владеет психической готовностью принимать личности учеников и коллег, или не научился переключаться с индивидуального контекста на социальный контекст учительской среды. В таком случае учительский и ученический коллективы столкнутся с негативными проблемами, в частности с вербальными агрессивными проявлениями, а в исключительных случаях и к физической агрессии.

Работа учителя ежедневно связана со многими стрессорами, стрессогенными и аффектогенными ситуациями («издержки профессии»). Поэтому представители этой профессии, кроме врождённых учительского таланта и способностей, любви к профессии и детям, должны обладать эмпатией, добротой, терпимостью, сдержанностью, стрессоустойчивостью, самоконтролем и контролируемой агрессивностью. Быть обязательным, справедливым, говорить только правду, пресекать лесть и подхалимство. Детям врать нельзя! Не быть злопамятным, лукавым и мстительным. Такими качествами обладает только идеальный учитель, но не реальный. В большей степени к профессии учителя предрасположены сангвиники и в меньшей флегматики. Холерики и меланхолики менее пригодны к профессии учителя.

Стрессогенные ситуации вызывают необоснованную как бы раздражительность, порождающую ссору и скандалы с сотрудниками, родными и близкими. Часто это приводит к долговременным стрессовым состояниям и даже к неврозам. Предболезненные признаки личностных нарушений игнорируются, вместо того, чтобы обратиться за помощью к психологу и получить профессиональную психологическую поддержку. Не только детям, но и коллегам сложно выживать рядом с агрессивным учителем. Такой вид невроза, случившегося по вине агрессивного учителя называют «*дидактогенный*». Эта проблема появилась не вчера, она актуальна на протяжении всей истории педагогики. В древнегреческих и древнеримских обществах тоже обсуждался вопрос, что делать с агрессивным учителем, как влиять на него, как его распознавать и не допускать к учительской деятельности. Уровень проявляющейся агрессивности зависит от врождённых характерологических особенностей и личностных свойств. Стремление человека к власти и контролю, желание самоутвердиться за счет другого. Это может быть вызвано как осознанием своей несостоятельности и не успешности, так и желанием компенсировать свои недостатки, отыграться за свою униженность и обесценивание, например в семейном кругу.

Есть два источника нарушения эмоционального равновесия учителя:

1. Дефицит удовлетворенности работой (сложности в адаптации, проблемы коммуникации, психическая перегруженность, заниженная самооценка).

2. Дефицит удовлетворенности в семье (ссоры, унижения, обесценивание, агрессии).

Доминирующей причиной является *вербальная агрессия* в общении: резкость, грубость, бестактность, насмешки, уничижительный тон, провокационный тон.

Дети легко включаются в эти манипуляции и самое удивительное, что и коллеги в учительской среде также легко заглатывают наживку – ссоры в учительской, расслоение коллектива на группки и скрытая вражда между ними. Часто от учителей, живущих в таких коллективах, можно услышать: «это не школа, а террариум» и при этом они продолжают поддерживать агрессивную среду или своим молчанием, или косвенным участием в какой-то группировке, боясь остаться изгоем в учительской среде. Особенно это заметно в женских учительских коллективах.

Все эти деструктивные процессы в учительской среде имеют ряд последствий: моральная деформация (спутанность нравственного контекста и подмена ценностей); профессиональная деформация; эмоциональное выгорание; внешний конфликт приводит к внутреннему расщеплению личности; личностные нарушения; запускается механизм дидактогенного невроза.

Профессия учителя относится к профессиям *социономического типа*, т.е. наиболее подверженной профессиональной деформации. Если в учителе не заложена (не только природой, но и педагогическим образованием) психологическая готовность к восприятию и принятию личностей учащихся и коллег, неумение переключаться из контекста своей жизненной ситуации в социальный контекст школьной среды – проблем не избежать.

Учительская деятельность связана с преодолением препятствий – удачи и достижения легко сменяются разочарованиями и самобичеванием. Если

учитель изначально психически неустойчив, он не выдерживает таких стрессовых нагрузок. Скоро, все же, негативные эмоции вытесняются, не проживаются, но остаются в личном душевном поле и социальном психическом поле школы.

Молодому, даже талантливому учителю становится реально сложно выживать среди старших коллег, которые уже давно в процессе деформации и ничего кроме обесценивания и зависти не способны выдать. Поэтому в учительской среде так мало эмоциональной и профессиональной поддержки.

Дефицитарность личности и профессиональная деформация становится трендом в социальном поле школы. Личность учителя так и не выходит на уровень профессионального становления. Если в учительском коллективе преобладает агрессивность, межличностный контроль, властность, конкуренция между собой и с детьми, если молодые педагоги «не приживаются», а талантливые и эмпатичные увольняются, в социальном поле школы нет возможностей не только для профессионального развития и становления учителя, но и для полноценного развития положительных личностных качеств в учениках.

Часто учителя проявляют спонтанную агрессию, это подсознательное удовлетворение, которое испытывает человек, наблюдая трудности других: насмешничество; «ткнуть носом» в ошибку; просто так испортить настроение; досадить; разозлить.

Это инструменты, которыми можно манипулировать эмоциональным состоянием другого человека. Так происходит «отсос» психической энергии и профессиональных ресурсов (психоэнергетический вампиризм). Часто «попадая в руки» к таким коллегам учителя жалуются: «поговорила с ней и словно она с меня все соки выжала». В таких случаях запускается так называемый механизм «жертв и агрессоров» (из треугольника Карпмана). В жертвенном состоянии может находиться не только часть учительского коллектива, но и ученики. Вместо сотрудничества – конкуренция. Вместо поддержки – обесценивание. Вместо адекватной деятельности – развитие

неврозов и психических расстройств. К сожалению, агрессивные тенденции в учительской среде в настоящее время набирают обороты. Само стремление к доминированию говорит о том, что в социальном поле школы идет борьба за выживание, но не как профессиональная деятельность и профессиональное развитие. Этому способствуют: социально-экономические условия; кризисная политическая обстановка; обесценивание и унижение профессии учителя; подмена ценностей и смена нравственных ориентиров в социуме («общество потребления»); трансформация роли учителя в предмет манипуляций.

Для многих учителей эта профессия – вынужденное занятие от безысходности и подавленности жизненными обстоятельствами, в которой учительская мотивация отсутствует в принципе. Последствия этого: несоответствие внутреннего содержания личности учителя требованиям профессии; хроническая неудовлетворенность ролью учителя; хроническая неудовлетворенность занимаемым положением в коллективе и социуме.

Агрессия, как профессионально обусловленная деформация личности учителя, имеет ряд проявлений: активная, пассивная, косвенная.

И проявляется она, как с коллегами, так и с учениками, через: импульсивные действия; враждебные высказывания; конфронтацию; доминантность; оппозицию; нетерпимость.

Рассмотрим это более детально (по Диковой В.В, к.п.с.н., доцент кафедры педагогики и психологии, директор Центра тестирования и профориентации НТГСПИ):

1. Импульсивные действия – это физическое воздействие учителя в состоянии аффекта на коллег, учеников или окружающие предметы, подменяющие реальный объект агрессии.

2. Враждебные высказывания – это вербальная форма выражения гнева, проявляющаяся в грубом обращении к коллегам и ученикам. Этот тип агрессии учителя оказывает влияние на морально-нравственное развитие школьников и молодых учителей и наиболее распространен, ввиду того, что речь является основным средством учительского труда.

3. Конфронтация – это противостояние, возникающее вследствие отчуждения коллег как объекта профессиональной деятельности. Она проявляется в отказе от выполнения необходимых профессиональных задач и может быть следствием конфликта, а также утраты мотивации труда, профессиональной усталости.

4. Доминантность проявляется в демонстрации власти и непреклонного авторитета учителя, предъявлении жестких требований к молодым коллегам и ученикам, применении системы наказаний, неадекватно низкой оценке результатов учебной деятельности. Доминантность является основой авторитарного стиля педагогического взаимодействия.

5. Оппозиция – это противодействие, отказ от общения с коллегами, вследствие негативного отношения к труду, учащимся, коллегам, сформировавшегося в результате обиды, неудовлетворенности учителя своим социально-профессиональным положением, возможностями профессиональной самореализации.

6. Стереотипная дифференциация – это разделение характера педагогического воздействия в зависимости от отношения к отдельным людям, построенного на профессиональных стереотипах. Выражается в пристрастном отношении к «двоечникам», «хулиганам», «прогульщикам», «молодым коллегам», «к учителям старой закалки».

7. Нетерпимость – это презрительное отношение к коллегам и ученикам, основывающееся на эмоции отвращения, возникающей при взаимодействии с гигиенически запущенными, неопрятными, имеющими отклонения в поведении (девиантное поведение) или физические недостатки. Проявления нетерпимости в основном носят пассивный характер и выражаются в отказе от общения и соответствующей физиогномике (выражении лица) при вынужденном контакте.

Меры профилактики:

1. Прием на работу учителя осуществлять при участии психолога с целью не допустить к работе человека с явными психологическими

проблемами, низким уровнем культуры, особенностями характера, не приемлемыми в образовательном учреждении.

2. Психологическое просвещение учителей, заключающееся в знании психологии личности, возрастной психологии и др., предполагающее в дальнейшем изменение работы, карьерный рост.

3. Психологическое консультирование и диагностика.

4. Информирование учителей о месте и возможностях получения психологической, медицинской помощи, тренингов, литературы.

5. Разработка альтернативных сценариев карьеры. Коррекция может быть связана с изменением характера труда; обогащением труда.

6. Проведение тренингов, где вырабатываются навыки более эффективного поведения и прорабатываются конфликтные ситуации.

7. Ролевые игры, в которых агрессивный учитель может получить новый эмоциональный опыт и выработать новую стратегию поведения.

8. Организация психотерапевтических групп, но не в конкретных учебных заведениях. Лишь на базе центров (где набираются разные незнакомые друг с другом люди). В реальных коллективах такие психотерапевтические группы не проводятся.

9. Овладение приемами саморегуляции; нервно-мышечной релаксации. учится снятию психического напряжения; трансформации отрицательных эмоций. При этом желательно, чтобы приемы были индивидуальными и достаточно простыми. Например, точечный массаж; выбор правильной рабочей позы и др.

Список использованных источников:

1. Аршава И. Ф. Клинико-терапевтическая диагностика и психопрофилактика психосоматических расстройств. Днепропетровск. ДГУ, 2000.
2. Волков К. Н. Психологи о педагогических проблемах. Под ред. А. А. Бодалёва. Москва: Просвещение, 1981.
3. Гиндак Е. С. Здоровье учителя. Миргород: ООО Миргород, 2011.
4. Гройсман А. Л. Психотерапия для всех. Москва: Знание, 1991.
5. Колесов Д. В., Мягков И. Ф. Учителю о психологии и физиологии подростка. Москва: Просвещение, 2010.

6. Поверенная В. А. Что делать, если... Р/Д, Феникс, 2011.
7. Рабочая книга школьного психолога. Под ред. И. В. Дубровиной. Москва: Просвещение. 1999.

Шевченко С. В.

*кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології
Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана
Хмельницького*

**ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ЗАПОБІГАННЯ БУЛІНГУ В
УЧНІВСЬКІЙ СПІЛЬНОТІ: З ДОСВІДУ РОБОТИ**

Ситуації булінгу або шкільного насильства зустрічаються сьогодні практично в кожній школі. Найчастіше цей феномен проявлений в завуальованій формі, так як учасники булінгу докладають зусиль, аби дорослі не втрутилися й дали можливість насолодитися процесом цькування товаришів. Педагогічні колективи, навіть в разі виявлення негараздів у шкільному середовищі, намагаються ігнорувати загрозу відкритої агресії. Це пов'язано, перш за все, з неготовністю адміністрації, педагогічних працівників вирішувати подібні проблеми [3].

Україна входить в першу десятку країн Європи за поширеністю булінгу в середовищі 11-15-річних школярів. Вона залишила далеко позаду не лише найбільш соціально благополучні Данію чи Норвегію, але й, приміром, Угорщину та Грецію. За даними ВООЗ Україна в 2018 році посіла четверту сходинку серед країн Європи за рівнем проявів агресії підлітків. За даними проведених ЮНІСЕФ досліджень в 2017 році 67% українських школярів стали учасниками булінгу. Тут маємо на увазі всіх учасників: агресорів, жертв, спостерігачів. З них 25% безпосередньо зазнали цькувань – це жертви насильства. 48% дітей нікому про це не розповіли.

Отже, впродовж 2017 року 7 дітей із 10 зустрічалися з булінгом. В число цих семи учасників входять жертви насильства й свідки події. Є ще одна категорія учасників – агресори або булери, як їх прийнято сьогодні називати. Тому кількість учасників автоматично збільшується. Найчастіше цькування

відбувається в підпільному режимі. Дорослі дізнаються про подію в тому випадку, коли агресор перейшов межу і жертва постраждала фізично. Про це стало відомо з результатів досліджень, ініційованих Міністерством юстиції України. Біля 50% постраждалих від цькування ровесників ні з ким не поділилися проблемою та ні до кого не звернулися. Половина дітей, травмованих в шкільних стінах, пронесуть свій біль через все життя. Наслідки пережитого публічного приниження зламає кожне друге життя жертви булінгу. Відмовляються від обговорення пережитої ситуації навіть через певний час, коли гострота болю переходить в хронічну форму [5]. Таким чином, вивчення психологічних детермінант запобігання булінгу в шкільному середовищі виступає *актуальною* проблемою сьогодення.

Булінг – від англ. *Bulli* – хуліган, залякувати. Це навмисна повторювана поведінка, що проявляється у вигляді цькування, бойкоту, насмішок, дезінформації, знищення особистих, речей, побиття. Це небажана агресивна поведінка дітей шкільного віку, яка призводить до цькування дитини іншою дитиною або групою дітей з метою приниження, залякування та демонстрації сили. Насильство над однолітками стає модним. Саме в період найвищого прояву – в підлітковому віці – засвоєні й «практично відпрацьовані» певні моделі поведінки суб'єкт використовуватиме впродовж усього свого життя [4].

Найсуттєвіші **ознаки** булінгу, які дозволяють виокремити це явище: в ситуації булінгу завжди беруть участь три сторони: переслідувач, переслідуваний та спостерігачі; булінг негативно впливає на фізичне та психічне здоров'я всіх учасників події; нерівність сил агресора й жертви; повторюваність агресії по відношенню до однієї й тієї ж жертви; неадекватно висока чутливість жертви, що демонструється під час насильницьких дій; булінг може виникати спонтанно, коли несподівано для себе дитина опиняється або в ситуації переслідування, або приєднується до переслідувача [5].

Форми прояву булінгу різноманітні (рис. 1) [1].

Види та форми насильства над дітьми в освітньому середовищі

Вид	Форми
Фізичне	<ul style="list-style-type: none"> ● Штовхання ● Побої ● Удари ● Копняки ● Укуси ● Смикання за вуха, одяг, волосся ● Викручування рук ● Погрози заподіяти шкоду ● Залякування зброєю чи різними предметами для катування ● Залучення до вживання наркотичних речовин, алкоголю, медичних препаратів тощо
Психологічне	<ul style="list-style-type: none"> ● Бойкот ● Ігнорування ● Образливі прізвиська ● Тиск, терор ● Підкреслення психічних чи фізичних «недоліків» ● Використання ненормативної лексики ● Обманювання ● Висування вимог, які не відповідають віковим можливостям
Сексуальне	<ul style="list-style-type: none"> ● Демонстрування порнографії або фотографування оголених частин тіла дитини ● Статеві зносини або згвалтування ● Домагання, брутальні дії ● Задоволення статевого потягу неприродним шляхом ● Імітування статевого акту стосовно іншої дитини ● Акцентування уваги на статевих органах ● Підглядання за дитиною, коли вона про це не підозрює ● Оголення перед дитиною статевих органів, сідниць ● Торкання інтимних частин тіла дитини
Економічне	<ul style="list-style-type: none"> ● Псування речей або їх крадіжка ● Відбирання їжі ● Шантаж, вимагання грошей ● Примус до бродяжництва й жебракування ● Експлуатація праці дитини ● Заборона розваг тощо
Расове, національне, релігійне	<ul style="list-style-type: none"> ● Залякування, переслідування через колір шкіри, національну приналежність або віросповідання ● Демонстрування переваги (розумової, фізичної, соціальної) на основі приналежності до іншої раси, нації ● Завдання тілесних ушкоджень через колір шкіри, національну приналежність або віросповідання

Обов'язковою умовою ефективної протидії булінгу є подолання стереотипу, що розповісти про несправедливі чи неправомірні дії – це стукацтво. Дитина має чітко розуміти, чим відрізняється повідомлення про злочин та наклеп (надання неправдивої інформації). Допомога дорослих дуже потрібна учневі будь-якого віку. Особливо, якщо кривдники можуть завдати вагомої шкоди фізичному і психічному здоров'ю. У школі основна роль у протидії шкільному насильству належить вчителям. Проте самотужки впоратися з проблемою буде дуже складно. Варто грамотно організувати тісну взаємодію з усіма учасниками освітнього процесу, підключивши до співпраці

адміністрацію, батьків, працівників психологічної служби школи та самих учнів [6]:

1. Спільною позицією для всіх учасників освітнього процесу має стати нетерпиме відношення до насильства, цькування, дискримінації за будь-якою ознакою, сексуальних домагань.

2. Кожен має бути інформований про суть та ознаки булінгу, шляхи подолання цього явища. Також важливим питанням є знання про права людини.

3. Розробіть з учнями правила класу та зробіть їх доступними, наприклад, у вигляді плакату на стіні. На основі правил класів обговоріть і прийміть загальношкільні правила. Правила мають бути зрозумілими для кожного, лаконічними, чітко сформульованими в позитивному тоні (як і що треба робити, а не як не треба).

4. Обговоріть і визначте дисциплінарні заходи на випадок недотримання правил учнями. Причому, такі міри повинні мати виховний, а не каральний характер. Дисциплінарні заходи мають спрямовуватися на вчинок і можливі наслідки, а не на особистість учня.

5. Жоден випадок цькування, жодна скарга, в тому числі анонімна, не повинна залишитися без уваги. Реакція має бути негайною, лишень про подію стане відомо. Варто продумати більш сурову реакцію на подію в разі її повторення.

6. Аналізуючи ситуацію, необхідно з'ясувати, що саме відбулося, вислухати обидві сторони, підтримати потерпілого та поговорити з кривдником. Вияснити причини, що призвели до ситуації булінгу, обговорити подальші спільні дії аби подібні речі не повторювалися. До розмови варто залучити психолога.

7. Залежно від тяжкості вчинку плануйте наступні дії. Можна пересадити учнів, якщо вони сиділи поряд, запропонувати вибачитися, повідомити батькам.

8. Учні мають чітко усвідомити, що навіть пасивна участь, спостереження за знущанням і бійкою являється мовчазною підтримкою кривдника та спонукає його до повторення подібної поведінки. Свідки події мають захистити жертву, продемонструвати осуд насильницьких дій, за необхідності звернутися по допомогу до дорослих.

9. Варто продумати механізми повідомлення про злочин таким чином, щоб учні не боялися цього робити. Обов'язково врахуйте необхідність дотримання конфіденційності.

10. Заплануйте і проведіть заняття з формування навичок ефективної комунікації та конструктивного врегулювання конфліктів [2].

Одним із найвагоміших шляхів подолання булінгу є робота з батьками та іншими членами сім'ї. Очевидним проблемним стилем взаємовідносин у сім'ї сміливо можна вважати домашнє насильство. Якщо в родині існує насильство, то дитина завжди наслідує такий стиль поведінки. Гіперопіка та авторитарний стиль виховання також впливає на те, що дитина стає або жертвою, або переслідувачем у шкільному булінгу. Сучасні батьки в середньому приділяють спілкуванню з дитиною 12–17 хвилин на день і більшість цього часу дають настанови, вказівки. Але головна проблема, яка дає булінгу розвиватися, за його словами, є те, що діти не розповідають про свої проблеми батькам. Не треба намагатися повністю убезпечити дитину від негативних переживань. Адже в повсякденному житті ми всі зустрічаємося з жорстокістю, образами, своїм та чужим болем, тому важливо навчитися протистояти агресії, не наслідувати їхню поведінку. Дитина повинна вміти сказати «Ні!», не піддаючись на провокації товаришів, ставитися до невдач із почуттям гумору. Необхідно переконати дитину, що власними проблемами іноді доцільно поділитися з дорослими. Для цього потрібно розвивати довірливі стосунки. Саме в таких умовах дитина зможе бути впевнена: рідні не відмахнуться від неї, а допоможуть і підтримають в складну хвилину.

Окрім цього, батьки повинні стримувати власну агресію вдома, аби дитина не наслідувала таку поведінку в школі, і перейматися проблемами

дитини – це допоможе їй самій розповісти про негаразди в класі. Важливо замість стандартних запитань у стилі «Як справи?» розповісти дитині про своє життя, власні переживання та невдачі, формуючи, таким чином, більш довірливі стосунки [6].

Отже, булінг – тривалий процес і характеризується повторюваністю знущань. І якщо вже стало відомо про участь учня в ситуації шкільного насильства – в будь-якій ролі – варто спланувати подальші дії, підключивши батьків. Повідомте дитину про те, що Ви плануєте зустрітися з батьками і мета цієї зустрічі – підтримати й допомогти учаснику події вирішити складну ситуацію. Дайте зрозуміти, що Ви на стороні дитини (кожної, навіть агресора) і пообіцяйте, що не зашкодите їй своїми діями. Зрозуміло, що дану обіцянку необхідно виконати. Власне, діти попередньо мають бути проінформовані й привчені до того, що всі проблемні чи неоднозначні питання вирішуються в тісній співпраці з батьками. Це також є превентивною мірою. Підготуйте батьків до першої розмови з дитиною. Бесіду варто проводити в спокійній обстановці, дружнім тоном. Бажано встановити фізичний підтримуючий контакт між батьком і дитиною. Можна обняти чи взяти дитину за руку. Це знизить градус тривоги і позбавить недовіри й безпорадності.

Список використаних джерел:

1. Методичні рекомендації для практичних психологів і соціальних педагогів щодо профілактики насильницьких та агресивних форм поведінки серед учнівської та студентської молоді. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://don.kyivcity.gov.ua/files/2018/5/22/mon.pdf>.
2. Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству. Електронний реєстр доступу: <https://drive.google.com/file/d/1GU-yUiXyeQr3z6X0MWd7mf2AFVaeGFF5/view>.
3. Методичні рекомендації щодо формування безпечного освітнього простору, запобігання булінгу та мобінгу в Новій українській школі. Електронний реєстр доступу: http://didkivcizosh.at.ua/2/metodichni_rekomendaciji_shhodo_formuvann_ja_bezpec.pdf.
4. Насильству немає виправдання. Електронний реєстр доступу: www.ounb.sumy.ua/publish/2017/nas.docx.

5. Протидія булінгу в закладі освіти: системний підхід. Методичний посібник / Андрєєнкова В.Л., Мельничук В.О., Калашник О.А. Київ: ТОВ «Агентство «Україна», 2019. 132 с.

6. Рерден Л. П. «Не смійся з мене». Профілактика булінгу /Л.П. Рерден. Електронний ресурс. Режим доступу: http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/18336/1/%D0%9F%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA__%D0%9D%D0%B5%20%D1%81%D0%BC%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8F%20%B%D1%8C%D0%BD%D0%B0%20%D0%B2%DD0%B7%20%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B5_%20%D0%A4%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%B0%B5%D1%80%D1%81%D1%96%D1%8F%202014.pdf.

Шевяков А. В.

доктор психологических наук, профессор, заведующий кафедры общей психологии ВУЧЗ «Днепровский гуманитарный университет»

БУЛЛИНГ КАК РАЗНОВИДНОСТЬ НАСИЛИЯ В УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

Буллинг – достаточно новое понятие в жизни современного человека. Из повседневного определения это слово преобразовалось в международный термин и содержит в себе ряд социальных, психологических, юридических и педагогических проблем. И хотя для нас это слово – новое, явление, которое оно означает, к сожалению, нам хорошо известно, и представляет собой одну из актуальных проблем современности, требующей тщательного изучения, однако отсутствие достаточной информации о буллинге является препятствием для разрешения этой важной проблемы.

В переводе с английского языка буллинг (bullying) означает травлю, запугивание, третирование [8]. В связи с тем, что проблема буллинга остаётся малоисследованной, до сих пор нет чёткого научного определения этого термина. Само понятие буллинга понимается отдельными авторами по-разному и даётся различная квалификация его видов. На Интернет-портале Google слово «bullying» упоминается более чем 11 миллионов раз, этой проблеме полностью посвящён ряд международных серверов: www.bullying.org, www.bullyonline.org, www.bullyingawarenessweek.org,

www.bullying.co.uk, www.nobully.org.nz и др. Для нас представляет интерес международный опыт по этой проблеме. Полезными являются наработки таких исследователей, как Д. Лэйн, И. Кон, И. Бердышев и др.

Понятие «буллинг» рассматривается от узкого – видеосъёмка драки [5] до масштабного – насилие вообще [6]. Рассмотрим, как понимают явление «буллинг» некоторые исследователи. Д. Лэйн ассоциирует буллинг со школьной травлей и соглашается с Роландом, что он представляет собой длительное физическое или психическое насилие со стороны индивида или группы в отношении индивида, который не способен защитить себя в данной ситуации [3]; психотерапевт И. Бердышев определяет буллинг как сознательное, продолжительное насилие, не носящее характера самозащиты и исходящее от одного или нескольких человек [1]; по мнению социолога И. Кона, буллинг – это запугивание, физический или психологический террор, направленный на то, чтобы вызвать у другого страх и тем самым подчинить его себе [2]. Т. Фалд, создатель ресурса в Интернете с названием Bully OnLine (www.bullyonline.org) считает буллингом регулярное негативное поведение одного работника по отношению к другому работнику или к целой группе работников, включает различные придирки по мелочам, часто совершенно необоснованные, негативную оценку работы или отказ от какой-либо оценки, стремление изолировать работника или группы работников от остальных, распускание грязных слухов и сплетен [7]. На наш взгляд, все эти определения не полностью выражают сущность буллинга, а освещают лишь некоторые его аспекты. Мы пришли к выводу, что *буллингом можно считать умышленное, не носящее характера самозащиты и не санкционированное нормативно-правовыми актами государства, длительное (повторяющееся) физическое или психологическое насилие со стороны индивида или группы, которые имеют определённые преимущества (физические, психологические, административные и т.д.) относительно индивида, и которое происходит преимущественно в организованных коллективах с определённой личной целью (например, желание заслужить авторитет у некоторых лиц).*

Буллинг является разновидностью насилия и, в свою очередь, также может выражаться по-разному, т.е. имеет свои виды. Поскольку мы указали, что буллинг имеет место преимущественно в организованных коллективах, выделив основные социальные организации, где теоретически он может иметь место, попробуем выделить основные виды буллинга. Это: буллинг в школе; буллинг на рабочем месте; буллинг в армии («дедовщина»); кибербуллинг (насилие в информационном пространстве).

Конечно, проявления буллинга могут наблюдаться и в других более-менее организованных коллективах.

Остановимся на школьном буллинге, т.е. на том, который происходит в связи со школьным образованием: в школе либо за её пределами. Относительно форм, в которых выражается школьное насилие, у исследователей этого явления отличные точки зрения. Так, Д. Лэйн выделяет физическое и психическое насилие [3]; И. Бердышев говорит о существовании словесного, поведенческого и собственно агрессивного буллинга, с физическим насилием [1]; Т. Мерцалова выделяет насилие физическое, эмоциональное, вербальное, психическое и сексуальное [4, с. 26]. На наш взгляд, школьный буллинг следует разделить на две основные формы:

1. *Физический школьный буллинг* – умышленные толчки, удары, пинки, побои нанесение иных телесных повреждений и др.;

· *сексуальный буллинг* является подвидом физического (действия сексуального характера).

2. *Психологический школьный буллинг* – насилие, связанное с действием на психику, наносящее психологическую травму путём словесных оскорблений или угроз, преследование, запугивание, которыми умышленно причиняется эмоциональная неуверенность. К этой форме можно отнести:

· *вербальный буллинг*, где орудием служит голос (обидное имя, с которым постоянно обращаются к жертве, обзывания, дразнение, распространение обидных слухов и т.д.);

· *обидные жесты или действия* (например, плевок в жертву либо в её направлении);

- *запугивание* (использование агрессивного языка тела и интонаций голоса для того, чтобы заставить жертву совершать или не совершать что-либо);
- *изоляция* (жертва умышленно изолируется, выгоняется или игнорируется частью учеников или всем классом);
- *вымогательство* (денег, еды, иных вещей, принуждение что-либо украсть);
- *повреждение и иные действия с имуществом* (воровство, грабёж, прятанье личных вещей жертвы);
- *школьный кибербуллинг* – унижение с помощью мобильных телефонов, Интернета, иных электронных устройств (пересылка неоднозначных изображений и фотографий, обзывание, распространение слухов и др.).

Буллинг – в основном латентный для окружающих процесс, но дети, которые подверглись травле, получают психологическую травму различной степени тяжести, что приводит к тяжёлым последствиям вплоть до самоубийства. И не имеет значения, имел место физический буллинг или психологический. Предотвращение случаев школьного насилия является важнейшей задачей государства, поскольку жестокое отношение к ребёнку неминуемо приводит к негативным последствиям.

Список использованных источников:

1. Бердышев И. Лекарство против ненависти / Илья Бердышев; семинар записала Е. Куценко // Первое сент. 2005. 15 марта (№ 18). С. 3.
2. Кон И. С. Что такое буллинг и как с ним бороться? [Электронный ресурс] / И. С. Кон. // Сексология. Персональный сайт И. С. Кона. Режим доступа: <http://www.sexology.narod.ru/info178.html>. Загл. с экрана.
3. Лэйн Д. А. Школьная травля (буллинг) [Электронный ресурс] / Давид А. Лэйн // ZipSites.ru: бесплат. электрон. интернет б-ка. Режим доступа: <http://www.zipsites.ru/psy/psyib/info.php?414>. Загл. с экрана.
4. Мерцалова Т. Насилие в школе: что противопоставить жестокости и агрессии? / Т. Мерцалова // Директор школы. 2000. № 3. С. 25–32.
5. Мухаркина А. В качканарских школах эпидемия буллинга: жертв травли снимают на видео [Электронный ресурс] / Алёна Мухаркина // Качканарский четверг. 2008. 12 мая. Режим доступа: <http://www.kchetverg.ru/?p=589>. Загл. с экрана.
6. Ніколаєнко С. М. Виступ Міністра освіти і науки України на спільній колегії МОН, МВС, Мінсім'ямолодьспорт [Електронний ресурс] / С. М. Ніколаєнко // Департамент зв'язків з громадськістю Міністерства внутрішніх справ України.

2007. 27 квіт. Режим доступу: http://mvsinfo.gov.ua/official/2007/04/270407_3.html. Заголовок з екрану.

7. Фалд Т. Буллинг. Офисные хулиганы [Электронный ресурс] / Т. Фалд; записал В. Кичкаев // Пси-фактор. 2005. Режим доступа: <http://psyfactor.org/lib/bulling.htm>. Загл. с экрана.

8. Bullying [Электронный ресурс] // Мюллер В. К. Новый англо-русский словарь. Перераб. и доп. изд. Режим доступа: <http://www.rambler.ru/dict/new-enru/00/55/78.shtml>. Загл. с экрана.

НАПРЯМОК: СОЦІАЛЬНИЙ

Варава В. В.

учень КЗО «Міський юридичний ліцей» ДМР

БУЛІНГ ЯК ЗАГРОЗА РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Згідно з інформацією Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ), з булінгом у колі однолітків в Україні стикалися близько 67% дітей. Також, за даними останніх опитувань, майже чверть українських школярів вважають себе жертвами булінгу, а близько 40% з тих дітей, хто зіткнулися з випадками булінгу, ніколи не розповідають про це своїм батькам. Також зазначено, що 44% з тих, хто спостерігав, як знущаються над їхніми однолітками, не реагували на такі факти через острах піддатися аналогічному знущанню [1].

Жорстоке поводження з людиною в дитинстві не може пройти і не проходить безслідно. Дитина, що піддалася в дитинстві насильству будь-яких видів, із більшою ймовірністю виросте такою ж жорстокою. Класик радянської педагогіки Антон Макаренко, наполягав, що авторитет, побудований на прочуханці, викликає дитячу неправду і людське боягузтво, і одночасно виховує в дитині жорстокість: *«З забитих і безвольних дітей виходять потім або сопливі, нікчемні люди, або самодури»* [5, с. 1].

Для більшості людей шкільні роки – це час, про який на все життя залишаються тільки світлі спогади. Однак не для всіх ... Ми іноді забуваємо, що діти можуть бути жорстокими з тими, хто чомусь не може злитися із загальною масою, хто істотно виділяється на тлі однолітків. Образи, приниження, бійки,

цькування – це, на жаль, реалії життя в школі на сьогоднішній день. Проблема насильства в школі стає все більш актуальною.

Поняття «насильство» вживається повсюдно, проте в науковому співтоваристві цей термін не має однозначного тлумачення. Психологи визначають його як вплив (фізичний або психічний) з метою досягнення будь-яких цілей. Фізичне насильство – це буквально застосування фізичної сили до учня. До фізичного насильства належать побиття, нанесення удару, шльопанці, потиличники, псування і відібрання речей і т. п. Зазвичай фізичне і емоційне насильство супроводжують один одного. Глузування і знущання можуть тривати довгий час, викликаючи у жертви тривалі травмуючі переживання. Емоційне насильство викликає у жертви емоційне напруження, принижуючи і знижуючи її самооцінку.

Види емоційного насильства:

- глузування, привласнення прізвиськ, нескінченні зауваження та необ'єктивні оцінки, висміювання, приниження в присутності інших дітей і т. п.;
- відторгнення, ізоляція, відмова від спілкування з жертвою (з дитиною відмовляються грати, займатися, не хочуть із ним сидіти за однією партою і т. п.);
- демонстративне негативне ставлення до учня;
- шантаж дитини чи її батьків;
- брехня та невиконання дорослим обіцянок, навмисне настроювання класу або групи учнів проти дитини, пред'явлення до учня вимог, явно тих, що не відповідають віку (часто така поведінка вчителя супроводжується критикою дитини).

Причини шкільного насильства:

- Нудьга в школі. Нудьгуючий учень не залучений у навчальний процес, а значить, є потенційним порушником спокою. Зацікавити його, надати більший сенс навчання – одне з пріоритетних завдань сучасної освіти.
- Добірно-змагальний характер школи. Свій відбиток у структурах школи знаходить сучасне суспільство, яке багато в чому керується принципами ринкової

економіки, конкурентоспроможності. Учні в зв'язку з цим схильні до очікуванням з боку батьків, вчителів і суспільства досягати відмінних результатів і успіхів в навчанні. Уже в початковій школі йде відбір у формі оцінок, табелів успішності, грамот, на особливу увагу з боку вчителя і т. п. У підлітковому віці сприймається подібний тиск як структурне насильство з боку шкільної системи. Таким чином, учні оцінюються за результативністю в класі, а не за їх особистісними і людськими якостями. Якщо відстає, наприклад, з математики, учень буде публічно засуджуватися учителем-предметником, то і з боку своїх однокласників він буде вважатися нездатним і не вартим уваги.

Можливі варіанти розвитку проблеми:

- Протест учня, відкидання їм шкільних норм і внаслідок чого насильницькі дії проти школи (наприклад, вандалізм) і однокласників.
- Поганий мікроклімат в учительському колективі. Насильство в поведінці вчителя обумовлена, в принципі, тими ж факторами, що і у дітей. У вчительських колективах, мають авторитарний стиль керівництва, такі ж відносини, що і між учнями і вчителями: «Хто зверху – той і сильніше». Дратівливість, незадоволеність вчителів може вихлюпуватися і переходити в агресію по відношенню до дітей. Якщо вчитель дозволяє зовнішнім факторам надавати на себе вплив (негаразди вдома, конфлікти з адміністрацією і т. д.), то його професіоналізм піддається великому сумніву.
- Байдуже ставлення. Перевантажені роботою вчителя часто не втручаються в дитячі розборки, кажуть скаржитися батькам: «Нехай діти самі розбираються». Якщо до вчительського сваволі також відносяться і товариші по навчанню, і батьки – «але мою дитину вона ж не ображає...», і керівництво школи, то насильник відчуває себе безкарним.

Хто найчастіше стає жертвою шкільного насильства?

Жертвою може стати будь-яка дитина, але зазвичай для цього вибирають того, хто слабший або який відрізняється від інших. Найбільш часто жертвами шкільного насильства стають діти, які мають:

- *фізичні вади*: Дітей з фізичними вадами (носять окуляри, мають знижений слух або порушення рухів (наприклад, при ДЦП), тобто ті, хто не може дати адекватну відсіч і захистити себе) ображають набагато частіше;
- *особливості поведінки*: Мішенню для насмішок і агресії стають замкнуті діти (інтроверти і флегматики) або діти з імпульсивною поведінкою. Гіперактивні діти бувають занадто настирливими, при цьому більш наївними і безпосередніми, ніж їх однолітки. Вони занадто глибоко припадають в особистий простір інших дітей і дорослих: устряють у чужі розмови, ігри, нав'язують свою думку, нетерплячі в очікуванні своєї черги в грі і т. п. З цих причин вони часто викликають роздратування і отримують «удар у відповідь». Гіперактивні діти можуть бути як жертвами, так і насильниками, а нерідко і тими й іншими одночасно;
- *особливості зовнішності*: Все те, що виділяє дитину за зовнішнім виглядом із загальної маси, може стати об'єктом для насмішок: руде волосся, веснянки, відстовбурчені вуха, криві ноги, особлива форма голови, вага тіла і т. п.;
- *погані соціальні навички*: Є діти, у яких не вироблено психологічний захист від вербального та фізичного насильства через недостатній досвід спілкування і самовираження. У порівнянні з дітьми, у яких соціальні навички розвинені відповідно до їх віком, діти з нерозвиненими соціальними навичками легше приймають роль жертви. Приймавши роль жертви упокорюється з ситуацією як з неминучістю, часто навіть внутрішньо знаходить виправдання гвалтівнику;
- *страх перед школою*: Він частіше виникає у тих, хто йде в школу з негативними соціальними очікуваннями щодо неї. Іноді цей страх індексується від батьків, які самі мали проблеми в шкільному віці. Пусковим механізмом виникнення страху можуть стати розповіді про злу вчительку і погані оцінки. Дитина, що виявляє невпевненість і страх перед школою, легше стане об'єктом для знущань однокласників;
- *відсутність досвіду життя в колективі («домашні діти»)*: Діти, які не відвідують до школи дитячий колектив, можуть не мати необхідних навичок, що дозволяють справлятися з проблемами в спілкуванні. При цьому часто вони

можуть перевершувати своєю ерудицією і вміннями дітей, що ходили в дитячий садок;

- *хвороби*: Існує маса розладів, які викликають глузування і знуцання однолітків: епілепсія, тики і гіперкінези, заїкання, енурез (нетримання сечі), енкопрез (нетримання калу), порушення мови – дислалія (недорікуватість), дисграфія (безграмотне письмо), дислексія (порушення навчання читанню) і т. д.;
- *низький рівень інтелекту і труднощі в навчанні*: Низькі здібності детермінують і нижчу здатність до навчання дитини. Погана успішність формує низьку самооцінку: «Я не впораюся. Я гірше інших» і т. д. Низька самооцінка в одному випадку може сприяти формуванню ролі жертви, а в іншому – насильницькій поведінці як варіанту компенсації. Таким чином, дитина з низьким рівнем інтелекту і труднощами в навчанні може стати як жертвою шкільного насильства, так і насильником.

У кінці ХХ століття з'являється спеціальний термін, який більш точно відображає ситуацію насильства в освітньому середовищі – булінг (шкільне цькування). **Булінг** – це тривале насильство, фізичне або психологічне, здійснюване однією людиною або групою і спрямоване проти людини, яка не в змозі захиститися в конкретній ситуації [5, с. 3]. Згідно з результатами досліджень вчених, булінг є складною проблемою, яка призводить жертву в стан, при якому людина втрачає рівновагу і не може захиститися від негативних впливів.

Булінг може приймати різні форми: образа, вимагання, псування майна, фізичне насильство, поширення чуток, загрози тощо.

Фізичний булінг включає в себе штовхання, удари ногою, кулаком, напад чи побиття жертви. Найбільш поширеним є психологічний (емоційний) булінг, який проявляється як вербальне приниження, зневажливе ставлення, обзивання, неприйняття, ізоляція («бойкот»), а також поширення неправдивих пліток. Такий булінг є навіть більш травмуючим, ніж фізичний.

Усі ці діяння призводять до приниження жертви і приносять задоволення кривдникові. Цикл насильства не припиняється, а тільки посилюється, що ще раз доводить необхідність втручання ззовні. Люди, які постраждали від нього, стають

тривожними, у них знижується самооцінка, тому діяльність по попередженню насильства в шкільному середовищі є надзвичайно необхідною і актуальною. Поряд із постановкою проблеми і визнанням її актуальності в науковій і педагогічній літературі все частіше з'являються матеріали про механізм попередження булінгу, особлива увага приділяється при цьому ролі соціального педагога. Дитина має право: на повагу до людської гідності, шанобливе ставлення персоналу освітньої установи по відношенню до себе; на власну індивідуальність, цілком може оцінювати рівень своїх знань щодо інших учнів і розуміти, що таке погана поведінка, талановитий він чи ні і т. п.

З усього вищесказаного можна зробити висновок про те, що проблема насильства (булінг) в школі стає все більш актуальною і поширеною, що підтверджує необхідність її подальшого наукового дослідження з метою пошуку нових ефективних форм і методів її попередження. Поширеність насильства і жорстокого поводження з дітьми вимагає посилення профілактичної роботи та прийняття комплексних превентивних заходів.

Список використаних джерел:

1. В Украине вступил в силу закон о противодействии буллингу в школах [Електронний ресурс] Режим доступу: https://zn.ua/UKRAINE/v-ukraine-vstupil-v-silu-zakon-o-protivodeystvii-bullingu-v-shkolah-306219_.html.
2. Кутявина Е. Е. Проблема насилия в школе глазами учителей [Текст] / Е.Е. Кутявина, А. В. Курамшев // Вестник ННГУ им. Н. И. Лобачевского. 2013. № 4 (32).
3. Лукина Т. Н. Система работы школьного социального педагога по профилактике насилия и жестокости [Текст] / Т.Н. Лукина // Известия Смоленского государственного университета. 2009. № 3. С. 321-326.
4. Наше право на защиту от насилия [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://www.un.org/ru/rights/protectedfromviolence/ch4.shtml>.
5. Потапова Л. В. Насилие в школе как социальная проблема [Текст] / Л.В. Потапова // Таврический научный обозреватель. 2016. 4 с. [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/nasilie-v-shkole-kak-sotsialnaya-problema>.
6. Психология насилия в школе [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.vetkai.vi.ru/main/school?id=91>.
7. Романова Е. Н. Опыт использования европейскими странами программ профилактики насилия в школах [Текст] / Е.Н. Романова // Научные проблемы гуманитарных исследований. 2011. № 9. С. 212-218.

8. Сизова И. Л. Социологическая теория о причинах насилия в школе [Текст] / И.Л. Сизова // Вестник ННГУ им. Н.И. Лобачевского. 2012. № 6 (1). С. 374-380.
9. Шереги Ф. Э. Насилие в школе над детьми и подростками [Текст] / Ф. Э. Шереги // 2011. [Электронный ресурс] Режим доступа: http://www.socioprognoz.ru/files/File/2012/nasilie_v_shkole.pdf.

Демичева А.В.

кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології Дніпровського національного університету ім. Олесь Гончара

НАСИЛЬСТВО НАД ДІТЬМИ В МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ ТА ЙОГО ВИЯВЛЕННЯ ПІД ЧАС МОНІТОРИНГОВИХ ВІЗИТІВ

Під «місцем несвободи» розуміють будь-яке місце, де особа утримується чи може утримуватися за наказом судового, адміністративного чи іншого органу чи за його вказівкою, з його відома чи мовчазної згоди, під вартою, в ув'язненні чи під опікою. Факультативний протокол до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання, який був ратифікований Україною 21.07.2006 року, підкреслює, що це може бути будь-яка форма утримання під вартою чи тюремного ув'язнення або поміщення особи в державне чи приватне місце утримання під вартою, яке ця особа не має права залишити за власним бажанням [7]. Перелік місць несвободи представлений у Законі України «Про уповноваженого верховної Ради з прав людини». Серед них значна частина, де об'єктом утримання є діти. Це приймальники-розподільники для дітей, загальноосвітні школи та професійні училища соціальної реабілітації, центри медико-соціальної реабілітації дітей, будинки дитини загального типу і спеціалізовані, дитячі будинки-інтернати, притулки для дітей, дитячі будинки, загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, центри соціальної реабілітації дітей з інвалідністю, центри соціально-психологічної реабілітації дітей, виправні колонії для неповнолітніх [1].

На 2019 р. в Україні налічувався 751 інтернатний заклад для дітей. Ці інституції належать до відомств трьох міністерств: Міністерства охорони здоров'я, Міністерства освіти і науки та Міністерства соціальної політики. 39 закладів – у системі МОЗ (у них живе та виховується 2.773 дитини), 132 – у системі Мінсоцу (5.087 дітей), 580 – у системі МОН (97.923 дитини). Як зазначав М. Кулеба, в Україні 1,5% дитячого населення мешкає в інтернатах. У одному закладі живуть та виховуються 100-300 дітей (по 6-16 дітей в кімнаті). В Австрії, Норвегії – 0,1% дітей в інтернатах, у Польщі, Болгарії, Румунії, Молдові – 0,5% дітей в інституціях. В одному закладі мешкає 6 – 12 дітей. У різних областях України співвідношення дітей в інституціях різні. Наприклад, у Запорізькій області – 2,53% дитячого населення перебувають в інтернатах, у Харківській області – 2,24%, у Житомирській області – 1,2%. В Одеській області ще менше дітей в інституціях – 1,03% від усього дитячого населення регіону, а в Київській – лише 0,66% [2].

Насильство над дітьми в умовах місць несвободи приймає різні проєкції: діти з досвідом потерпілих та свідків насильства; насильство над дітьми з боку персоналу; насильство між дітьми. Неприродньо, коли велика кількість дітей перебуває в одному закладі, фактично ізольовано від громади. До того ж, вузькість програм соціально-психологічної реабілітації призводить до того, що інтернати скоріше є закладами утримання, а не допомоги чи перевиховання. У таких умовах між дітьми починає утворюватися «дідівщина» та з'являється насилля. Мова йде про всі його види: фізичне, психічне, сексуальне, економічне. Індикатори різних видів насильства щодо дитини представлені у Методичних рекомендаціях щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство [4, с. 63-73].

У звіті – розслідуванні порушень прав людини в інтернатах України міжнародної організації захисту прав людей з інвалідністю (DRI), який був опублікований у 2015 р. (результат сотень інтерв'ю і візитів до 33 інтернатів для дітей і дорослих, що проводилися у 2012 – 2015 рр.), DRI виявили, що дітей в інтернатах та поза ними систематично відправляють на примусову

роботу, піддають сексуальній експлуатації. Багато колишніх вихованців інтернатів розповідали, що були свідками сексуальної експлуатації дітей у самих інтернатах та після того, як вони їх залишали. Майже в кожному інтернаті, що відвідали дослідники DRI, було зафіксовано безоплатну примусову роботу дітей та молоді [5, с. 6]. У звіті DRI прямо відзначається, що система дитбудинків та інтернатів в Україні слугує інструментом набору або «прямим каналом» для знаходження вразливих дітей з метою сексуальної експлуатації, збору органів, створення дитячої порнографії та примусової праці. Відповідно до даних організацій, що борються з торгівлею людьми, сексуальне насильство в притулках зазвичай починається у віці приблизно 13 років і найчастіше його ініціаторами стає персонал інтернатів [5, с. 7]. За свідченнями випускників інтернатів, згвалтування молодших дітей старшими є чимось на зразок ритуалу. Ті, кого гвалтували, згодом самі починають примушувати до статевих контактів тих, хто слабше. Така ситуація існує в багатьох закладах в умовах невтручання педагогів [3]. Моніторингові візити Національного превентивного механізму (НПМ) виявили такі форми насильницьких дій персоналу щодо дітей, як повне позбавлення їжі, обмеження раціону, побиття, нанесення травм, приниження людської гідності, уколи сильнодіючих препаратів.

Ситуація, пов'язана з насильством над дітьми у місцях несвободи знайшла відображення у спеціальній доповіді Уповноваженого Верховної ради України з прав людини «Про стан додержання прав дітей у закладах інституційного догляду в Україні за результатами моніторингових візитів національного превентивного механізму у 2018 р.», в якій зауважувалось, що діти в умовах закритих закладів стають жертвами насильства. Так, інтерв'ю вихованців виявило факти фізичної й вербальної агресії з боку персоналу закладів соціальної реабілітації, поширеність погроз і агресії, сексуальні домагання, налаштування одних учнів проти інших «для виховання». При цьому слабо розвинута система профілактики й недопущення насильства над дітьми; контроль прокуратури часто має формальний характер і не передбачає

спілкування з дітьми в конфіденційній обстановці; відсутня система реєстрації конфліктів, пов'язаних зі словесним і фізичним насильством як між дітьми, так і щодо дітей; немає адекватної реакції на випадки жорстокого поводження з дітьми, як правило, відбувається поверхове реагування усередині закладу або ігнорування проблеми взагалі; не регламентовано процедуру фіксації ознак насильницьких дій та реагування на жорстоке поводження з дітьми [6, с. 114].

Дитячі інтернати/будинки/спеціалізовані заклади є системою, яка фактично закрита від зовнішнього погляду. Факти насильства зазвичай виявляються під час моніторингових візитів, які проводяться уповноваженими структурами/особами, в першу чергу, моніторами Національного превентивного механізму. Незалежний моніторинг є одним з інструментів, що дозволяють підвищити рівень дотримання прав дитини в умовах ізоляції від суспільства. Крім цього, моніторинг може стати початком як соціальних, так і локальних змін. Без незалежного моніторингу завжди існуватиме реальна чи потенційна небезпека безкарного жорстокого поводження чи насильства. НПМ створено відповідно до положень Факультативного протоколу до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання. Моніторингові візити до дитячих закладів у співпраці з Офісом уповноваженого здійснюють громадські організації, наприклад, ГО «Україна без тортур», Громадська спілка «Українська мережа за права дитини», УГСПЛ.

В усьому світі система інтернатів вважається системою несвободи, і загальною тенденцією є їх поступове скорочення та ліквідація. Згідно з Національною стратегією реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017 – 2026 роки запланований та прописаний процес деінституалізації дитячих установ. Стратегією передбачено з 2019 р. щорічне скорочення на 5 % кількості спеціальних шкіл-інтернатів та навчально-реабілітаційних центрів (від кількості закладів станом на 1 січня 2018 р.). Вона не обмежується тільки виведенням дітей із закладів, а передбачає

розвиток превентивних і підтримуючих послуг для дітей і сімей у громадах, орієнтованих на задоволення потреб дитини та захист її прав.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», Документ 776/97-ВР, чинний, поточна редакція від 28.11.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80>. – дата звернення 24.01.2020.
2. Кулеба М. Система інституційного догляду та виховання дітей та перспективи її реформування // <https://reforms.in.ua/sites/default/files/kuleba.pdf>. – дата звернення 30.01.2020.
3. Луценко І. Дитячі інтернати: пекло поруч з нами // URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2010/09/8/5363124/>. – дата звернення 27.01.2020.
4. Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство: Метод. посіб. / Авторі-упоряд.: Д. Пурас, О. Калашник, О. Кочемировська; Т. Цюман; за заг. ред. Т. Цюман. Київ: ФОП Клименко, 2015. 114 с.
5. Немає шляху додому. Експлуатація та насильство над дітьми в сиротинцях України: Звіт DRI. URL: <https://www.driadvocacy.org/media-gallery/our-reports-publications/>. – дата звернення 31.01.2020.
6. Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної ради України з прав людини про стан додержання прав дітей у закладах інституційного догляду в Україні за результатами моніторингових візитів національного превентивного механізму у 2018 році // URL: <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/page/npm/provisions/reports/>. – дата звернення 20.01.2020.
7. Факультативний протокол до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання // URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_f48. – дата звернення 27.01.2020.

Крашеніннікова Т. В.

кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін, заступник начальника навчально-методичного відділу Вищого навчального приватного закладу «Дніпровський гуманітарний університет»

СОЦІАЛЬНИЙ БУЛІНГ ЗА МОВНИМИ ОЗНАКАМИ

Народ, етнос як суб'єкт культури і історії – це передусім мовна спільнота. З часом вона або розчиняється в іншій спільноті чи спільнотах, або формується в націю, що прагне до цілісності, завершеної власною державністю. Українська мова – мова корінного населення України та

українців, які проживають за її межами. Мова безмежна за своїми ресурсами. Її можна добре знати, добре володіти, але володіти нею бездоганно неможливо. Розвиваючись, мова висуває перед своїм носієм завдання стежити за змінами, що в ній відбуваються, але ми маємо на сьогодні зворотній ефект. Через засоби маніпуляції сучасне суспільство перетворює мову на інструмент для досягнення активних дій у булінгу.

За допомогою мови людина утверджується як особистість, може відтворювати і стверджувати своє власне «я», свою позицію та життєві принципи. Більшість практиків сходяться на тому, що **маніпуляція** (вид психологічного та психолінгвістичного впливу, вміле виконання якого призводить до прихованого породження в іншій людині намірів, які не співпадають з її актуально існуючими бажаннями) в повсякденному житті явище не тільки невідворотне, але й необхідне.

Маніпуляція не є власне мовним феноменом. Це явище універсальне, а тому має безліч визначень у різних галузях знань. Коли людина чує про маніпуляцію свідомістю, вона думає, що це її не стосується і вона не піддається такому впливу. Маніпуляція проникає у кожен будинок і від неї людина не може сховатися, але вона може вивчити її інструменти та прийоми. На жаль, українське суспільство не бажає розуміти, що мова виникає на конкретних територіях не просто так. Вона постає оберегом, у тому числі і для психічного здоров'я населення. Ми спілкуємося один із одним і не думаємо про наслідки сказаного. Більшість людей через мову навчилися знищувати собі подібних, а ми навіть не прагнемо захистити себе у цьому суворому світі, говорячи при цьому своїм дітям «Чому ти промовчав на образі?». Мова це складова наших генів: ми відмовляємося від неї, змінюємо розуміння про неї і бажаємо при цьому бути почутими та так, щоб нас зрозуміли.

Л. Колберг визначив три рівні процесу розвитку особи: *перший* (вік до семи років) – дитина не здатна оцінити власні вчинки згідно з поняттям моралі, а оцінює їх залежно від того, вдалося їй уникнути покарання чи заслужити заохочення. Відсутність соціального досвіду є причиною

відсутності у дітей культури реагування на власні вчинки, а отже, і культури спілкування; *другий* (від 13 років – до періоду зрілості) – при виборі вчинку людина керується думкою середовища: схвалить воно вчинок, чи ні, а також тим, як вона буде виглядати в очах інших; *третій* (період зрілості) – на основі виробленої здатності соціальних взаємодій, а також виховання, що налаштовує на знання закономірного в стосунках, особа виробляє оптимальні, з позицій зрілості досвіду, відносини з навколишнім світом.

У суспільстві активно використовують засоби сугестивної лінгвістики – науки міждисциплінарної, що знаходиться на стику філології і психології. Форма втілення сугестивності мовлення – текст, який можна розглядати як вербально, так і невербально. Особливо звертають увагу на те, як лексичні засоби впливають на громадську свідомість (синонімія, евфемізми, дисфемізми; зміна асоціативного поля, кодифікованого у словниках стандартних асоціацій та психолінгвістичних дослідженнях; спрощення подання інформації через прийом мовного впливу на свідомість, що становить вербальну примітивізацію описуваного історичного факту; прийому замовчування; введення історичних паралелей тощо). Важливо знати, що лексико-семантичні прийоми маніпулювання ґрунтуються на мовних виразах, що не позначають явища дійсності та інтерпретують їх, співвідносячи з мовним стандартом. Такі речі непідсудні, хоча впливають на репутацію особи.

У сучасних ЗМІ часто вживаним є ***прийом плавної зміни смислового значення виразу***, який реалізується за допомогою застосування евфемізмів та пейоративних виразів (дисфемізмів). Внутрішньомовною причиною появи й існування ***евфемізмів*** («знешкодити» – «вбити», «обман» – «спотворення істини», «АТО (антитерористична операція)» – «війна») та ***дисфемізмів*** (на сьогодні переважно існує у російських ЗМІ: Майдан – «державний переворот», військова підтримка Росії терористів – «громадянська війна в Україні») є надання переваги використанню експресивно-виразних одиниць замість нейтральних, які можуть повно і точно виразити ставлення мовця до висловлюваного. Як зазначає Ю. Баскова, евфемізми мають високий

маніпулятивний потенціал за рахунок непомітності для реципієнта, оскільки в сучасному інформаційному потоці їх важко вичленити з контексту та ідентифікувати табуйований денотат, що ховається за евфемізмом [1]. Евфемізми відволікають увагу реципієнта від забороненого поняття, приховують справжню сутність явища за рахунок створення нейтральної або позитивної конотації. Також реципієнт не встигає виділити евфемізми з контексту та осмислити їх, адже велика кількість інформації в сучасному соціумі ускладнює орієнтування в мовному матеріалі та його критичну оцінку.

Серед інших мовних прийомів вживається **прийом розмивання смислового значення виразу** для створення переконливості ідеологічного тексту. Він реалізується за допомогою застосування «лозунгових слів», що є ідеологічно, соціально чи політично значимими текстами, оформленими як короткі оціночні вирази, метою яких є зміна поведінки чи цінностей адресата. Гра зі словами, розширення сполучуваності слів також можуть впливати на суспільну свідомість, утворюючи **неологізми** («укр» (скорочення українець), «укроп» у російських та проросійських ЗМІ мали на меті принизити, образити українського воїна-захисника держави та її кордонів. Однак відбулася ще одна мовна метаморфоза: термін під варіантом розшифрування «український опір» набув широкої популярності та позитивного змісту в українському сегменті Інтернет, тобто в українському мовному просторі евфемінізувався). Політична **метафора** завдяки засобам виразності і творенню певного художнього образу здатна впливати на асоціативне мислення адресата, та є потужним **прийомом переконання**.

На думку С. Г. Кара-Мурзи, підготовка до маніпуляції складається не тільки з того, щоб зруйнувати якісь уявлення та ідеї, а й з того, щоб створити, побудувати нові ідеї, бажання, цілі. Розглянемо основні прийоми маніпуляції, що виділяються С. Г. Кара-Мурзою в книзі «Маніпуляція свідомістю»:

1. *Мова – найголовніший засіб підпорядкування.* А. Гітлер писав у «Mein Kampf»: «Силою, яка привела в рух великі історичні потоки у політичній чи релігійній області, була з незапам'ятних часів тільки чарівна могутність

вимовленого слова. Велика маса людей завжди підкоряється могутності слова».

2. *Мова образів.* Дуже часто слова, що мають самий невизначений сенс, надають найбільший вплив на юрбу.

3. *Знакові системи.* Якщо людина сприйняла абсурдне кількісне твердження, його вже майже неможливо витиснути не тільки логікою, але й кількісними аргументами.

4. *Тиша.* Щоб запобігти можливості зародження власних груп інтелігенції у масі керованих, її потрібно повністю позбавити тиші. Складається таке звукове та шумове оформлення навколишнього простору, що середня людина не має достатніх проміжків тиші, щоб зосередитися і додумати до кінця зв'язну думку.

5. *Соціальні стереотипи.* Якщо вдається підштовхнути великі маси людей бачити яесь громадське явище через потрібний маніпулятору стереотип, то незгодним стає дуже важко закликати людей до здорового глузду, переконати їх зупинитися, подумати, не приймати поспішних небезпечних рішень.

6. *Почуття.* Можна сказати, що у великій маніпуляції свідомістю керує гра на почуттях – обов'язковий етап. Натовпу притаманні відомі явища, яких немає в індивідуальній психіці – наслідування, стихійне поширення масового почуття.

7. *Уява.* Завдання маніпулятора – переконати. Для цього треба насамперед привернути увагу до повідомлення. Потім треба, щоб людина запам'ятала це повідомлення, бо багато разів перевірений закон говорить: переконливо те, що залишається у пам'яті. Якщо придушити у населення функцію уявного моделювання (інтелектуальну), то у переважної більшості людей не буде можливості адекватно пов'язувати причини з наслідками, прораховувати результати власних дій, а тим більше дій (чи бездіяльності) влади. Керованість соціумом серйозно полегшується.

8. *Пам'ять.* Людина, яка не пам'ятає нічого з історії свого колективу (народу, країни, родини), випадає з цього колективу і стає абсолютно беззахисною проти маніпуляції. Це – важлива умова для можливості підробок і підмін предмета тверджень. Якщо люди швидко забувають реальність, то будь-яку проблему можна уявити помилково, поза реального контексту.

9. *Впізнавання.* У маніпуляції свідомістю впізнавання відіграє ключову роль, бо породжує хибне відчуття знайомства. Діючи через ЗМІ, маніпулятори головну ставку роблять на мимовільне запам'ятовування.

10. *Засоби масової інформації.* Те, що не потрапило в канали масової комунікації, у наш час майже не впливає на розвиток суспільства. ЗМІ сьогодні є інструмент ідеології, а не інформації.

Сьогодні мовна політика – це найпотужніша технологія впливу на цілі народи, а мовні війни є невід'ємною частиною інформаційної війни. Мовні війни нерідко точаться паралельно з війнами справжніми, але ще частіше їм передують. Щоб перемогти у мовній війні необхідно проводити зважену, послідовну, толерантну і разом із тим тверду мовну політику. Для експертів вплив мови на безпеку держави є аксіомою. Інформаційні методи війни не є новітнім винаходом. Деморалізація армії і цивільного населення супротивника, розпалювання конфліктів, поширення паніки, зрадництва – усе це завжди використовувалося при підготовці до війни та під час військових дій. Мова та історична пам'ять – дві взаємопов'язані складові ідентичності. Якщо ідентичність народу розмита, є ризик хибного ототожнення себе з іншим народом, що призводить до спалахів сепаратизму всередині країни та зазіхань ззовні (С. Оснач). Прикладом цього явища можуть бути: військові дії в Австрії, коли Німеччина стверджувала, що німці і австрійці – один народ; напад на Чехословаччину та окупацію Судетів – потреба захисту «німецькомовних співвітчизників»; події на Донбасі та в Криму в Україні тощо.

В основі будь-якої технології маніпулювання масовою свідомістю лежать механізми впливу на психіку людини, її свідомість, але ці механізми

служать меті маніпулювання лише в тому випадку, коли вони майстерно ведуть до прихованого збудження у людини тих намірів, якими вона до цього не володіла. За радянських часів основним засобом маніпулювання масами була пропаганда. Проте з початком демократичних перетворень на пострадянському просторі стали розвиватися такі різновиди масової комунікації, як реклама і паблік рилейшнз (ПР).

Отже, якщо ми живемо в такому агресивному соціальному середовищі, то чому дивуємося, що наші діти відтворюють цей світ у своїх вчинках. Згадайте ігри, в які грали наші батьки та ми. Кожен беручи палицю до рук вважав себе захисником і отримував задоволення під час перемоги над кимось, то постає питання: чому ви вирішили, що діти, бачачи телевізор, інтернет-відео, наші вчинки не будуть копіювати нас. Для того, щоб прибрати булінг із суспільства необхідно почати змінювати себе.

Список використаних джерел:

1. Баскова Ю. С. Эвфемизмы как средство манипулирования в языке СМИ: на материале русского и английского языков : дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / Ю. С. Баскова. Краснодар, 2006. 162 с. С.150.

Лук'яненко В. П.

*кандидат історичних наук, доцент, викладач суспільних дисциплін ВПУ
№17 м. Дніпро*

НАСИЛЬСТВО ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН

Двадцять перше століття – століття технічного прогресу, телебачення та комп'ютеризації, вік переоцінки духовних цінностей, моральних і етичних норм. У зв'язку з цим, гострої необхідності набувають дослідження, що розкривають багатогранний вплив освіти на інтелектуальний і психологічний потенціал особистості, її творчі можливості і здібності. Навчально-виховний процес повинен бути спрямований на формування і розвиток особистості, її культурного потенціалу, її здатності до творчої ініціативи, самореалізації, активності в досягненні успіху в майбутньому – ось найважливіша,

першорядна мета освіти. Але як цього досягти, якщо освітня установа нерідко створює бар'єри і перешкоди в досягненні вищезазначеної мети і мимоволі стає простором для насильства.

Проблема насильства і жорстокого поводження є міждисциплінарною. Її розглядають у соціології, філософії, психології, соціальній психології, педагогіці, юриспруденції. Кожна з цих дисциплін спирається на власні принципи, категорії, традиції і використовує властиві їй методи дослідження. Безсумнівно, названі складові взаємодіють і взаємозбагачують один одного.

У працях сучасних зарубіжних і вітчизняних вчених: С. А. Беличева, Є. М. Волкова, Є. М. Вроно, І. М. Григоровича, Р. Н. Клайберга, А. А. Реана, Б. Ю. Шапіро, G. G. Gonger, A. Guggenbuhl, R. Soenets, A. C. Huston, насильство над дітьми, жорстоке поводження з дітьми розглядаються як одна з провідних причин асоціального дитинства. Такі дослідники, як Б. М. Алмазов, Г. Беккер, К. Бейлі, А. Гоголева, Р. Джонсон, Е. Дюркгейм, Ж. Кетле, Л. Леві-Брюль, Г. Кайзер, Р. К. Мертон, А. М. Прихожан, Д. Халаган причину насильства над дітьми вбачають в їх девіантній і делинквентній поведінці [5, с. 27].

Проблемою теорії насильства займалися такі діячі політики, культури, як М. Ганді, Л. М. Толстой, М. Кінг, А. Гжегорчик, П. Є. Матвєєв. У філософському і соціальному аспекті насильство розглядалося О. В. Башкатовим, А. А. Гусейновим, В. Г. Федотовою. Феномен соціального насилля знайшов своє відображення в працях дослідників Г. Маркузе, Т. Лукмана, М. Кастельса, П. Бергера, Дж. Міда. У своїх наукових дослідженнях наковці Б. Спінер, З. Фрейд, Г. Зіммель, Л. Берковиць визначають сучасні теорії агресивної поведінки, яка являється потенціальним джерелом насильницьких дій. Вчені діячі А. Кестлер, Е. Фром у своїх працях розглядали проблему деструктивності людської поведінки.

Незважаючи на велику кількість наукових публікацій з досліджуваної проблеми, сучасні науковці досить мало приділяють уваги проблемам насильства в освітніх установах.

Соціолог І. Л. Григорович ототожнює поняття насильства з соціальним феноменом, досить складним та багатоаспектним за своєю структурою [2, с.7].

У сучасній науці існує цілий ряд визначень поняття насильства, щоб вибрати найбільш доцільне, необхідно розглянути природу насильства: чи варто проводити паралелі між насильством і вродженим інстинктом, або воно є наслідком соціально-економічних процесів, що вийшли з-під контролю. Деякі вчені стверджували, що сама поява насильства не дає підстави судити про неї як про щось початково властиве людській поведінці.

Видатний соціолог-філософ К. Лоренц в своїх дослідженнях робив акцент, що агресія не є реакцією на зовнішні впливи, а являється інстинктом самозбереження. Вчений стверджує, що в даний час можливостей переходу проявів інстинктивної агресивності в соціально нешкідливе русло не існує.

Для пояснення сплеску насильства в сучасному суспільстві, варто звернутися до концепції природи людської агресії Е. Фромма. Вчений вказує, що неможливо пов'язувати прояв соціально-психологічного насильства, подібно людської агресивності, виключно тільки з звільненням від впливу інстинктів. Пояснення цього, на його думку, їх слід шукати в умови життя і діяльності людини. Дослідник не бачить проблеми в необхідності визначити наскільки соціальні умови існування людини зумовлюють виникнення у неї жаги до влади, до насильства.

Людська агресивність формується не шляхом звільнення від впливу інстинктів, а придушенням його екзистенціальних потреб в їжі, одязі, в достатності для здобуття свободи, почуття ідентифікації, в ціннісному орієнтуванні й об'єкті шанування, у відчутті історичного коріння, в почутті єднання, в можливості реалізувати свої творчі здібності.

Психолог О. В. Ладикова зазначає, що найбільш провокує агресію людей стан недостатності необхідних потреб, образи об'єктів їх шанування. При цьому мова може йти про культурні феномени шанування: це можуть бути соціально-культурні ідеали, приналежність до соціального класу, релігія і ряд інших об'єктів, до яких людина може ставитися як до святині [5, с. 47].

Е. Фромм вказує, що насильство – це спосіб, що провокує агресію і закріплюється в поведінці. Агресія, в свою чергу, – це відповідна реакція. Таким чином, на думку вченого, насильство – це соціально-психологічний механізм, за допомогою якого формується і закріплюється ставлення людини, до ситуації, до інших людей.

Англійський філософ Т. Гоббс вважав, що для того, щоб зберегти важко здобутий мир і безпеку, обмежити егоїзм людської поведінки, можна використовувати всі засоби, в тому числі і насильство [1, с.168].

Італійський громадський діяч А. Печчеї в своїх працях висловлює сумніви тому, що агресивність внутрішньо притаманна людській натурі, а насилля – неминуче зло, породжене будь-якою соціальною системою. Вчений схильний вважати, що багато чого в цьому питанні помилково приписується нашим генетичним якостям. Насправді насилля є породженням певних відхилень культурного характеру. Дослідник глибоко переконаний, що найкращий антипод насильства – це культурний розвиток [7, с. 222].

Письменник і журналіст А. Кестлер звернув увагу на важливу біологічну особливість людини, у якій на відміну від багатьох видів тварин відсутня генетична програма про «незнищення» собі подібних. Якби у людини була генетична програма, яка забороняє вбивство собі подібних, то вся історія людства виглядала б по-іншому. У ній не було б місця крайнім проявам насильства [3, с. 230].

За останні роки з проблеми насильства в освітніх закладах було опубліковано декілька наукових робіт. Науковець О. Лютак у своїх дослідженнях здійснює теоретичний аналіз соціально-психологічних особливостей насильства, описує теорії агресивності у людей, критерії класифікації насильства, його різновиди та індикатори [6].

У сучасному суспільстві не існує єдиного підходу до визначення понять «насильство» і «жорстоке поводження». Більш того, існує велика кількість інших понять, які використовуються при описі однієї і тієї ж проблеми.

Наприклад, зловживання, примус, експлуатація, синдром небезпечного поводження з дітьми, управління і маніпуляція поведінкою.

У сучасному світі багато помилкових уявлень, коли люди відчують насильство і не вважають це насильством, тому що сприймають силу як норму. У більшості випадків люди схильні відносити до насильства лише незначну частину випадків, які завдають шкоди здоров'ю людини, тобто попадають під дію Кримінального кодексу.

Сучасний філософ-соціолог Г. Н. Кіреєв вважає, що насильство – це особливий тип відносин між людьми, що склався на базі протилежного ставлення до природних, об'єктивних умов їх існування [4, с.18].

У силу, перш за все, ідеологічних і ряду інших причин, проблема насилля над дітьми до недавнього часу була закрита для обговорення. Як наслідок, у наш час ми починаємо пожинати плоди такого підходу і усвідомлювати масштаби і серйозність цієї проблеми. Сьогодні дитина може зіткнутися з насильницькими діями в будь-який час: у сім'ї, на відпочинку, в громадському місці. Освітня установа не є винятком.

Насильство в освітніх установах – це неодноразова, зловмисна поведінка по відношенню до співучня, педагогу або іншому суб'єкту сфери освіти. Це можуть бути приставання, знущання; віднімання речей, їх псування; ігнорування, поширення наклепницьких чуток; загроза насильства, побиття, відбирання грошей і речей. Насильство може бути фізичним, психологічним, емоційним (погрози, глузування, емоційне ізолювання, приниження і т. д.) [8, с.12].

За статистичними даними, в освітніх установах м. Києва за 2008-2018 рр. 13% учнів зазнали з боку педагогів фізичне, а 24% – психологічне насильство. У м. Дніпро, за наявними даними телефону довіри «Центру соціальної підтримки дітей та сім'ї», за 2019 рік з проблем насильства звернулися понад 350 осіб, в тому числі з приводу насильства поза сім'єю – 188 осіб.

Таким чином, тенденція зростання насильницьких дій по відношенню до дітей відзначається сьогодні, як в українському суспільстві, так і в усьому

світі. Вона обумовлюється соціально-економічними факторами, культурно-освітніми, що є підставою подальшого соціально-психологічного аналізу даного явища [2, с. 107].

Список використаних джерел:

1. Берон Р. Агрессия / Р. Берон, Д. Ричардсон. Санкт-Петербург: Питер, 2000. 448 с.
2. Григорович И. Л. Синдром жестокого обращения с ребенком: Общие вопросы и физическое насилие: учебное пособие для студентов и врачей. Санкт-Петербург: Прайм Еврознак, Нева. Москва: Олма-Пресс, 2002. 510 с.
3. Кестлер А. Тринадцатое колено: крушение империи хазар и ее наследие. Санкт-Петербург: Евразия, 2001. 280 с.
4. Кіреєв Г. Н. Сутність насильства Право і суспільство. 2017. № 4. Ч. 1. 182 с.
5. Ладыкова О. В. Психологические особенности взаимодействия команды специалистов, работающих по предотвращению насилия и жестокого обращения с детьми: дис. канд. психол. наук. Москва: Серебряные нити, 2004. 416 с.
6. Лютак О. З. Профілактика насильства в сім'ї та освітньому середовищу / О. З. Лютак, Г. М. Федоришин. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2013. 254 с.
7. Печчеи А. Человеческие качества /А. Печчеи. Москва: Прогресс,1985. 322 с.
8. Федоришин Г. М. Психологія становлення особистості у батьківській сім'ї: навчальний посібник / Г. М. Федоришин. Київ: Місто, 2009. 168 с.

Слободенюк А. Д.

магістр соціальної роботи, лауреат Донецького обласного конкурсу «Молода людина року 2019» в номінації «Молодий працівник соціальної сфери», соціальний педагог Краматорського вищого професійного училища (№14)

ВПРОВАДЖЕННЯ МЕДІАЦІЇ ТА РОЗВИТОК СЛУЖБИ ПОРОЗУМІННЯ З МЕТОЮ ПОПЕРЕДЖЕННЯ НАСИЛЛЯ В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ

Створення мирного середовища як умови встановлення демократичних цінностей є орієнтиром для розбудови держави. Враховуючи сучасний етап соціокультурного розвитку України, необхідно констатувати зміну уявлень про шляхи вирішення конфліктів.

Заклади освіти ставлять за мету всебічний розвиток дитини, створення умов для засвоєння ефективних моделей поведінки з ровесниками, проте часті явища цькування, булінгу, насилля та високий рівень конфліктності серед однолітків актуалізує питання побудови безпечного, мирного, ненасильницького освітнього простору. Забезпечення загальнолюдських прав; формування поваги до прав і свобод людини, нетерпимості до приниження честі та гідності, будь-якої форми насилля та дискримінації; створення атмосфери безпеки в дитячому та молодіжному колективі, забезпечення процесу конструктивної комунікації учнівської молоді з оточуючими є першочерговим завданням для навчальних закладів [1, с. 5].

Війна на Сході України стала для всіх великим психотравматичним фактором, і зокрема для дітей. Зростає кількість випадків насилля над дітьми, яке є серйозним порушенням їхніх прав і може мати довготривалі й руйнівні наслідки на все життя. Також значного поширення серед молоді набуває таке явище, як булінг та набирає обертів кібербулінг – цькування за допомогою мобільних телефонів та Інтернету [3, с. 10], тому допомога дорослих дуже потрібна молоді, бо дії кривдників можуть завдати серйозної шкоди фізичному та психічному здоров'ю.

В українській спільноті ще панують традиції використання сили, тиску, владних повноважень у доведенні своєї точки зору, наполяганні на прийнятті односторонніх рішень на користь лише когось одного. Звичайно, такі методи вже давно стали неідеальними в демократичному суспільстві й призводять лише до ескалації і напруги в соціальному середовищі. Переорієнтовуючись на врахування потреб та інтересів усіх сторін спору, дотримуючись принципу співробітництва, українське молоде суспільство вчиться вирішувати конфлікти мирним шляхом.

У Краматорському вищому професійному училищі (№14) спланований чіткий комплекс заходів для подолання насилля, які засновані на принципах, що передбачають створення теплого та позитивного учнівського спілкування і ставиться акцент не на покарання, а на заохочення до мирного співіснування.

Вже другий рік я, як соціальний педагог, завдяки співпраці з громадською організацією «Ла Страда-Україна» широко впроваджую в навчальний процес програму «Вирішення конфліктів мирним шляхом. Базові навички медіації», «Створення системи служб порозуміння для впровадження медіації за принципом «рівний-рівному/рівна-рівній» та вирішення конфліктів мирним шляхом у закладах освіти» та «Протидія булінгу в закладах освіти: системний підхід».

Подолати та попередити прояви насильства в Краматорському ВПУ (№14) допомагає медіація однолітків та відновні практики через запровадження діяльності служби порозуміння. Сутність полягає у відповідальності підлітків за розв'язання конфліктів, які можуть спровокувати насильницьку поведінку. Пройшовши навчання, учні-медіатори допомагають своїм одноліткам домовлятися у конфліктних ситуаціях. Також діяльність служби порозуміння зменшує соціальну напруженість міжособистісних взаємин у колективі та формує в підлітках навички безконфліктного спілкування [4, с. 8].

За період впровадження програм у навчальний процес здобувачі освіти Краматорського вищого професійного училища (№14) мали змогу пройти тренінг «Базові навички медіатора/медіаторки служби порозуміння закладу освіти» та підвищити рівень своїх знань під час участі на Форумі служб порозуміння закладів освіти та тренінгу з тренерської майстерності медіаторів і медіаторок також освоїти електронний курс «Вирішую конфлікти та будую мир навколо себе».

Молодь та діти – це активні члени нашого суспільства і тому дуже важливим є їх мотивація до розвитку та самоствердженню в житті. У межах співпраці з ГО «Ла Страда-Україна» медіатори та медіаторки служби порозуміння Краматорського ВПУ (№14) мали змогу прийняти з візитом в нашому закладі освіти делегацію з Японії на чолі з Надзвичайним і Повноваженим Послом паном Такаші Куарі з метою огляду реалізації проекту «Зміцнення стійкості молоді та сприяння соціальній стабільності їх громад у

Донецькій та Луганській областях» у 2019-2020 році, який впроваджує дитячий фонд ЮНІСЕФ за фінансової підтримки уряду Японії. На зустрічі з делегацією посольства Японії в Україні молодь розкрила важливість медіації та необхідність її впровадження в освітньому процесі та повсякденному житті, особливо за для попередження насилля в наш час, коли в країні багато людей стали жертвами воєнного конфлікту.

За результатами роботи служби порозуміння «Компроміс» Краматорського вищого професійного училища (№14) можна зробити висновок, що серед підлітків покращився мікроклімат у групах, зменшилася кількість конфліктів та збільшилася зацікавленість молоді до вирішення їх шляхом переговорів та домовленостей без застосування насилля. Просвітницько-інформаційні заходи направлені на те, щоб здобувачі освіти розуміли і пам'ятали, що вони завжди можуть звернутись до чергового медіатора за допомогою при виникненні будь-якого спірного питання.

Також слід зауважити, що впровадження в серед підлітків такої техніки, як «коло» є дуже дієвим. Залежно від мети, з якою проводиться коло, процедура може називатися: «Коло прийняття рішень», «Коло примирення», «Коло підтримки», «Коло формування цінностей» тощо. Для адаптації освітян у групах проводяться тематичні кола, наприклад, «Дружба» та «Відмінність – індивідуальна особливість», «Що для мене означає мир?», «Як я бачу свою роль в розбудові миру?», які дають змогу краще пізнати та дізнатися точку зору один одного, розповісти про свої вподобання та захоплення, згуртувати підлітків. Подібні заходи поширюють серед них зацікавленість у набутті навичок неконфліктного спілкування, створюють умови для комфортного емоційного стану, допомагають навчитися говорити про свої думки, емоції та переживання та вислуховувати один одного та поважати думку іншого.

Створення умов для формування громадських та соціальних компетентностей здобувачів освіти передбачає виявлення ними конфліктологічної компетентності, вмінь і навичок вирішення конфліктів мирним шляхом, ненасильницької поведінки та громадської позиції [1, с. 6].

Усвідомлення надзвичайної актуальності роботи з миробудування, профілактики насилля і конфліктів дає змогу медіаторам / медіаторкам більш широко застосовувати на практиці здобуті знання, ефективно вирішувати конфлікти, бути толерантним до оточуючих та дозволяє запобігати проявам насилля, булінгу, дискримінації під час освітнього процесу.

Навчальне середовище – складне явище, яке включає різні рівні взаємодії всіх учасників навчально-виховного процесу, тому заклад освіти відіграє важливу роль у створенні умов для здобуття освітянами знань у безпечному освітньому середовищі, формуванні ставлень та навичок, які потрібні, щоб уникнути та запобігти проявам насильства, сформувати навички безконфліктного спілкування, ненасильницької поведінки. Звичайно вирішальна роль у протидії насиллю і булінгу належить педагогам. Проте впоратися з цією проблемою вони можуть тільки завдяки комплексному підходу та підтримки керівництва, батьківської громади, представників органів місцевої влади та громадських організацій і звичайно ж з залученням молоді [2, с. 4].

Список використаних джерел:

1. Комплект освітніх програм «Вирішення конфліктів мирним шляхом. Базові навички медіації» / В. Л. Андрєєнкова, К. Б. Левченко, Н. В. Лунченко, М. М. Матвійчук. Київ: ТОВ «Агенство Україна», 2018. 144 с.
2. Протидія булінгу в закладі освіти: системний підхід. Методичний посібник. / Андрєєнкова В. Л., Мельничук В. О., Калашник О. А. Київ: ТОВ «Агенство «Україна», 2019. 132 с.
3. Розбудова миру. Профілактика і вирішення конфлікту з використанням медіації: соціально-педагогічний аспект. [Навч.-метод. посібник] / Київ: ФОП Стеценко В. В. 2016. 192 с.
4. Створення системи служб порозуміння для впровадження медіації за принципом «рівний-рівному/рівна-рівній» та вирішення конфліктів мирним шляхом у закладах освіти. Київ: ФОП Нічога С. О. 2018. 174 с.

НАПРЯМОК: ВИХОВНИЙ

Горіна О. Т.,

*кандидат педагогічних наук, викладач історії та правознавства,
Першотравенський загальноосвітній заклад I-III ступенів №5
м. Першотравенськ*

Кондратьєва Л. О.,

*викладач інформатики та математики,
Першотравенський загальноосвітній
заклад I-III ступенів №5, м. Першотравенськ*

РОЛЬ ВЧИТЕЛЯ У ПОПЕРЕДЖЕННІ НАСИЛЛЯ У НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

Політична, соціально-економічна нестабільність у нашому суспільстві породила соціальні явища, які негативно впливають на отримання якісних знань, формування особистості здобувачів освіти у навчальних закладах. Одним із таких явищ є насильство. Насильство – розповсюджена форма порушення прав учня в освітньому середовищі, складна проблема, вирішення якої залежить від системної, комплексної, на законодавчій основі діяльності всіх учасників освітньої діяльності: здобувачів освіти, їхніх батьків, вчителів, керівників навчальних закладів, працівників соціальних служб, громадських організацій.

Вирішення проблеми насилля серед учнів у навчальному закладі залежить від матеріального забезпечення, соціального статусу, морально-психологічного стану сімей. Основна частина дітей, які терплять насилля, живуть у сім'ях зі складними життєвими обставинами (СЖО), неблагополучних сім'ях, виховуються одним із батьків тощо.

Також, стали частими кібербулінги – приниження дитини, порушення її психічного стану за допомогою мобільних телефонів, інтернету, поширення компрометуючих фото і т. д.

Попередження насилля як у сім'ї, так і у навчальних закладах, громадських місцях, місцях тимчасового перебування дітей (заняття у гуртах, секціях), залежить від знання державних нормативно-правових актів, які

забезпечують право на отримання якісної освіти та повагу прав дитини: Конституції України (ст. 53); Закону України «Про повну загальну середню освіту» (16.01.2020); Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (07.12.2017); Закону України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» (21.08.2001) та ін.

Мета тез: розглянути визначення понять «насилля», «булінг», «кібербулінг»; визначити роль вчителя у попередженні насилля у навчальному закладі; формувати навички виявлення та психолого-педагогічного реагування вчителя на прояви насилля, цькування в освітньому середовищі.

Об’єкт дослідження – роль вчителя у попередженні насилля у навчальному закладі.

Предмет дослідження – ефективні заходи, використані вчителем для попередження насилля у навчальному закладі.

Дослідники проблеми насилля констатують, що дуже часто діти отримують морально-психологічне, фізичне насилля у сім’ї. Отриманий негативний досвід вони переносять у колектив, стають лідерами підліткових угруповань, проявляють агресію у спілкуванні з однолітками і навіть з дорослими (батьками, вчителями, обслуговуючим персоналом тощо).

Проблема попередження домашнього насилля – одна з важливих напрямів реалізації державної політики у сфері захисту невід’ємних прав та інтересів дитини. Завдання навчального закладу через педагогічний колектив, який працює з учнями, не тільки забезпечувати якість знань, формувати життєві компетентності, а й разом із батьками нести відповідальність за розвиток навиків здорового способу життя дитини, здібностей, індивідуальних можливостей кожного учня, створювати комфортне освітнє середовище, матеріальний та морально-психологічний клімат у сім’ї, навчальному закладі.

Проблема попередження цькування (булінгу), насилля у різних формах (відсутність піклування, байдуже ставлення, психологічне, сексуальне, фізичне, тощо), найгостріше сьогодні постає в освітньому середовищі, в якому дитина проводить більшу частину дня, життя.

За даними соціологічних досліджень UNICEF у 2017 році, 67% дітей в Україні у віці від 11 до 17 років стикалися з проблемою булінгу (цькування) впродовж останніх трьох місяців, а 24% дітей стали жертвами цього явища. За даними опитування HBSC 2018 року, серед дітей віком від 10 до 17 років 35% опитаних упродовж останніх двох місяців брали участь в ображенні/приниженні або знущанні з інших, 37,9 % були жертвами образ, знущань та принижень інших підлітків.

Результати опитування U-Report відбивають найрозповсюдженіші причини булінгу (цькування): ігнорування дорослими булінгу (цькування) (39%) та особливості характеру певних дітей (26%) [4].

Термін «булінг» – відносно новий у суспільному житті та вітчизняній психолого-педагогічній науці. Однак політична, соціально-економічна нестабільність у нашому суспільстві, соціальні явища пов'язані з мовою, релігією, негативно впливають на розвиток особистісних якостей учня на гуманних принципах, принципах «Добра», «Справедливості» тощо. Діти, права яких порушуються у сім'ї, проти яких здійснюється насилля батьками чи особами, які їх замінюють, отриманий негативний досвід спілкування, неповаги, фізичних принижень застосовують у шкільному колективі, громадських місцях. Це грубі штовхання, хапання, стусани, плювки, словесні образи, пригощання алкоголем, речовинами, які викликають галюцинації, одурманення.

Насильство у закладах освіти стає масовим, систематичним застосуванням насильницьких дій проти тих, кого обрано так званою «жертвою», у спілкуванні з іншими дітьми, батьками, учителями.

Фізичне насильство викликає у дитини стан тривоги, наносить шкоду здоров'ю, перешкоджає формуванню активної життєвої позиції, здорових амбіцій, впевненості у своїх можливостях, прогнозуванні перспективи на майбутнє доросле життя.

7 січня 2018 р. набув чинності Закон України № 2229-VIII «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Закон визначає

організаційно-правові засади запобігання та протидії домашньому насильству, основні напрями реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, спрямовані на захист прав та інтересів осіб, які постраждали від такого насильства [1].

Завдання навчального закладу через педагогів, які працюють із цією категорією учнів, організувати зустрічі з батьками на яких обговорювати нормативні документи з даної проблеми, питання захисту прав дитини, створення психолого-педагогічного та комфортного сімейного середовища для їх повноцінного розвитку.

Не буде перебільшенням думка, що іноді насильство у сім'ї, зумовлено біологічними факторами, які у певному соціальному середовищі розвивають схильність до принижень, агресії, підтримки та участі в акціях насилля над іншими людьми.

У психологічній науці більшість дослідників розглядають дефініції насильство, булінг, як застосування силових методів, психологічний, фізичний тиск за допомогою погроз щодо тих, хто не може себе захистити, протистояти насиллю. Жертвами булінгу стають учні в яких є відмінності від однолітків, інших дітей: соціальний статус, зовнішні вади, релігійні чи національні ознаки, манери, заїкання тощо.

Як реагувати на цькування, насилля, яке вже має місце у навчальному закладі?

1. Неодмінно звернутися за допомогою до дорослих – учителів, батьків та не намагатися самотійно виправити ситуацію, зупинити приниження.

2. Не замовчувати фактів насилля, імена кривдників та не приймати на себе «ярлик» постійної жертви.

3. Не відкладати звернення за допомогою або відмова від неї через зневіру змінити ситуацію.

4. Допомогти вчителям, батькам, спеціалістам соціальних та правоохоронних органів зупинити приниження гідності дитини та порушення її конституційних прав.

Для сучасного суспільства новою формою насилля є кібербулінг, який розглядається як агресія, жорстокі дії, мета яких принизити людину через інформаційно-комунікаційні засоби: соціальні мережі, електронні пошти, мобільні телефони.

Перед педагогічними колективами загальноосвітніх навчальних закладів стоять завдання: діагностувати наявність насилля у шкільному колективі; попередити цькування та їх негативний вплив на учня; знати алгоритм дій вчителя, який став учасником насилля; попередити насилля, булінг, кібербулінг у навчальному закладі.

Певний досвід ролі вчителя у попередженні насилля у навчальному закладі сформовано у Першотравенському загальноосвітньому закладі I-III ступенів №5, а саме: здійснюється психолого-педагогічний супровід системної, комплексної діяльності для попередження насилля у школі; проводиться своєчасне діагностування морально-психологічного стану дітей, які виховуються у неповних, сім'ях СЖО та позбавлених батьківського піклування; встановлено тісну співпрацю з працівниками соціальних служб та правоохоронних органів; розроблено комплексну програму індивідуальних та колективних заходів щодо попередження насилля у навчальному закладі, яка включає участь у міжнародних, державних акціях проти насилля.

Таким чином, попередити акти насилля у шкільному колективі можливо за умови нормативно-правового та психолого-педагогічного супроводу системної, комплексної співпраці всіх учасників освітньої діяльності та використання ефективних заходів створення морально-етичного освітнього середовища.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 року № 2229-19 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>. 5.
2. Закон України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» від 21 серпня 2001 року №2558-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.

3. Закон України «Про повну загальну середню освіту» 16 січня 2020 29210. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.pedrada.com.ua/article/2732-zakon-ukrani-pro-povnu-zagalnu-serednyu-osvtu>.

4. Протидія та попередження булінгу (цькування) в закладах освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:MON>

Гнатенко О. І.

соціальний педагог Криворізької гімназії № 127

ДІЯЛЬНІСТЬ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА З ПРОФІЛАКТИКИ НАСИЛЬСТВА В ОСВІТНЬОМУ ЗАКЛАДІ

Розповсюдженим явищем у закладах освіти останнім часом є агресивна поведінка дітей, яка призводить до створення конфліктних ситуацій та насильницьких дій в учнівському середовищі. Саме у підлітковому віці агресивна поведінка проявляється найвиразніше. Адже саме у період самовизначення, ідентифікації, молода людина приміряє на себе соціальні ролі, які за браком досвіду та відсутністю самоконтролю призводять до насильства і булінгу в освітньому середовищі. Тому своєчасна, якомога більш рання психологічна діагностика схильності молоді до ненормативної поведінки, розроблення комплексу заходів психологічної допомоги особистості у зазначених випадках потребує сукупних зусиль учасників освітнього процесу. Людина як особистість формується під впливом системи соціальних відносин, у яку вона включена; цей процес визначається сукупністю соціальних норм, чинних на даний момент у суспільстві. Під час анкетування здобувачів освіти Криворізької гімназії № 127 «Шляхи вирішення конфліктів», в якому взяли участь 112 батьків дітей початкових класів з'ясовано, що 87% батьків вчать своїх дітей агресивно, зазвичай, за допомогою фізичної сили захищати свої права. 9% відчують незадоволення тим, як дитина відстоює себе, і аби дали собі раду, скеровують їх до секцій бойових мистецтв, і тільки 4% батьків вчать дітей конструктивним шляхом вирішувати конфлікти.

Агресивна реакція – це лише один зі способів, за допомогою яких людина вирішує проблеми, які з’являються у соціумі. Як правило, агресія виникає у складних обставинах, під час яких індивід відчуває психологічну напруженість. Вона буває спрямована безпосередньо на ціль та виражається за допомогою агресивних дій.

З метою дослідження рівня прояву основних симптомів агресії і ворожості серед здобувачів освіти основної школи, була використана методика Басса-Дарки. Дослідження проведено серед підлітків 6-9 класів у кількості 115 осіб, з них 63 дівчинки і 52 хлопчики. Методика агресивності Басса-Дарки дозволяє оцінити 8 типів різних реакцій.

Дратівливість (готовність виявити негативні переживання вже при невеликому рівні психоемоційного збудження (запальність) виявили 24 % учасників дослідження. Негативізм (манера спілкування, при якій індивід займає опозиційну сторону) – 12%. образа (злість на оточуючих за їх реальні або уявні дії) – 56%. Підозрілість (від недовіри до оточуючих людей. Прагнення триматися подалі від соціуму і до стійкого переконання в тому, що люди приносять шкоду і роблять погані вчинки) – 18%. Прояви фізичної агресії – 4% осіб. Непряма агресія (спрямована на сторонніх осіб) – 7%. Вербальна агресія (мовна) – 33%. Почуття провини (переконання людини, що вона є поганою, а її вчинки злі, докори сумління) – 37%.

Під час дослідження з’ясовано, що здебільшого підлітки відчувають злість, дратівливість і використовують вербальну агресію. Результати діагностування представлені на координаційній зустрічі з питань взаємодії суб’єктів соціальної роботи щодо профілактики негативних явищ у шкільному середовищі та своєчасного виявлення сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах.

Під час роботи я зіштовхнулася з проблемою, як відрізнити насильницькі дії від нещасних випадків з необережності, незважених рішень у дітей, ситуацій з негативними наслідками через брак досвіду, потяг до пригод, індивідуальних психологічних особливостей. Де межа, коли треба припинити

на рівні освітнього закладу пояснювати, домовлятися, впроваджувати санкції, а слід терміново залучати до роботи з дитиною та батьками фахівців ССД, КМЦСССДМ, Ювенальної превенції? Адже зрозуміло, що не всі діти керуються вказівками дорослих, виконують рекомендації, зважають на повчання і обмежуються однією бесідою для усунення недоліків у поведінці. Не згодна і з тим, що за дрібні правопорушення треба повідомляти відповідні служби для впровадження міжсекторної взаємодії. Із власного досвіду знаю, що з «важких» підлітків виростили успішні, цілеспрямовані молоді люди, які вміють долати труднощі, досягати мети, з повагою згадують заклад освіти і вдячні педагогам за терпіння. Але є й інший досвід, коли з підлітком працює ціла купа людей, а результатом є ще одне протиправне діяння, після чого, починаю відчувати власне безсилля, почуття провини, втрачати впевненість у собі, разом із тим стосунки з дитиною псуються, конфлікт із батьками загострюється, проблема не вирішується, здається, що час втрачений.

Відомо, що дитина прагне задовольнити свої потреби: відчувати себе добре (не відчувати страждань, не боятися, не робити щось неприємне); бути успішним (у стосунках з батьками, дружбі, грі, в навчанні, в спорті); бути прийнятним, подобатися (своїм батькам, одноліткам, учителям); бути почутим, зрозумілим, спілкуватися, дружити, отримувати увагу); бути потрібним, відчувати свою належність, знати своє місце в сім'ї, знати хто головний, де межа дозволеного; зростати, розвиватися, реалізувати здібності.

Абсолютно згодна з тим, що своєю агресивністю діти домагаються досягти лише цієї мети, причому тими засобами, якими вони володіють. Завдання дорослих сприяти у задоволенні потреби більш ефективними, прийнятними способами. Задача соціального педагога допомогти це зрозуміти батькам. Складність цього напряму роботи полягає у непередбачуваності результатів співбесіди з батьками, адже, кожна історія дитини чи дорослого має складне соціальне підґрунтя. Під час першої зустрічі з батьками треба встановити контакт, визначити, чи зможе сім'я самотійно подолати проблему, виробити подальший план дій. Із самого початку бесіди треба

зробити все, щоб одразу не протиставити себе співбесіднику. Доцільно спочатку поговорити про те, що є в поведінці дитини позитивного: риси характеру, гарні вчинки тощо. Можна також повідомити батькам щось приємне, цікаве про стосунки їхньої дитини з однолітками. Це сприятиме створенню доброзичливої атмосфери для подальшого спілкування, тому не завадить продумати три перші фрази, кілька запитань, на які співбесідник відповість «так». Якщо на початку бесіди відчувається хвилювання в голосі, бажано говорити тихіше, повільніше, якщо навпаки, говорити впевнено і чітко. Взагалі, коли батьків запрошують до закладу освіти, вони хвилюються. Тривога виражається декількома способами: уникнення (усі спроби зустрітися з батьками зводяться нанівець, або чітко окреслюють брак часу), захист (шукають винних), напад (влаштовують гучні скандали). Треба на це зважати і намагатися усунути тривогу, заспокоїти, переключити увагу. Тон бесіди має бути привітним, доброзичливим. Це допомагає співрозмовникові повірити у щирі зацікавленість його проблемами, співбесідник може бути добре проінформований щодо теми розмови, тому краще висловити свої сподівання на це або запитати його ставлення. Неодноразово спостерігала, як закриті, агресивно налаштовані батьки починали посміхатися, розслаблялися, зручно вмошувалися в крісло і це допомагало ефективно вирішувати питання, хоча, у кожній ситуації треба виявляти гнучкість, оперативність, творчість. На етапі обговорення проблеми, як свідчать досвід і аналіз літератури, доцільно дотримуватися деяких правил, які полегшують розуміння і дають змогу обмінюватись інформацією: уважно слухати і чути; намагатися перейти від монологу до діалогу; давати змогу співрозмовникові спокійно висловити свою думку; викладати свою інформацію чітко, коротко й послідовно; добирати способи й засоби аргументування залежно від індивідуальних особливостей співрозмовника (рівня його мислення, віку, статі, типу темпераменту тощо); викладати докази в коректній формі.

Отже, при розбіжностях у поглядах учасників освітнього процесу, неконструктивному вирішенні конфліктних ситуацій, перекладанні

відповідальності на інших, невиконанні своїх обов'язків проблема щодо насильницьких дій загострюється, і навпаки, при тісній взаємодії закладу освіти і сім'ї, успішному виконанню наданих рекомендацій дитячі поведінкові розлади піддаються корекції, спостерігається позитивна динаміка емоційного розвитку, зміни у поведінці відповідно до соціальних норм. Таким чином, профілактика насильства в учнівському середовищі – це комплекс цілеспрямованих колективних і індивідуальних впливів на свідомість, почуття і волю дітей і підлітків з метою вироблення в них імунітету до негативних впливів оточуючого середовища, попередження асоціальної спрямованості, їхньої антигромадської поведінки і перебудови ставлення їх до оточуючої дійсності в процесі перевиховання, виключно у тісній співпраці з батьками.

Список використаних джерел:

1. Воленчук Т. В. Консультація у роботі соціального педагога / Т. В. Воленчук. Київ, 2011. 7 с.
2. Девіантна поведінка [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>.
3. Оначук І. О. З досвіду профілактики девіантної поведінки дітей та молоді / І. О. Оначук. Київ, 2014. 28 с.
4. Чорна Г. А. Конфлікт з дитиною та шляхи його вирішення: Практикум для батьків: [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://naurok.com.ua/praktikum-dlya-batkiv-konflikt-z-ditinoyu-ta-shlyahi-yogo-virishennya-5568.html>.

Кобзєва І. М.

*завідувач навчально-методичної лабораторії здоров'язберігаючих технологій
КЗВО «Дніпровська академія неперервної освіти» ДОР*

Белєнінник О. Є.

*методист навчально-методичної лабораторії здоров'язберігаючих технологій
КЗВО «Дніпровська академія неперервної освіти» ДОР*

РОЛЬ ПРОСВІТНИЦЬКО-ПРОФІЛАКТИЧНОЇ РОБОТИ У ФОРМУВАННІ БЕЗПЕЧНОЇ ПОВЕДІНКИ ДИТИНИ

Стрімкий розвиток інформаційних технологій поставив перед суспільством ряд завдань, серед яких забезпечення дітям вільного доступу до інформації і, в той же час, гарантування їх безпеки в інформаційному

просторі. Інформаційні технології мають позитивний вплив на розвиток дитини. За їх допомогою забезпечується вільний доступ до інформації, особливо до такої, яка сприяє освітньому та культурному розвитку дитини.

Інформаційний простір – це середовище, де здійснюється формування, збір, зберігання та розповсюдження інформації, інформаційна взаємодія організацій та громадян і задоволення їхніх інформаційних потреб. Інформаційний простір сьогодні є невід’ємною складовою формування особистості дитини. Саме з медіа дитина сьогодні має змогу отримувати інформацію про світ дорослих, сформувати зразки міжособового спілкування, сценарії та норми соціальної поведінки.

На сьогодні постає дуже важливе питання інформаційно-психологічної безпеки, адже захоплення інформаційними технологіями та відсутність необхідних навичок прогнозування ризиків у мережі може стати причиною небезпечних ситуацій у реальному житті, а саме насилля.

Рисунок 1. Небезпечні ситуації, з якими стикаються діти в Internet

Проблема насильства над дітьми є надзвичайно актуальною в усьому світі. Розповсюдження цього явища пов'язане із загальним зростанням кількості насильства в суспільстві: насильницьких злочинів, суїцидів та

нешасних випадків із летальним результатом.

Сексуальне насильство – прихована проблема сучасного суспільства і зазвичай дуже складно не тільки встановити кількість потерпілих дітей, а й своєчасно надати їм кваліфіковану допомогу та підтримку. Звісно, факторів, що спричиняють це явище, багато, однак основними є: сучасні погляди суспільства на виховання, зокрема терпимість до проявів жорстокого поводження з дитиною; тотальна суспільна табуїзованість теми сексуального насильства; неготовність дорослих працювати в цій темі, а також соціальна й психологічна незрілість дітей, що ставить їх у повну залежність від дорослих, а нездатність захистити себе робить особливо уразливими перед проявами сексуального насильства.

За даними Ради Європи, кожна п'ята дитина страждає від різних форм сексуального насильства. У восьми випадках із десяти сексуальне насильство над дітьми скоюють добре знайомі дитині люди. Це можуть бути – члени сім'ї, друзі, сусіди. Деякі з них обіймають певні посади, що передбачають постійний контакт з дітьми, інші мають авторитет і користуються довірою й повагою серед дорослих. Частіше, дитина може не розповідати про насильство, допоки не стане дорослою.

У сучасному світі однією з небезпек є сексуальне насильство онлайн. Згідно з дослідженням 30 % опитаних дітей погоджувалися зустрітися з людиною, з якою вони познайомилися онлайн. Комітет ООН з прав дитини відзначив, що відвідування порнографічних сайтів становило 70 % усього трафіку на території України а п'ять млн. українських користувачів на місяць цікавляться дитячою порнографією [1].

Також на сьогодні серед учнівської молоді спостерігається тенденція до проявів агресії та насильства, які вони знімають на фото- та відеокамери, мобільні телефони. Така небажана агресивна поведінка дітей шкільного віку, яка призводить до цькування дитини іншою дитиною або групою дітей з метою приниження, залякування та демонстрації сили через Інтернет, мобільні телефони та інші електронні пристрої має назву кібербулінг. До кібербулінгу

відноситься розповсюдження чуток та образливих коментарів із використанням електронної пошти, мобільних телефонів (наприклад, надсилання СМС), пересилка неоднозначних фото, обзивання по телефону, знімання на відео бійок чи інших принижень і викладання відео в мережу Інтернет, цькування через соціальні мережі і сайтів соціальних мереж [3].

До кібербулінгу можна віднести імітування чужих профілів у соціальних мережах, що завдає шкоди іншій дитині та шкодить її соціальному статусу. Цей вид цькування досить часто розповсюдженій у шкільному середовищі. Як бачимо, за наявності бажання і засобів будь-яка інформація щодо конкретної особистості може стати доступною і бути використана в корисливих цілях іншою особистістю, групою осіб. Щоб повноцінно орієнтуватись у віртуальному просторі, дитині треба вчитися структурувати великі потоки інформації, дотримуючись правил безпечної поведінки і в мережі, і в реальному житті.

Залякування (bullying) і кіберзалякування (cyberbullying) завдають страждань мільйонам дітей. Ці огидні форми насильства є однією з головних дитячих проблем і однією з основних причин, чому діти звертаються по допомогу до телефонів довіри. Як було відзначено Спеціальним представником Генерального секретаря ООН з питання насильства щодо дітей, словесне, психологічне або фізичне (як в освітніх закладах, так і поза ними) знуцання часто асоціюється з дискримінацією і стереотипізацією дітей, які перебувають в уразливому становищі [3].

Освіта та освітні заклади визнаються одними з дієвих інструментів для попередження насильства щодо дітей. Як було заявлено Комітетом з прав дитини, загальна мета освіти полягає в максимізації здатності і можливості дитини повноцінно і відповідально брати участь у вільному суспільстві.

Широка мережа закладів системи освіти (закладів дошкільної освіти, загальноосвітніх шкіл, училищ, коледжів, ліцеїв, гімназій, ЗВО та ін.), що охоплює практично все дитяче населення і значну частину молоді, та має унікальну можливість на всіх етапах освітнього процесу реалізовувати

комплексні профілактичні програми [4].

Так на базі КЗВО «Дніпровська академія неперервної освіти» ДОР фахівцями навчально-методичної лабораторії здоров'язберігаючих технологій розроблено та впроваджуються спеціалізовані тематичні тренінгові заняття для психолого-педагогічних працівників закладів освіти «Безпечні кордони дитини», «Безпека Online».

Метою тренінгових занять «Безпечні кордони дитини» є підготовка вихователів, педагогів, психологів до проведення інтерактивних занять для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку з метою формування навичок безпечної поведінки, які дозволять уникнути ситуацій, пов'язаних із ризиком сексуального насильства.

Метою тренінгових занять «Безпека Online» є підготовка педагогів, психологів до проведення інтерактивних занять для підлітків щодо формування навичок безпечної поведінки у інтернет просторі та можливості уникнути ризикованих ситуацій в мережі.

Означені заняття є інтегрованою частиною тренінгового курсу з сексуальної освіти «Повага. Любов. Секс», який впроваджується в Дніпропетровській області з квітня 2018 року [3].

Запропоновані авторами інтерактивні заняття є практичним інструментом не тільки для освітян, а й для батьків та інших відповідальних та небайдужих дорослих, які допоможуть дитині здобути знання, вміння та навички, необхідні для подальшого безпечного самостійного життя.

Список використаних джерел:

1. Кобзева І. М., Кравченко Л. А. Проблеми статевої просвіти підлітків. III Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Наука III тисячоліття: пошуки, проблеми, перспективи розвитку» (25-26 квітня 2019 р.): збірник тез. Бердянськ: БДПУ, 2019. С. 217-218.
2. Самусь В. В., Кравченко Л. А, Кобзева І. М. Посібник для тренерів з сексуальної освіти «Повага. Любов. Секс». Дніпро, 2019. 211 с.
3. Черних О. О. Аналіз класифікацій загроз в Інтернеті. Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка № 1 (290), 2015. С. 281-289.

4. Kobzieva I. Formation of adolescent and youth outlook on sexual health in educational institutions. Mechanisms for ensuring sustainable development of society. Series of monographs Faculty of Architecture, Civil Engineering and Applied Arts Katowice School of Technology. Monograph 29, P. 299-311.

Лучанінова О. П.

доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри інженерної педагогіки Національної металургійної академії України

ВИХОВНІ АСПЕКТИ ПРОТИДІЇ НАСИЛЬСТВУ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Для ХХІ століття характерне насильство у різних сферах людського буття: політичне, економічне, духовне та сімейно-побутове. Сучасна молодь, особливо школярі, легко можуть побачити його вираження у війнах, убивствах, знеціненні життя рідних.

На жаль, Україна у стані війни, у суспільстві панують такі явища, як антигуманність, агресія, жорстокість. Війни, заколоти, революції, страти, терор стали ледве не нормою життя людей. Тож насильство є однією з найбільш розповсюджених форм порушення прав людини. Зазвичай, найбільше страждають від насильства жінки, діти та люди похилого віку [1].

Сумно констатувати, що 25 грудня відзначається Міжнародний день проти насильства щодо жінок, 10 грудня – День прав людини. У проміжок між цими датами відзначається 1 грудня міжнародний день боротьби зі СНІДом, 2 грудня – Міжнародний день боротьби з рабством, 3 грудня – Міжнародний день людей з інвалідністю, 5 грудня – Міжнародний день волонтера. Ці дати підтверджують сумну статистику: протягом останніх 10 місяців надійшло 95 тисяч звернень щодо фактів проявів домашнього насильства, 10 тисяч звернень – від чоловіків і 763 звернення – від дітей. Міністерство внутрішніх справ зробило 105 приписів щодо фактів домашнього насильства.

Держава підсилила політику щодо цієї проблеми. 7 січня 2018 р. набув чинності Закон України № 2229-VIII «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Закон сприяє формуванню у дітей та молоді

нетерпимого ставлення до насильницьких моделей поведінки, небайдужого ставлення до постраждалих осіб, усвідомлення насильства як порушення прав людини адресовані усім фахівцям, які працюють з дітьми та молоддю. Служба у справах дітей та сім'ї та КНУ імені Шевченка вперше в Україні презентували інтегровану програму з розширення компетенцій психологів із супроводу випадків домашнього насильства.

Булінг серед студентів доволі поширене явище – в університеті, а особливо у кімнаті гуртожитку, де живуть більше, ніж двоє осіб. Усе починається зі ситуативних коаліцій, де двоє друзять проти однієї чи одного або четверо та більше об'єднуються навколо сильнішого. І починаються зверхні натяки, передражнювання. Булінг – це фактично цькування [2].

Причини булінгу: відсутність толерантності і розуміння окремоті і індивідуальності кожної особистості; уявлення «насильника» про життя і цінності не збігаються з колективом; бажання викликати повагу та здобути авторитет серед інших; захист від булінгу за допомогою боулінгу; підсвідоме прагнення до жорстокості та ін.

Виховні аспекти протидії насильству в закладах вищої освіти тісно пов'язані з комплексним підходом, в основі якого лежить принцип дотримання прав людини у сфері освіти. Він передбачає право кожного на отримання якісної освіти та повагу прав людини. Заснований на повазі прав людини, підхід розширює доступ до освіти, сприяє створенню в освітніх установах інклюзивного середовища, що підтримує різноманіття і рівні можливості і не допускає дискримінацію.

Комплексний підхід підвищує якість освіти, оскільки передбачає методи навчання, що враховують індивідуальні потреби і здібності учнів, студентів і спонукає їх до активної участі в освітньому процесі, а також сприяє створенню безпечного освітнього середовища. І те й інше – найважливіші умови успішного освітнього процесу. Повага до прав людини сприяє соціальному та емоційному розвитку студентської молоді, визнає їх людську гідність і основні свободи, без яких неможливо в повній мірі розкрити їх

потенціал. Повага до прав людини закладає фундамент культури миру, яка передбачає виховання поваги до відмінностей між людьми, що є вирішальною умовою протидії насильству. Послідовне дотримання прав людини – запорука створення безпечного освітнього середовища.

У закладах вищої освіти проводять з учасниками освітнього процесу виховну роботу із запобігання та протидії насильству. Так, у Національній металургійній академії України працює Рада з виховної роботи, секція гуманітарного супроводу освітнього процесу, на засіданнях яких розглядаються питання щодо запобігання та протидії насильству. Одним із важливих заходів профілактики насильства в освітньому середовищі академії є формування у здобувачів вищої освіти умінь і навичок розвитку і підтримки здорових міжособистісних відносин. Для цього до плану виховної роботи академії, факультетів включені різні види роботи щодо конструктивного вирішення конфліктів, самостійного прийняття рішень. Такі заходи допомагають студентам засвоювати загальнолюдські цінності, поважати права і гідність людини, гендерну рівність і різноманіття, розвиватися як особистість, підвищувати самоповагу і зміцнювати самооцінку. Наприклад, психолого-педагогічний клуб «Перспектива» вже неодноразово проводив засідання для викладачів і студентів із питання боулінгу й домашнього насилля. Запрошувалися фахівців, психологи, які пропонували алгоритм реагування на випадки домашнього насильства, практичне відпрацювання отриманих знань та навичок, інформаційний супровід впродовж всього навчання, також найкращі техніки та методики, унікальні психологічні розробки та інструменти.

Викладачам, кураторам треба враховувати вплив навколишнього соціального середовища, поширені в суспільстві стереотипи (в тому числі гендерні), соціокультурні особливості і національні традиції, існуючі моделі поведінки дорослих, студентів, розглядати приклади ситуацій, пов'язаних із проявом насильства, способи попередження таких ситуацій і виходу з них;

враховувати рівень професійної підготовки педагогів і ресурсні можливості закладу вищої освіти [1].

Уважаємо, що необхідно розвивати й оновлювати комфортне освітнє середовище для студентів, студентів, застосовувати інноваційні форми і методи роботи з конфліктами, виховання на цінностях – виховання громадянина, ефективна комунікація і педагогічне спілкування. Зкладам вищої освіти варто взяти на озброєння розмаїття організаційно-виховних заходів: для студентів: тренінги, заняття з елементами тренінгу, форум-театри, мозковий штурм, брейн-стормінг, печи-куча, дискусії, дебати, відео лекторії, виставки плакатів, фоторобіт, флешмоб, воркшоп, ток-шоу, пресконференція, переговори, мікрофон, бібліомікси, каравани історій з проблеми насильства, квести, велнес-тренінги, геокешинг, ковёркінг, флешбек; для викладачів: дискусійні платформи, методичні брифінги, круглі столи, семінарські заняття, конференції тощо [1].

Безперечно, що ця робота повинна здійснюватися у тісній взаємодії зі студентським активом закладу, здебільшого з ініціативи студради. Право на свободу від насильства – одне з основних прав людини. Повага до людини повинна стати новим етичним стандартом українського суспільства.

Список використаних джерел:

1. Запобігання та протидія насильству МОН. Методичні рекомендації Київ, 2018. 66 с. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://don.kyivcity.gov.ua/files/2018/5/22/mon.pdf>.
2. Мартин І. Стоп булінг. тижневик «Аудиторія» <https://lpnu.ua/news/2019/vykladach-kafedry-teoretychnoyi-ta-praktychnoyi-psyhologiyi-iryna-snyadanko-buling-sered>.

НАПРЯМОК: ГЕНДЕРНІСТЬ

Кочелаба А. В.

*ад'юнкт кафедри кримінального права, старший лейтенант поліції
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РІВНИХ ПРАВ ТА МОЖЛИВОСТЕЙ ЖІНОК І ЧОЛОВІКІВ ТА ПРОБЛЕМИ ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ

На шляху демократичного розвитку Україна прагне до створення громадянського суспільства на гуманітарних засадах. Забезпечення гендерної рівності в Україні на сучасному етапі є вимогою суспільства. Правова, демократична, соціальна держава гарантує рівні правові можливості для жінок і чоловіків.

Метою є досягнення рівного становища жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства шляхом правового забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, ліквідації дискримінації за ознакою статі, реалізовувати рівні права, надані їм Конституцією і законами України.

Основу гендерного законодавства України складають: Конституція України; Загальна декларація прав людини; Конвенція ООН «Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок»; Декларація щодо рівності жінок та чоловіків; Конвенції МОП №100, 111, 156, 182, 1839; Кримінальний кодекс України; Сімейний кодекс України; закони України «Про попередження насильства в сім'ї» та інші нормативно-правовими актами.

Проблематика правового забезпечення гендерної рівності присвячують свої роботи такі вчені, як: Н. Аніщука, С. Ромоданова, Л. Кобелянської, Н. Болотіної, О. Вороніної, К. Чижмар, Г. Даудової, Т. Головка, О. Костенко, С. Поленіна, О. Дашковської, Н. Грицяк, Ю. Івченко, К. Левченко, Т. Мельника, Н. Оніщенко, О. Рудневої, І. Грицай, В. Бурдяк, О. Вілкова, С. Береза, Ю. Шведа, І. Кресіна та інші.

У статті 24, Основного Закону України – Конституції України, зазначено, що рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних із чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній

діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками [1].

Також, це питання регулюється Законом України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». Відповідно до статті 1 цього Закону рівні права жінок і чоловіків – це відсутність обмежень чи привілеїв за ознакою статі: а рівні можливості жінок і чоловіків – це рівні умови для реалізації рівних прав жінок і чоловіків [2].

Вперше термін «гендерна рівність» закріплений у Постанові КМУ від 06 травня 2001 року «Про Національній план дій щодо поліпшення становища жінок та сприяння впровадженню гендерної рівності у суспільстві на 2001-2007 роки».

Українське законодавство є переважно гендерно нейтральним, тобто таким, що не містить негативних дискримінаційних положень щодо жінок або чоловіків, передбачає всі основні види рівності та соціального захисту.

Крім цього, останніми роками, через прагнення України повноцінно інтегруватися в європейську спільноту, зокрема набути членство в ЄС, відбувається інтенсивна «європеїзація» вітчизняного законодавства, що полягає у приведенні українського законодавства у відповідність до норм і стандартів Євросоюзу та їх практичному втіленні.

На сьогодні Україна підписала та ратифікувала багато міжнародних актів щодо гендерної рівності, соціальних прав людини, але більшість з цих

актів є рамковими та передбачають гнучкі соціальні стандарти орієнтовані на держави з різним рівнем соціального та економічного розвитку.

Дискримінація в Україні не карається. Держава практично не здатна забезпечити дотримання зазначеного у статті 24 Конституції України принципу рівності, оскільки органи влади не мають реальних механізмів впливу на порушників.

Формування гендерної політики між чоловіками та жінками Європейського Союзу здійснювалося в рамках процесу розвитку європейської інтеграції. Рівність між чоловіком і жінкою стала невід'ємною частиною «європейського проєкту», де принцип рівності займає важливе місце в усій його діяльності.

Україна досягла певного прогресу у сфері сприяння гендерній рівності та розширення прав і можливостей жінок. Оцінюючи в цілому систему гендерного законодавства, серед позитивних рис можна відмітити: конституційне закріплення принципу рівності, в т. ч. рівності статей, наявність спеціального гендерного закону. Гендерне законодавство України загалом може бути визначене як гендерно збалансоване.

Проте, незважаючи на досягнення, попри приєднання до міжнародних угод та ухвалення національного законодавства про рівні права та можливості жінок і чоловіків, проблеми у сфері розширення прав і можливостей жінок і чоловіків залишаються. Держава також часто не здійснює системного нагляду виконання взятих міжнародно-правових зобов'язань у соціальній сфері.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. Режим доступу: URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок чоловіків» // Відомості Верховної Ради України. 2005. № 52. Ст. 561. Режим доступу: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>.
3. Пищуліна О., Чернова А., Хопта А. Гендерна рівність і розвиток: погляд у контексті Європейської стратегії України, навч. посібник. Київ, 2016. Ст. 244.

Ящук К. В.

*соціальний педагог Гірничо-електромеханічного коледжу
Криворізького національного університету*

Бевза Л. Ю.

*практичний психолог Гірничо-електромеханічного коледжу
Криворізького національного університету*

ГЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНЕ НАСИЛЬСТВО:

ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ

Під гендерним насильством (gender-based violence) мається на увазі насильство, яке чинять переважно чоловіки проти переважно жінок. Найчастіше (але не тільки) це насильство здійснюється в приватному просторі (домашнє насильство), тому його погано розпізнають і карають органи правосуддя. Це проблема ХХІ століття, актуальна для всіх країн світу: немає жодної країни, де її було б вирішено [3].

Кожна третя жінка є жертвою насилля, але тільки 12% свідків звертаються до поліції з підозрою про злочин.

Проблему сексуальних домагань супроводжує мовчанка, перекладання вини на жертву та ігнорування з боку правоохоронних органів і роботодавців.

Що стосується захисту прав жінок, то 60% суддів і прокурорів підтримують думку, що в домашньому насильстві винна сама потерпіла. У 2017 році в Україні від побутового насильства загинуло 600 жінок. Для порівняння: в цьому ж році під час військових дій в АТО країна втратила 191 військового [1].

Загалом агресивну поведінку очікують від саме чоловіків, тому чоловіки – це та група, яка переважно чинить насильство будь-якого типу (хоча й сама страждає від насильства у війнах, розбоях, вуличному насильстві тощо). Тобто, передусім чоловіки є агресорами, які коять насильство проти жінок, дітей та інших чоловіків. Жіноча гендерна роль «пасивної» і «слабкої» статі, гендерна нерівність, не рівні можливості на ринку праці тощо роблять жінок групою, вразливішою до насильства.

Однією з найпоширеніших форм гендерного насильства вважається, так зване, домашнє насильство (domestic violence), або насильство в сім'ї, якщо говорити мовою українського законодавства [5].

За результатами соціологічного дослідження «Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві» (2006), найпоширенішим видом насилля було названо насильство в сім'ї з боку партнера по шлюбу [6]. Жінки зазнають його вчетверо частіше за чоловіків. «90% наших громадян, які потерпають від насильства, це жінки. Причини – стереотипи, що жінка – «берегиня дому», її функція – приготування їжі та догляд за дітьми. І щойно вона починає заявляти про свої права, то одразу ж піддається насильству – чи економічному, чи психологічному, чи фізичному, чи сексуальному. Також з'явилася нова тенденція: якщо жінка намагається вирватися з кола домашнього насильства, то тоді методи стають більш витончені», – каже представник омбудсмена з питань рівності і недискримінації Оксана Філіпішина [2].

Попри масштаби домашнього насильства в Україні, проблема перебуває переважно «в тіні». Та більше, поширений принцип – «сама винна», відтак жертви намагаються замовчувати страждання, кажуть експерти. Показовим є те, що 68% українок не вважають проявом насильства приниження. Лише для 49% жінок насильство – це побої, а для 56% – зґвалтування. Такі результати опитування Українського інституту соціологічних досліджень[2].

Майкл Кауфман, котрий запроваджує поняття тріади чоловічого насильства як сукупності насильства проти жінок, насильства проти чоловіків та насильства проти самих себе. Кауфман визнає агресію токсичною частиною маскулітності, вбудованою суспільством і вихованням у структуру чоловічої психіки, та пропонує її позбуватися [4].

Серед населення України кількість жінок на вісім відсотків перевищує кількість чоловіків, що породжує серйозні демографічні проблеми, які є підґрунтям для гендерної нерівності, як у бік жінок, так і чоловіків. У 2015 році Україна зайняла 67 місце серед 145 країн згідно з Глобальним звітом про

стан гендерної рівності у світі за індикаторами «гендерне співвідношення серед депутатів Верховної Ради України та депутатів місцевих органів влади», «співвідношення середнього рівня заробітної плати жінок та середнього рівня заробітної плати чоловіків» [7, с. 8].

Дані дослідження, проведеного в 2017 р. Фондом народонаселення ООН, показали, що економічні втрати, які несе українське суспільство внаслідок насильства щодо жінок, сягають до \$208 млн. на рік, при чому основна частина витрат, що зумовлені насильством щодо жінок, лягає на плечі самих постраждалих, і може сягати до \$190 млн. на рік (більше 90% сукупних економічних витрат суспільства) [7, с. 9]. Проблема гендерного насильства, зокрема домашнього, і на сьогодні залишається гострою в Україні. Ця проблема ускладнюється ще й наявністю збройного конфлікту та тимчасовою окупацією частини Донецької та Луганської областей та незаконною анексією АРК, адже в таких ситуаціях завжди зростає кількість випадків сексуального насильства, пов'язаного із конфліктом. Із погіршенням гуманітарної ситуації на окупованих територіях, кількість випадків гендерного насильства зростатиме і на решті території України.

Одним із головних напрямів профілактичної діяльності, спрямованої на протидію насильству є просвітницька робота серед дітей та молоді, яку проводять фахівці соціально-психологічної служби.

Одним із важливих заходів профілактики насильства в освітньому середовищі є формування у здобувачів освіти умінь і навичок розвитку і підтримки здорових міжособистісних відносин. Для цього до освітнього плану закладу освіти необхідно включати програми, які навчають дітей навичкам керування своєю поведінкою, шанобливого ставлення до однолітків і дорослих, конструктивного вирішення конфліктів, самостійного прийняття рішень.

Важливо, щоб у межах таких програм також обговорювалися питання, пов'язані із сексуальним і репродуктивним здоров'ям і поведінкою. Подібні програми допомагають студентам засвоювати загальнолюдські цінності,

вчитися поважати права і гідність людини, гендерну рівність і різноманіття, формуватися як особистість, підвищувати самоповагу і зміцнювати самооцінку. Основними дієвими формами роботи для попередження та подолання гендерного насильства є: тренінги, рольові ігри, форум-театри.

Для цього, на базі освітнього закладу було проведено ряд заходів для виявлення та корекції проявів гендерного насильства та відношення до нього.

Так, за даними проведеного дослідження серед 200 студентів (16-18 років), а саме: 130 дівчат і 70 хлопців, зазнали гендерного насильства: 60 % – економічного насильства; 10% – фізичного насильства; 10 % – психологічного насильства.

За результатами дослідження із 200 опитаних осіб, тільки 10 % осіб чоловічої статі зазнали гендерного насильства, з них: 4% економічне, 6% психологічне.

Із 70 опитаних хлопців 38,6 % самі здійснювали гендерне насильство, щодо осіб протилежної статі (5 % – фізичне насильство, 13% – економічне, 20,6 % – психологічне насильство).

Із 70 опитаних хлопців – 50 % дублюють поведінку в сім'ї, 30% підпадають під вплив матеріалів соціальних мереж, Інтернету та телебачення, 20% підпорядковуються соціуму.

З 130 опитаних дівчат – 70 % переймають модель поведінки з сім'ї, вони вважають за норму будь-які прояви гендерного насильства, їм притаманна роль мовчазної, покірної жертви.

Після проведення 10 тренінгів та 5 рольових ігор, ситуація змінилася.

Із 200 опитаних 72 % змогли змінити ситуацію на краще 50% дівчат перестали бути у ролі «жертва», 22 % хлопців – стали більш з повагою ставитися до жіночої статі та перестали виступати у ролі «кривдника» у стосунках.

Список використаних джерел:

1. Товариство з обмеженою відповідальністю «БЕЙКЕР ТІЛЛІ Україна»: URL: <https://bakertilly.ua/news/id45343> (дата звернення 26.01.2020).

2. Український інформаційний сайт «Радіо свобода»: URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29085513.html> (дата звернення 23.01.2020).
3. Український просвітній науково-популярний онлайн-ресурс «Гендер в деталях»: URL: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/genderne-nasilstvo/> (дата звернення 23.01.2020).
4. Кауфман М. Конструювання маскуліності та триада чоловічого насильства: URL: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/genderne-nasilstvo/triada-cholovichogo-nasilstva-134030.html> (дата звернення 23.01.2020).
5. Український просвітній науково-популярний онлайн-ресурс «Гендер в деталях»: URL: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/genderne-nasilstvo/goditerpiti-use-pro-genderne-nasilstvo-proti-zhinok-134410.html> (дата звернення 23.01.2020).
6. Аніщук Н. В. Правові засоби викорінення гендерного насильства в Україні: історико-теоретичний аналіз. Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Нац. ун-тет «Одеська юридична академія». Одеса, 2008. 36 с.
7. Жінки. Мир. Безпека: Інформаційно-навчальний посібник з гендерних аспектів конфліктів для фахівців сектору безпеки / Колектив авторок. Київ, 2017. 264 с.

МАЙСТЕР-КЛАСИ, ПРАКТИКУМИ, ПРЕЗЕНТАЦІЇ, ІНФОРМАЦІЯ

Гущина Л. А.,

директор Центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді Соборної районної ради у місті Дніпро, психотерапевт, діючий член Української спілки психотерапевтів, голова осередку Української спілки психотерапевтів Дніпропетровської області

ДІЯЛЬНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНИХ «ГАРЯЧИХ» ЛІНІЙ

Національна

«гаряча лінія» з попередження домашнього насильства,

торгівлі людьми та гендерної дискримінації

0 800 500 335 безкоштовно зі стаціонарних телефонів

116 123 безкоштовно з мобільних телефонів

Гендерно зумовлене, в тому числі і домашнє насильство: тенденції

- Рекордне збільшення кількості дзвінків:
  - 97,4% від усіх дзвінків, складають запити, які стосуються домашнього насильства;
  - більша потреба в психологічних консультаціях;
  - щодо Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (2018 рік) та криміналізацію домашнього насильства (2019 рік);
  - від кривдників;
  - скарг на правоохоронні органи.

Проблеми

- Патруль не завжди приїздить на виклик;
- Неідентифікація домашнього насильства – як патрульними, так і операторами 102;
- Стереотипні погляди патрульних.

Торгівля людьми: тенденції

- БЕЗВІЗ.
- Дослідження, проведене на лінії у 2018 р., показало:
  - працевлаштування за кордоном – найбільш рекордна категорія дзвінків;
  - велика частина жінок їде за кордон з метою вийти заміж (20%);
  - країни, які найбільше цікавлять українців: Польща (30%), Туреччина (12%), Німеччина (6%), Італія (5%), Російська Федерація (5%);
  - 15% осіб, які телефонували, вже були у ситуації торгівлі людьми;
  - 25% абонентів готові працювати, де і ким завгодно, аби тільки за це платили гроші;
  - в 11% випадків йшла мова про внутрішню торгівлю людьми.

Гендерна дискримінація: тенденції

- Рекордне збільшення кількості дзвінків:
  - щодо сексуальних домагань і особливостей законодавства у цій сфері (більше 70%);
  - 5% склали дзвінки, які стосувалися зґвалтувань.

Воєнна агресія на сході України: тенденції

- Зменшення кількості дзвінків від внутрішньо переміщених осіб з Донецької та Луганської областей та АРК.
- Продовжуємо приймати дзвінки з АРК (0,2%). Основний запит – домашнє насильство та насильство поза межами сім'ї;
- Гостро стоїть проблема насильства в сім'ях демобілізованих (45%) та посттравматичного синдрому у військовослужбовців (35%).

Національна дитяча «гаряча» лінія *Для дітей та про дітей*
0 800 500 225 безкоштовно зі стаціонарних та мобільних телефонів у
межах України

116 111 безкоштовно з мобільного

Тенденції:

- Найчастіше телефонують: м. Київ та Київська область, Житомирська, Одеська, Дніпропетровська, Харківська та Львівська області.
- АРК – **0,6% дзвінків.**
- Значно зменшилася кількість дзвінків від дітей внутрішньо переміщених з Донецької і Луганської області та АРК.
- Рекордне збільшення дзвінків у 2019 році щодо булінгу в дитячому середовищі та нового законодавства у цій сфері (частіше телефонують дорослі – батьки, вчителі).
- 15% дітей телефонують, аби дізнатися про дитячу «гарячу» лінію, бо їм про неї розказали в школах на превентивних заходах. Часто отримуємо тестові дзвінки.
- Майже 20% дзвінків... домашнє насильство

Безпека дітей в інтернеті (майже 30% дзвінків від загальної кількості)

Дзвінки з навчальних закладів інтернатного типу

Гендерний розподіл

- Дівчатка – 60% звернень
- Хлопчики – 40 % звернень

Віковий розподіл

- 7-9 років – 5,5% звернень
- 10-12 років – 52% звернень
- 13-15 років – 35% звернень
- 16-17 років – 5% звернень
- 2,5% звернень – вік не ідентифікований

Найактуальніші запити:

- Інформація про діяльність Національної дитячої «гарячої» лінії (25%);
- Самотність, смуток, бажання спілкування (більше 20%);
- Насильство над дітьми з боку вихователів, адміністрації (близько 20%);
- Булінг (більше 15%);
- Проблеми з навчанням (5%).

Дитина знаходиться в проблемі

- Менше одного дня – 60% звернень
- Один день – 4% звернень
- Один тиждень – 4% звернень
- Один місяць – 5% звернень
- Півроку – 8% звернень
- Один рік – 2% звернень
- Більше одного року – 17% звернень

Чию проблему вирішуємо?

- 98% дітей звернулися на лінію щодо вирішення власної проблеми.
- 2% дітей зателефонували задля вирішення проблеми друга/подруги

Як часто діти телефонують?

- Один раз – 54% дітей
- Два-три рази – 40% дітей

- Постійні абоненти – 6% дітей

facebook.com/lastradaukraine

facebook.com/childhotline-ukraine

Киселевская С. В.

Психолог, магистр, психотерапевт по направлению позитивная психотерапия и групповой анализ, НЛП-практик, действительный член УСП. Частная психологическая практика (ФОП Киселевська С. В.)

ПРАКТИКУМ ДЛЯ САМОСТОЯТЕЛЬНЫХ ЗАНЯТИЙ «АВТОРСКАЯ МЕТОДИКА РАБОТЫ СО СТРАХАМИ»

Противостоять психологическому и физическому насилию поможет уверенность в себе и развитие уверенного поведения. Основным препятствием на этом пути является наличие страхов. Поэтому работа по уменьшению и устранению страхов – важный этап увеличения уверенности и веры в себя.

Данная авторская методика поможет переформулировать запрос: «Как избавиться от страха» на намерение подружиться и жить с ним, а также научиться использовать его в своих целях. Что в свою очередь, будет способствовать развитию уверенности.

Пять шагов работы со страхами. План работы.

1. Шаг первый – дистанцирование. Помогает посмотреть на страх со стороны.

Алгоритм:

1.1. Осознайте свои страхи. Признайтесь себе, что они есть.

1.2. Познакомьтесь со своими страхами. Сформулируйте их просто и конкретно, составьте список.

1.3. Попробуйте определить, какой страх находится за каждым из перечисленных страхов? Как правило, это экзистенциальные страхи: страх смерти; страх одиночества; страх ответственности; страх потери смысла.

1.4. Если страхов несколько, подумайте, что их объединяет, есть ли у них общий корень – в вашем характере, событиях прошлых лет или в нынешнем положении. Сравните свой страх с другими, более сильными.

1.5. Выявите проявления страха. Нарисуйте «Рисунок страха» (техника приведена в приложении 1); телесную карту своего страха (приложение 2). Напишите «Письмо страху» (приложение 3).

1.6. Определите начало страха. Попробуйте понять, откуда у вас страх, после каких событий в вашей жизни он появился, что явилось пусковым механизмом. Обратите внимание на события жизни – что изменилось в ней, в деятельности, во взаимоотношениях, в семье с появлением страха.

1.7. Попробуйте понять позитивные стороны страха – чем он может быть полезен, что даёт, на что обращает внимание, от чего освобождает, защищает или о чём предупреждает?

1.8. Определите истинные желания и потребности, скрывающиеся за страхами. Техника «Боюсь – Хочу» (приложение 4).

1.9. Выявите, какой урок преподносит вам страх, чему он может вас научить, какие открыть перед вами новые возможности и способности. В чём для вас может быть этот кризис, как шанс? Определите, какие новые ценности могут появиться в вашей жизни, благодаря страху?

1.10. Подумайте, в чём присутствие страха может сделать вас мудрее? Как это – отреагировать на эту ситуацию рационально, эмоционально? Что значит отреагировать по мудрому?

1.11. Определите тактику поведения и отношения к страху (за счет притч, поговорок, афоризмов и цитат на эту тему). Обратитесь к опыту других. Техника «Совет друга».

1.12. Запишите выводы.

2. Шаг второй – инвентаризация. Помогает переключиться со страхов на исследование своей жизни.

Алгоритм:

2.1. Вспомните события вашей жизни за последние 10 лет (10 пунктов) – что произошло с вами, вашей семьей и вашим окружением за это время? Техника «Исследование жизненных событий» (приложение 6).

2.2. Определите, как перерабатывались эти события? За счет «бегства»: в болезнь (соматизация); в активную деятельность (рационализация); в одиночество или общение (идеализация или обесценивание); в фантазии (отрицание).

2.3. Выясните механизмы реакции на страх. Какое влияние оказывают ваши страхи на состояние общего благополучия, профессиональную деятельность, партнера, семью и другие межличностные отношения, планы на будущее?

2.4. Совершите «путешествие в прошлое», чтобы найти корни страхов в детстве. Для этого поисследуйте отношения с родителями, братьями, сестрами и другими значимыми лицами в детстве, брак родителей, их контакты с внешним миром, жизненную философию, семейные девизы и обычаи. Запишите выводы.

2.5. Запишите выводы.

3. Шаг третий – ситуативное ободрение. Помогает активизировать внутренние и внешние ресурсы.

Алгоритм:

3.1. Вспомните и оживите ваш личный опыт приручения страха. Подумайте о своих возможностях и способностях. И о тех людях, кто может вам помочь.

3.2. Представьте, что все чего вы боялись, уже произошло. Найдите выход из этой ситуации. Подумайте, кто (или что) смог вам помочь в этом.

3.3. Представьте свою жизнь без страха. Техника «Жизнь без страха» (приложение 7).

3.4. Определите ресурсы: внешние и внутренние (качества, черты характера, способности, возможности, знания, умения, навыки).

4. Шаг четвертый – вербализация. Помогает воплотить полученные знания о себе в действия, направленные на изменения и выработать стратегию поведения.

Алгоритм:

4.1. Работа по развитию уверенного поведения; эффективного общения; механизмов самопомощи. С помощью ведения «Дневника уверенности в себе», «Дневника общения», «Дневника самопомощи». Дневники по ссылке: <http://psiholog-dnepr.com.ua/terapiya-strakha/shag-4-verbalizatsiya>.

4.2. Соблюдение жизненного баланса. Техника «Жизненный баланс» по ссылке: <http://psiholog-dnepr.com.ua/terapiya-strakha/shag-4-verbalizatsiya/zhiznennyj-balans>.

4.3. Выработка стратегии поведения – ведение «Дневника самопомощи».

4.4. Корректировка ощущений – расслабление, техники дыхания, работа с симптомом.

4.5. Развитие умения распознавать и выражать чувства: техника «Я-сообщения» и «Ты-сообщения» по ссылке: <http://psiholog-dnepr.com.ua/for-the-family/school-partnership/message>.

5. Шаг пятый – расширение системы целей. Перенос в будущее, который поможет понять, ради чего необходимо работать над собой и научиться вкладывать энергию не только в проблемы, но и в другие жизненные сферы.

5.1. Напишите:

- рассказ «Как изменится моя жизнь, когда страхи перестанут занимать в ней много места?»

- письмо «Послание себе самому из будущего»;

- список «101 цель в моей жизни»; «Мои цели на будущие 5, 10 лет».

5.2. Составьте «Карту своих желаний».

5.3. Представьте идеальную модель вашей жизни и визуализируйте картинку.

5.4. Поразмышляйте о своей миссии и предназначении, о выходе личности за пределы своего «Я» на уровень помощи другим людям.

5.5. Переместитесь в будущее. Ответьте на вопросы:

- Что бы вы сделали, если бы у вас больше не было проблем?
- О чем мечтаете?
- Чему бы вы могли научиться у людей, которые ведут себя иначе, чем вы?

5.6. Запишите выводы.

Притча в заключение:

«Один предприниматель по уши погряз в долгах и уже не видел выхода из сложившейся ситуации. Он должен был кредиторам, а поставщики каждый день требовали оплаты. Он вышел в парк, чтобы отвлечься, но мысли роем крутились в голове. Мужчина опустил голову на руки, мысленно перебирая варианты, что же может спасти дело от банкротства. Вдруг перед ним появился какой-то старик.

– Я вижу, что вас что-то тревожит? – сказал он. – Не поделитесь?

Предприниматель рассказал ему о своих проблемах, нехватке денег и отказах банка выдать хоть какой-то кредит для раскрутки. Старик слушал, не перебивая, а затем сказал:

– Думаю, я могу вам помочь.

Он спросил у предпринимателя имя, выписал чек и сунул его в руку удивленного мужчины.

– Возьмите эти деньги. Встретимся здесь ровно через год, и вы сможете отдать мне их обратно.

Не успел мужчина и слова сказать, как старик растворился в толпе. Предприниматель взглянул на чек. На нём в поле для суммы было аккуратно выведено «\$500 000», а ниже было прописано имя – «Джон Рокфеллер». Джон Рокфеллер, один из самых богатых людей мира!

«Я могу покончить со всеми проблемами в одно мгновение!» — подумал он. Но вместо этого предприниматель решил положить чек в сейф. Одна

только мысль о его существовании давала ему силы выработать способ сохранить свой бизнес.

С вновь возросшим оптимизмом он заключил выгодные сделки и расширил условия оплаты. Ему удалось совершить несколько больших продаж. В течение нескольких месяцев он выбрался из долгов и снова стал зарабатывать деньги. И год спустя он вернулся в парк с тем самым чеком.

В уговоренное время старик опять появился. Мужчина уже готов был отдать чек и рассказать о своих успехах, как вдруг подбежала медсестра и схватила старика.

– Я так рада, что наконец поймала его! – воскликнула она. – Надеюсь, он не беспокоил вас. Он часто убегает из дому и рассказывает людям, что он Джон Рокфеллер.

Предприниматель стоял, ошеломленный. В течение всего года он крутился и делал бизнес, покупая и продавая, в полной уверенности, что в любой момент ему на выручку могут прийти полмиллиона долларов.

Внезапно он понял, что не деньги, реальные или воображаемые, перевернули его жизнь. Его новая уверенность придала ему сил добиться всего того, что он теперь имеет.

Возьмите инициативу в свои руки. В решающий момент уверенность в своих силах играет главную роль.

Приложение 1. «Рисунок страха».

Для того, чтобы что-то сделать со страхом, надо посмотреть на него со стороны. Для этого вам понадобятся – лист бумаги форматом А4, цветные карандаши, краски, мелки или фломастеры.

Инструкция:

1. Нарисуйте то, чего вы боитесь.

- Что вы чувствуете, глядя на свой рисунок?
- Найдите, где находится ваш страх, где он в вас прячется?
- Что этот нарисованный объект делает?
- Почему и для чего он делает это?

- Что он получает или чувствует, когда делает это?
- Что ему нужно для того, чтобы он перестал это делать раз и навсегда?

2. В результате ответов в вашем воображении появится другой образ страха, отличающийся от нарисованного ранее. Нарисуйте измененный положительный образ. Каково ваше отношение к этому нарисованному объекту и телесные ощущения, связанные с новым образом и новым отношением к нему?

3. Что в этих двух рисунках общего и чем они отличаются?

4. Как изменилось ваше отношение к нарисованному страху, который стал другим, и как изменились в связи с этим телесные ощущения?

Приложение 2. Телесная карта страха.

Нарисуйте телесную карту страха – где, в каких местах, он расположен и как именно. Подумайте, зачем вам нужен страх именно в этом месте? Что он дает? Какие могут быть варианты уменьшить его или убрать совсем. Запишите выводы.

Приложение 3. «Письмо страху».

Здравствуй мой страх _____

(какой? страх чего?)

Ты называешься _____

(назовите его по имени)

Когда ты присутствуешь, я чувствую _____

Страх, ты говоришь мне о том, что _____

И даешь мне понять то, что _____

Страх, ты обращаешь мое внимание на _____

И освобождаешь меня от следующей нежелательной деятельности _____

Страх, ты полезен для меня тем, что _____

И исполняешь роль _____

Страх, ты относишься к сфере_____

Страх, ты – как способность, которую я хочу развить_____

Страх, я благодарю тебя_____

Страх, ты даешь мне возможность_____

Страх, я хочу чтобы_____

.....

Представьте, что вы страх. И вам пришло это письмо. Напишите ответ от имени страха (левой рукой – если вы правша)

_____

Приложение 4. Техника «Боюсь – хочу».

1. В графе №1 таблицы запишите все свои страхи: «Я боюсь...».
2. Затем признайтесь себе, что каждый страх – это какое-то желание или потребность. Перепишите страхи из графы №1 в графу №2, представляя в виде: «Я хочу «Х»...».
3. А теперь представьте себе последствия этого «Х»... Запишите в графу №3, то чего вы хотите на самом деле.

Подумайте, как достичь того, что вы хотите на самом деле (графа №3) по-другому, не прибегая к страху? И осуществите это!

Например: «Боюсь» – «Остаться без работы».

«Хочу» – «Найти новую, более интересную работу».

«Хочу на самом деле» – «Хочу отдохнуть».

Приложение 5. Техника «Совет друга». Инструкция:

1. Нарисуйте рисунок: «Мой страх».
2. Посмотри те внимательно на рисунок, представьте, что страх вам что-то говорит. Запишите вопрос: «Страх спрашивает у меня...»
3. Представьте, что ваш страх волшебным образом исчез, вы стали уверенным и больше не боитесь.
4. Нарисуйте рисунок – «Моя уверенность».

5. Посмотрите внимательно на рисунок, представьте, что ваша уверенность вам что-то говорит. Запишите её монолог.

Теперь пусть рисунок «Моя уверенность» ответит на вопрос от вашего страха. Запишите ответ.

6. Вспомните имена 5-ти человек, у которых нет такого страха, который вы нарисовали. Пусть эти люди также ответят на вопрос от страха.

7. Сделайте выводы.

Приложение 6. «Исследование жизненных событий»

1. Нарисуйте линию своей жизни, соединив точку рождения с точкой сегодняшнего дня.

2. Разместите на этой линии все важные события вашей жизни (как положительные, так и отрицательные), такие как:

– макро-события: значительные жизненные события (болезнь, переезд, потеря близких, свадьба, смена работы и т. д.);

– микро-события: накапливающиеся события, мелкие жизненные неприятности, происходящие часто (непунктуальность партнера, конфликты, опоздание поезда и т. д.).

Запишите в 2 отдельных столбца макро- и микро-события.

3. Представьте некое событие «X», способное «выбить вас из колеи» и примите его за 100 баллов.

4. Тогда, по отношению к этим 100 баллам, проставьте баллы возле каждого макро- и микро-события.

5. Учитывая то, что каждое микро-событие повторяется часто — запишите количество повторений и умножьте на баллы.

6. Подсчитайте суммы в соответствующих столбцах.

Убедитесь в том, что если просуммировать частоту всех микро-событий, то согласно высказыванию, «капля камень точит», эта сумма будет перевешивать сумму макро-событий. Выделите среди этих событий те, которые связаны с началом возникновения страхов в вашей жизни.

Приложение 7. Техника «Жизнь без страха»

«Представьте, что вам дали чудо лекарство и вы больше не испытываете страхов, тревоги, нерешительности и неуверенности. Вы освободились от внутренней цензуры, внешнего давления. Действие чудо лекарства продолжается неделю».

Запишите: Что вы будете делать за эту неделю? Что говорить? Какой станет ваша жизнь? Как будете себя чувствовать? Как проживете эту неделю?

Описывайте как можно подробнее и красочнее. После того, как всё написали, прочтите внимательно и ответьте на вопросы:

Что из написанного, вы уже делаете или можете сделать в ближайшее время? Что будете делать, когда исчезнет ваш страх? К чему стремиться?

Самофалова Л. М.

*практичний психолог загальноосвітньої школи I-III ступенів № 2
Покровської міської ради Донецької області*

МАЙСТЕР-КЛАС «РАЗОМ ПОДОЛАЄМО НАСИЛЛЯ»

Насилля в освітньому середовищі має різний характер і природу. Воно може проявлятися як у формі одноразових, так і у вигляді систематичних дій. Але ці дії завжди завдають шкоди психічному та фізичному здоров'ю всіх учасників цього процесу. Це і зниження самооцінки, поганий сон та апетит, тривожність та інші. Але в наших силах зупинити насилля й не залишатися осторонь. Адже слід пам'ятати, що сьогодні ти спостерігач, а завтра – жертва.

Мета майстер-класу – формування нульової толерантності до проблеми насилля, розвиток співчутливого ставлення до жертви насилля, ознайомлення з навичками надання та отримання допомоги.

За статистичними даними 67% українських дітей хоча б раз стикалися із цькуваннями в тих чи інших проявах (жертвою або свідком). З них менше половини (40%) розповідали про це батькам, рідним або друзям. Всесвітня

організація охорони здоров'я визначає насилля як глобальну загрозу здоров'ю людини.

У ході майстер-класу учасники зможуть відчутти на собі психологічний стан тих людей, які за певними ознаками відрізняються від інших та саме з цієї причини стають жертвами насилля. Адже приводом для виникнення даного явища найчастіше є відмінність від інших (вага, вади здоров'я, зовнішність тощо).

Ми часто в житті стикаємося з такими ситуаціями, і не завжди ставимо себе на місце тих, ким знехтували, хто залишився наодинці зі своїми проблемами. А треба завжди про це пам'ятати!

Головне завдання майстер-класу – навчити розпізнавати людей, які потерпають від насилля, їх особливості поведінки та оволодіти знаннями про певні «маркери», що свідчать про необхідність допомоги.

Є такий вислів «Один у полі не воїн». Саме цього принципу й слід дотримуватися в подоланні такого явища, як насилля. На майстер-класі, завдяки практичним вправам, можна усвідомити те, наскільки важко самому щось змінити, і те, наскільки все стає більш простим, коли ти не один намагаєшся боротися з насиллям, а маєш однодумців. Командний підхід – не тільки об'єднання в одну команду, а необхідний перший крок.

Завдяки участі у майстер-класі, з'явиться можливість пропрацювати та усвідомити алгоритм дій у ситуаціях насилля. Оскільки так набагато простіше допомогти жертвам захистити свої права та врешті-решт розірвати коло насилля.

Попри широке публічне висвітлення проблеми насилля, варто зауважити, що воно залишається недостатньо вивченим, зокрема, не до кінця з'ясовані причини насильства, його наслідки та те, яка допомога надається потерпілим дітям і дітям, котрі таке насильство вчиняють. Тому проблема профілактики насилля залишається на сьогодні досить актуальною й потребує поширення серед населення [2, с. 6].

Список використаних джерел:

1. Організація роботи з розв'язання проблеми насильства в школі: Навчально-методичний посібник. Київ: Huss, 2011. 96 с.
2. Попередження, виявлення і подолання випадків насильства та жорстокого поводження з дітьми: методичний посібник для освітян / Авт.: Журавель Т. В., Кочеміровська О. О., Ясеновська М. Е. / За заг. ред. Безпалько О. В. Київ: ТОВ «К.І.С.», 2010. 242 с.

Циганок О. І.,

*Практичний психолог Навчально-виховного комплексу №1 м. Покровськ,
Покровської міської ради*

РОЗУМІННЯ БУЛІНГУ ЯК ФОРМИ ШКІЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА

Насильство в освітньому середовищі має різний характер і природу. Воно може проявлятися як у формі одноразових, так і в вигляді систематичних дій. Але ці дії завжди завдають шкоди психічному та фізичному здоров'ю всіх учасників/учасниць цього процесу.

Виявити випадки насильства в закладі освіти достатньо важко. Передусім тому, що насильство відбувається переважно в місцях, де відсутній контроль і нагляд дорослих. До того ж і потерпілий, і спостерігачі воліють не повідомляти нікого про випадок, щоб їх не вважали «ябедником/ябедницею» або через страх зізнатись.

Анотація. Презентація присвячена висвітленню теоретичних підходів до розуміння поняття «Шкільний булінг». В презентації визначені основні ознаки булінгу, його види, суб'єктивний склад та ін..

Ключові поняття: шкільне насильство, булінг, конфлікт, булінг-структура, фізичне насильство, психологічне насильство, булер, жертва булінгу, спостерігачі, кібербулінг.

Актуальність даної теми, а саме шкільного насильства і, відповідно, його форм обумовлена тим, що діти значний час проводять саме у школі. Саме шкільні установи є одним із найважливіших інститутів соціалізації особистості, формування її моральних та психологічних властивостей, а явище булінгу надзвичайно поширене в сучасній школі. Булінгу як формі шкільного насильства у всьому світі приділяється велика увага, що вперш за все,

обумовлено його поширеністю. Тим не менше булінг є відносно новим поняттям на теренах України, залишається поки що малодослідженим напрямом.

Мета розкрити поняття про булінг (цькування) в закладі освіти як явище. Розглянути його типові ознаки, можливих учасників та місця найчастіших проявів цього явища. З'ясуємо, чим відрізняється булінг від звичайної сварки чи конфлікту. Прослідкуємо етапи протікання булінгу (цькування) – від зародження до найвищої точки загострення.

Список використаних джерел:

1. Булінг – важлива проблема для дітей в Україні. ЮНІСЕФ розпочинає кампанію проти булінгу. URL: https://www.unicef.org/ukraine/ukr/media_31252.html.
2. Булінг: ми всі можемо допомогти це зупинити. Посібник для батьків учнів початкових і середніх шкіл. Весна, 2013. 10 с.
3. Коли вашу дитину цькують. Посібник для батьків / <https://glavcom.ua/specprojects/stopbullying/koli-vashu-ditinu-ckuyut-posibnik-dlya-batkiv-452001.html> .
4. Король А. Причини та наслідки дослідження явища булінгу // Відновне правосуддя в Україні. 2009. № 1–2. 190 с. URL: https://rescentre.org.ua/images/Uploads/Files/poperedzhenya_dl/buling_article.pdf.
5. Лейн Д. А. Школьная травля (буллинг). URL: <http://psifeya.ru/wp-content/uploads/2014/02/>.
6. Організація роботи з розв'язання проблеми насильства в школі: Навчально-методичний посібник. Київ: Huss, 2011. 96 с.
7. Найдьонова Л. А. Кібер-булінг або агресія в інтернеті: способи розпізнання і захист дитини / Л. А. Найдьонова //Методичні рекомендації / Серія: На допомогу вчителю. Вип. 4. Київ, 2011. 34 с.
8. Стоп шкільний терор. Особливості цькувань у дитячому віці. Профілактика та протистоянні булінгу. 2017. С. 84.
9. Стромило А. П. Насильство над дітьми та його наслідки / А. П. Стромило, С. А. Мукомел // Вісник Черкаського університету. Науковий журнал. 2010. № 121. С. 140-143.
10. ЮНЕСКО. Как остановить насилие в школе. Пособие для учителей. 2011 г. Режим доступа: <http://www.unesco.org/education>.

Частиною збірника є презентації, які додаються окремо, у тому числі:

Мягих Г.О. Гендерно-чутливий підхід у викладанні правових дисциплін як елемент інклюзій

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Аксютіна Анастасія Володимирівна – старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро)

Алфьорова Тетяна Миколаївна – кандидат юридичних наук, доцент, заступник декана юридичного факультету, завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін Вищого навчального приватного закладу «Дніпровський гуманітарний університет» (м. Дніпро)

Басс Світлана Анатоліївна – лікар акушер-гінеколог Обласного центру планування сім'ї – кабінет «Клініки, дружньої до молоді», Комунального підприємства «Дніпровський обласний перинатальний центр зі стаціонаром» Дніпровської обласної ради (м. Дніпро)

Бевза Людмила Юріївна – практичний психолог Гірничо-електромеханічного коледжу Криворізького національного університету (м. Кривий Ріг, Дніпропетровська область)

Бєленіннік Олександра Євгеніївна – методист навчально-методичної лабораторії Комунального заклад вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпровської обласної ради (м. Дніпро)

Варава Владислав Вадимович – учень Комунального закладу освіти «Міський юридичний ліцей» Дніпровської міської ради (м. Дніпро)

Гарець Надія Олексіївна – викладач кафедри педагогічної психології Вищого навчального приватного закладу «Дніпровський гуманітарний університет» (м. Дніпро)

Гладких Жанна Георгіївна – практичний психолог Індустріального коледжу Державного вищого навчального закладу «Український державний хіміко-технологічний університет», аспірант Запорізького національного університету (м. Кам'янське, Дніпропетровська область)

Гнатенко Олена Іванівна – соціальний педагог Криворізької гімназії № 127 Криворізької міської ради (м. Кривий Ріг, Дніпропетровська область)

Гніда Тетяна Борисівна – кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник лабораторії прикладної психології освіти Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи Національної академії педагогічних наук України (м. Харків)

Горіна Ольга Теофілівна – кандидат педагогічних наук, викладач історії та правознавства Першотравенської загальноосвітньої закладу I-III ступенів № 5» (м. Першотравенськ, Дніпропетровська область)

Горленко Валентина Миколаївна – науковий співробітник лабораторії прикладної психології освіти Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи Національної академії педагогічних наук України (м. Київ)

Гущина Лариса Анатоліївна – директор Центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді Соборної районної ради у місті Дніпро, психотерапевт, діючий член Української спілки психотерапевтів, голова осередку Української спілки психотерапевтів Дніпропетровської області (м. Дніпро)

Демичева Алла Валеріївна – кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології Дніпровського національного університету ім. Олеся Гончара (м. Дніпро)

Єхалова Людмила Василівна – практичний психолог Комунального закладу «Середня загальноосвітня школа № 5 ім. Г. Романової» Кам'янської міської ради, реєстрований психотерапевт із двох напрямків: клієнт центральної та дитячо-юнацької психотерапії, діючий член Української спілки психотерапевтів, Інженер Порозуміння, спеціаліст із супроводу та трансформації конфліктів (м. Кам'янське, Дніпропетровська область)

Капустіна Олена Олександрівна – студентка 3 курсу юридичного факультету Вищого навчального приватного закладу «Дніпровський гуманітарний університет» (м. Дніпро)

Карпенко Роман Валерійович – викладач кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро)

Кіселевська Світлана Володимирівна – психолог, психотерапевт із напрямку позитивної психотерапії та групового аналізу, НЛП-практик, діючий член Української спілки психотерапевтів; приватна психологічна практика

Кобзєва Ірина Миколаївна – завідувач навчально-методичної лабораторії здоров'язберігаючих технологій Комунального закладу вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради, Комунальний заклад вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпровської обласної ради (м. Дніпро)

Кондратьєва Л. О. – викладач інформатики та математики, Першотравенський загальноосвітній заклад I-III ступенів №5, м. Першотравенськ

Корсунська Вікторія Валентинівна – викладач кафедри педагогічної психології Вищого навчального приватного закладу «Дніпровський гуманітарний університет», практичний психолог, сертифікований психолог-консультант із профорієнтації, діючий член Української спілки психотерапевтів (м. Дніпро)

Крашеніннікова Тетяна Валеріївна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін, заступник начальника Навчально-методичного відділу Вищого навчального приватного закладу «Дніпровський гуманітарний університет»

Кочелаба Анна Валентинівна – ад'юнкт кафедри кримінального права, старший лейтенант поліції Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Лазаренко Вікторія Іванівна – кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної психології і психології управління, керівник соціально-психологічної служби Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Ланчуковська Ліна Анатоліївна – практичний психолог Комунального закладу «Навчально-виховне об'єднання – школа-ліцей дошкільний навчальний заклад «Вікторія-П» (м. Кропивницький)

Лисак Сергій Олександрович – начальник управління, Дніпровська міжрегіональна ресурсно-комунікаційна платформа Координаційного центру з надання правової допомоги (м. Дніпро)

Лук'яненко Володимир Петрович – кандидат історичних наук, доцент, викладач суспільних дисциплін Вищого професійного училища № 17 (м. Дніпро)

Лучанінова Ольга Петрівна – доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри інженерної педагогіки Національної металургійної академії України (м. Дніпро)

Матвійчук Тетяна Владиславівна – кандидат психологічних наук, доцент Хмельницького кооперативного торговельно-економічного коледжу, практичний психолог, діючий член Української спілки психотерапевтів (м. Хмельницький)

Мушинський Віктор Петрович – заступник директора Дніпропетровського обласного методичного ресурсного центру, практичний психолог-методист

Мягих Ганна Олександрівна – кандидат юридичних наук, Дніпровського державного університету внутрішніх справ, голова Громадської організації «Гендерний клуб «Дніпро» (м. Дніпро)

Насташенко Ярослава Ігорівна – здобувач 3 курсу юридичного факультету Вищого навчального приватного закладу «Дніпровський гуманітарний університет» (м. Дніпро)

Приходько Ганна Вікторівна – викладач-методист з української мови та літератури, Індустріальний коледж Державного вищого навчального закладу «Український державний хіміко-технологічний університет» (м. Кам'янське, Дніпропетровська область)

Руденко Ольга Олександрівна – практичний психолог Комунального закладу Навчально-виховного комплексу «Кіровоградський Колегіум» (м. Кропивницький)

Самофалова Людмила Миколаївна – практичний психолог Загальноосвітньої школи I–III ступенів № 2 Покровської міської ради Донецької області (м. Покровськ, Донецька область)

Слободенюк Анастасія Дмитрівна – магістр соціальної роботи, лауреат Донецького обласного конкурсу «Молода людина року 2019» в номінації «Молодий працівник соціальної сфери», соціальний педагог Краматорського вищого професійного училища № 14 (м. Краматорськ, Донецька область)

Сосновенко Наталія Василівна – науковий співробітник лабораторії прикладної психології освіти Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи Національної академії педагогічних наук України (м. Київ)

Троніна Аріна Василівна – спеціаліст, практичний психолог Комунального закладу освіти «Перещепинський опорний освітній заклад № 1» Перещепинської міської ради (м. Перещепине, Новомосковський район, Дніпропетровська область)

Філімошкіна Наталія Вікторівна – психолог-практик вищої категорії

Циганок Олена Ігорівна – практичний психолог Навчально-виховного комплексу № 1 Покровської міської ради, Донецької області (м. Покровськ, Донецька область)

Чугай Анатолій Олександрович – кандидат технічних наук, доцент кафедри психології і педагогіки Вищого навчального приватного закладу «Дніпровський гуманітарний університет»

Швидка Алла Сергіївна – вчитель Мишуринської філії I–II ступенів Комунального закладу освіти «Ганівський навчально-виховний комплекс «Середня загальноосвітня школа – дошкільний навчальний заклад» Верхньодніпровської районної ради (с. Мишурин Ріг, Верхньодніпровський район, Дніпропетровської області)

Шевченко Світлана Віталіївна – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (м. Мелітополь, Запорізька область)

Шевяков Олексій Володимирович – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри загальної психології Вищого навчального приватного закладу «Дніпровський гуманітарний університет»

Ящук Катерина Василівна – соціальний педагог Гірничо-електромеханічного коледжу Криворізького національного університету (м. Кривий Ріг, Дніпропетровська область)